

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

N.K.Kristensen

Hovedgården Estrup i
Malt herred 1968

2685

HOVEDGÅRDEN ESTRUP
I MALT HERRED

H. K. KRISTENSEN

HOVEDGÅRDEN ESTRUP
I MALT HERRED

MED BIDRAG
TIL
BØNDERGODSETS HISTORIE

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
VARDE 1968

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Malt sogneråd, der har ydet støtte til udarbejdelsen og trykningen af denne bog, bringer Historisk Samfund for Ribe Amt sin ærbødigste tak.

Undertegnede er ved udarbejdelsen kommet i taknemlighedsgæld til mange, af hvilke der især er grund til at nævne sognepræst Gudmund Kelstrup, der har stillet sine optegnelser om Estrup til rådighed, endvidere overlærer Vald. Andersen, pens. førstelærer John Kvist, lærerinde, frk. Edith Friis, cand. jur. C. Teilman Hald og amsarkitekt Jesper Termansen; de takkes for forskellige bidrag og oplysninger. Bankdirektør C. F. Christiansen, der har optaget fotografier til bogen, tegneren Haakon Hesselager samt frk. Inga Jensen, der har rentegnet kort og planer, takkes ligeledes. En særlig tak bedes godsejer Chr. J. Petersen, Estrup, modtage for utrættelig hjælpsomhed og opmuntring og altid elskværdig besvarelse af talrige spørgsmål.

På Historisk Samfunds og egne vegne

H. K. Kristensen

Nogle forkortelser og forklaringer

Arre = havre.

Fødenød (fodernød) = et stykke kvæg, der af fæsteren skulle fodres for godsejeren.

Hartk. = hartkorn. Angivelsen i tal tydes således: tallene foran . er tønder (td.), derefter følger skæppe (skp.), fjerdingkar (fkr.) og album (alb.).

H. c. = Hamborger curant.

Hollænderi = en form for mejeribrug.

Hr. foran et navn betegner i ældre tid, at vedkommende er præst; i adelsvældets tid brugtes det også foran ridder.

Ibidem (ibid.) = sammesteds.

Indfæstning (stedsmål) = en afgift, betalt ved fæstetiltrædelse.

Item = ligeledes.

Klyne = tørv, fremstillet af mosejord. „Tørv“ betegnede dengang hedetørv, lyngtørv.

Mønterne: Fra 1537: 1 dl. = 3 mark (mk.) à 16 skilling (sk.). Under Frederik II: 1 dl. = 4 mk. Fra 1625: 1 dl. = 6 mk. = 96 sk. 1618 indførtes slettedaler (sdl.) = $\frac{2}{3}$ rigsdaler (rdl.) = 4 mk. = 64 sk.

Q = quarter = $\frac{1}{4}$ tusinde.

Querst = kværsæde, dvs. en afgift, der fra engang i middelalderen betaltes for at sidde kvær, d. e. at blive hjemme, når der udbødes til leding. Når den som her svaredes af jord, må denne være opdyrket så sent, at den ikke var medregnet i havnerne (læggerne), da de oprettedes som dele af skipæn.

Stug, stuf, stump = jordstykke uden for landsbyfællesskabet.

Årtid = årlig sjælemesse.

Estrup

Når man færdes ad hovedvej 1, ad den »Alfare Wey«, som Frederik II kaldte den, vil man få kilometer vest for Vejen by komme gennem en bøgeskov, Estrup skov, og i udkanten af den fører vejen ind mellem en gammel herregårds vidtstrakte bygninger, syd for vejen borgegården med tre fløje og hvide i renæssancestil svajede gavle og nord for vejen en anseelig trefløjet rødstens ladegård. Næppe nogen af de mange vejfarende undgår at lægge mærke til dette gårdkompleks eller føle et pust af gammel skønhed og romantik.

Det er Estrup hovedgård. Dens jorder med skove, marker og enge breder sig ud over betydelige dele af Malt Nørresogn. Tidligere hørte endnu mere jord herunder både nord og syd for vejen.

Oprindeligt var Estrup dog kun en mindre herregård, vel nærmest en stor bondegård i den landsby, der dengang lå her, og som hed Estrup. Som vi skal se i det følgende, forsvandt landsbyen, og dens jorder blev lagt ind under hovedgården.

DET ÆLDSTE ESTRUP

De ældste efterretninger om Estrup drejer sig om landsbyen og ikke om herregården. Måske var der slet ikke en herregård i byen på det tidspunkt. Første gang man støder på navnet er 1290-1300, da skrives det Esdrop.

Endelsen -drop (-trup) viser, at det er en torpby, d.v.s. en by, der er udflyttet fra en adelby, sikkert Malt. Først senere, men før 1479 er Malt formodentlig flyttet ned til bækken og har fået navnet Maltbæk.

Torp-navnenes første led er gerne navnet på anlæggeren, der her menes at være Esgi¹. Esgi eller Esge er et omdannet olddansk navn Asger, hvis forreste del betyder gud og sidste, -ger, betegner en art kastespyd. Navnene forekommer på runesten, således på den ene Ravnkildesten, som Asgot rejste »efter Esgi broder sin«. Landsbyen Estrup er da opstået i vikingetiden.

MIDDELALDERENS BONDEBY

Bondebyen Estrup lå ca. 350 m syd og sydvest for Estrup hovedgård. Der kan man endnu i forårstiden, når jorden er bar, se de gamle gårdes tomter aftegne sig i pløjelaget. Man kan følge dem i en række vest for mergelgravene og over mod Ladelundvejen i retning af en grøft, der løber mod Bjerrum. Til byen hørte en nu udtørret sø, der »var ikke ubetydelig«. O. Nielsen oplyser, at ved den gård, der nu hedder Estruplund, fandtes afløbet fra søen, og her lå i middelalderen en vandmølle, og at der endnu til omkring midten af forrige århundrede fandtes levninger af dæmningen. Denne mølle nævnes 1290-1300 sammen med en gård i Estrup by. Det er i en fortegnelse over Ribe domkapitels ejendomme. Møllen skulle svare 12 mark pendinge og gården bl. a. 1 mark korn i årlig afgift. I en senere fortegnelse nævnes møllen og gården ligeledes og tillige noget andet gods i Esdrop, som kapitlet havde købt af Esger Juel, da han var kannik i Ribe². Denne Esger Juel kom til at spille en ikke ubetydelig rolle i Danmarkshistorien. 1310 blev han ærkebiskop i Lund og var kongens dygtige forhandler i striden mod Jens Grand, men som ærkebiskop blev han kongens modstander.

Estrup sø, som tildels hørte under Maltbæk, lå i det område, hvor Maltbæk mose nu findes. 1827 var søen på godt 4 $\frac{1}{5}$ tdr. land, og endnu for hundrede år siden var der en lille rest tilbage omtrent midt i mosen. Det er i denne mose to pragtfulde bronzealderlurer og et emaljeret kar fra yngre romersk jernalder er fundne. Foruden møllen må der have ligget en gård hernede, Søgård. Den var øde efter svenskekrigene, og dens jorder brugtes 1702 og senere under hovedgården. 1784 omtales den som »den forsvundne Søgårds jorder«. Den nuværende Søgård syd for søen er en ganske anden. I 1700-tallet rejstes et hus tæt ved søen. 1771 har fæsteren det frit, formodentlig dog mod at passe fiskeriet i søen og jagten ved den. Det var i alt fald tilfældet i 1822. Under renæssancens stærke ferskvandsfiskeri er der antagelig udsat karpfisk i søen, og 1661 bor fiskeren i et hus i Maltbæk, men da havde fjenderne sikkert helt affisket søen. 1683, da hovedgårdens herlighed specificeres, nævnes fiskeri i søen ikke.

1530 har kapitlet kun een gård i Estrup³. Til gengæld havde andre kirkelige institutioner fået gods i byen. 1347, den 25. juli

Estrup's hovedbygning, set fra landevejen. Fløjen til højre er den ældste del.

skødede magister Peder, af Guds nåde biskop i Ribe, til Ribe kirke og bispestol en del gods, heriblandt »alt vort gods i Estrup med alle dets tilliggender, med alt vort andet gods og med alle vore skove i Malt herred og med alt vort gods på Rømø, som på en eller anden måde er tilfalden os ved arv eller køb.« Til gengæld skulle der så afholdes sjælemesser⁴. Biskop Peder (Thuresen) er blevet bekendt ved sin overmåde store gavmildhed. Om han har arvet Estrupgodset eller købt det, vides ikke. Hans fader hed Thure Harthbo.

Biskop Kristjern stiftede 1438 Sct. Lucius' kapel i domkirkens store tårn, hvor alterets vikar daglig skulle holde en messe og bønne for Gud om frelse for biskoppens og hans forfædres sjæle og senere for hans død en årtid på hans dødsdag. Hertil lagde han bl. a. i Askov, Eskelund og Brørup samt en gård i Malt, som han sælger væbneren Jep Nielsen af Malt sogn en del af godset og et kapitel. Kinch mener, at Jep Nielsen har været biskopens rådgiver, og hvad der dog er lidet troligt⁵. Godset har

alle disse gårde hørte til en gudelig stiftelse, nemlig

Brændgård. 1298 oprettede biskop Kristjern Puggård i Ribe for at hjælpe 20 fattige skolebørn. Man ved, han skænkede meget gods dertil, men ved ikke besked om det alt sammen, og heller ikke om Brændgård var deriblandt, men 1481 tog Kannik Jacob Saxesen på Puggårds vegne lavhævd (ejendomsdom) på Brændgård i Estrup by ved Malt herreds ting. Til gården hørte »et enemærke skov sønden og østen for samme gård med andre skove, enemærker og agre.«⁶

Ved reformationen overtog kongen en del af den tidligere kirkelige magt. 1554 bestemmer kongen, at det til Puggård hørende gods »med bønder og tjenere og alt andet« skulle lægges under Ribe hospital, imod at det gav 12 peblinge kosten og betalte nogle penge til 5 lokater (hørere).⁷

Mellem landsbyerne lå i reglen overdrev: skov, hede eller eng. Det kunne ske, der kom krav om, at her skulle sættes skel. Dette udførtes af sandemænd. Et tingsvidne fra 1490, der bruges i en langt senere proces om et jordareal på Vejen mark, tales der om den tid, sandemænd gjorde markeskel mellem Vejen og Estrup (Æystrup) mark, da begyndte de ved åen og fortsatte med at sætte skelsten gennem Estrup skov og videre til Rødskov. Hvor vigtig og vanskelig en sådan skeldragning var, ses af, at der foruden herredets egne sandemænd også var sandemænd tilstede, både fra Gram og Gørding herreder. Man gik så vidt, at man søgte og fik kong Frederik Is stadfæstelse af sandemandstoget. Og dog slog det ikke til, også senere var der strid om skellet i Estrup skov,⁸ se kap. om skoven.

Vandmøllen gik vistnok i stå allerede i middelalderen. I hvert fald bruges den ikke 1683. Da lader gården sit korn male i Hulkær vandmølle, som Estrup forlængst havde fået i eje.

I Kristian III's tid bor Jørg. Thomsen i Estrup. Han sagsøger («deler og plutzer») Hans Svendsen i Lejrskov for en part i dennes selvejergård. Svendsen mente, det var med urette og henvendte sig til kongen, der stævnedes de to for sig »torsdagen efter kyndelmisse«.

I middelalderen må Estrup have været en by på 4–5 gårde og et bol, nemlig hospitalsgården, domkirke-bispegården, gården til Sct. Lucius' alter, der måske er den samme som bispens forannævnte, endvidere Puggårds eller den senere hospitalsgård, d. e. Brændgård, åbenbart den, der beboes af teglbrændere, og som svarer teglsten

landgilde, bolet under Skodborghus og endelig den gård, der blev til en herregård. I en hekseproces fra 1620, som omtales i det følgende, nævnes flere navne på estruppere, bl. a. Mette Nielskone i Brændgård, men det er vanskeligt at afgøre, hvem der er fæstere, aftægtsfolk eller tjenestefolk. Der nævnes en Niels Smed og en Jep Skrædder.⁹ I det hele taget har herremanden nydt godt af disse gårdfæstere eller husfolks håndværksmæssige formåen, ikke mindst derved, at de boede nabo til hovedgården. Der var altså en, der leverede teglsten, en, der var kogekone, en, der syede, og en, der gjorde bødkerarbejde for herregården.

Nogle af de gamle gårde er blevet delt, for Eggert Abildgaards jordebog ca. 1660 viser 6 gårde og 2 bol i byen, men kun een gård er helt ved magt, de 4 er afbrændte, den 6. sammen med den ene af de afbrændte samt de to bol er øde.

Mærkeligt nok er den ene gård, der står tilbage beboet, fæstet af P. Olsen, mens Brændgård, der er fæstet af H. Sørensen teglbrænder, siges at være øde. Der må vist være en fejlskrivning, for i markbogen 1683 er det omvendt.

»Estrup bye tilhør velb. Claus Maltesen Sehestedt,« hedder det der, »men ligger ikke under hovedgårdens takst, består udi 3 gårde, hvoraf de tvende ere øde, men den tredie endnu ved magt og beboes af Søren Hansen.« Det er sikkert Søren Hansens fader, der nævnes som teglbrænder 1660. Søren Hansen nævnes også 1682, da han den 7. jan. mødte på herredstinget og bad om at få udbetalt 4 sk. af hver gård i herredet, da han og medbrødre ved juletid havde dræbt to ulve, og det var gammel skik, man fik denne belønning. Pengene blev bevilget. Senere blev det lov.

Videre fortæller markbogen: »Den ene øde gård har tilforn været beboet af Iffuer Nielsen og Ole smed, den anden af Mads Laurisen og Peder Sørensen, og blev bemeldte gårde lagt øde udi krigens tid for 26 à 27 år siden. Bemeldte øde gårds jord bliver nu brugt af proprietær Claus Sehestedt.« En sammenligning med listen side 28 f viser, at man ikke mere har husket fæstere og gårde i byen med sikkerhed. Gårdene II og III har man ment var een. De var også lige store på landgilde, så de oprindeligt kan have udgjort een gård, der før 1660 er blevet delt i to, da IV og V også har ens landgilde, må de vel engang tilsammen have udgjort en anden. I gammel tid var det almindeligt, at bøndergårde kunne have flere fæstere. Der skulle have været opgivet 4 gårde, men en er

ganske udeladt og ligeledes de to bol. Da striden om Brændgård i sin tid viste, at det var en meget værdifuld gård, er der nogen sandsynlighed for, at den oprindeligt har været større, måske er gård I udstykket fra den, da den kom under Estrup hovedgård.

Da det ikke har været muligt at skaffe fæstere til de øde gårde, er deres jorder lagt under herregården og drevet sammen med den, antagelig i forpagter Niels Jessens tid (se s. 32 f).

Om selve bymarken beretter markbogen, at den var inddelt i »vange«, vist rigtigere i tægter.

Også den lille bondeby led under tidens skræk for trolddom og forgørelse. Det samme gjorde herren på Estrup, Thomas Juel. Der skete så mange uforklarlige ulykker, navnlig i en tid, da oplysningen var ringe. Tilmed var det i årene omkring 1620, som om det ganske land var så opskræmt af heksefrygt, at man så spøgelse ved højlys dag. Som husbond havde Thomas Juel sine fæstere i forsvar, men den sag, der nu rejstes, angik også ham selv personlig, da sygdom og uheld bredte sig i hans kvægbesætning. 1620 blev da et forfølgelsesår.

Det, der gav det endelige stød dertil, var som så ofte, at dødsdømte troldfolk under torturen efter dommen skulle angive medskyldige. Hyrdekonen i St. Anst, Kirsten Svennis, havde da udlagt *Kirsten Jørgens* i Estrup og Karen Christens i Klelund. De tre havde forgjort Morten Mortensens fæ i Lintrup, og videre tilstod Kirsten Svennis, at hun og Kirsten Jørgens samt Karen Cornelius* løb aved om ved en korsvej** med en kæp, og dermed forgjorde de Niels Iversens kvæg i Estrup, og at det var Kirsten Jørgens, der var skyld i skaden på Thomas Juels kvæg. Dette fik Thomas Juel til at arrestere Kirsten Jørgens og Karen Anderskone og holde dem fangen på Estrup. Sidstnævnte udlagde 9. sep., sikkert på pinebænken, Kirsten Jørgens som en troldkone, hvis »dreng« (d.v.s. djævel) var ligesom en sort kat og hed Sortensvend, og når hun gjorde Niels Iversen ondt, var det, fordi han ikke altid gav hende, hvad hun ville have.

Efter at Karen Anderskone var brændt, kunne anstrengelserne

* Hun var fra Ansager og blev dømt 1620, se Arb. Ribe VII 385.

** Fra den hedenske tid, fra det gamle Indien og Grækenland kender man korsvejenes betydning for kult, og meget blev fortsat knyttet til korsvejene i kristen tid, se Feilbergs ordbog II 277.

samle sig om Kirsten Jørgens. Hun kaldtes kogekone i Estrup og har vel lavet mad til herregårdens folk, men hun boede ellers i et hus i Estrup by sammen med sin mand Jørgen Nielsen. 9. nov. sad hun i alt fald arresteret, og Thomas Juel samlede nu vidneudsagn mod hende. Den 15. okt. var der udstedt et sognevidne, hvor sognemændene vedstod, at hun ikke havde været i rygte for trolddom, før hun løb »aved om en kæp på en korsvej på Estrup gade.«

Noget aparte var der nok ved den kogekone, og rask i munden var hun. Hun skulle have agtet mere på Palladius' advarende ord: »Qvinde, var din mund, at du får icke en sviende hale.« – En mand havde set, at hun havde en tudse i sin kærne. Mandens fader gik da over til hende og sagde, at hun kom i ondt rygte derved. Kirsten svarede, at det var en grøn frø, og hun ville helbrede sin søster for koldsygen (malaria) med den. Så hun har vel fungeret som klog kone. Og så hendes sære optræden! En dag i »bygskor«* så et par nabokoner i solrøst (solnedgang) hende gå tre gange hurtigt mellem sit hus og Hans Mikkelsens. De havde også set hende ved »korsford« løbe nogle gange avet om et træ.

Da hun var blevet udlagt, begyndte folk at tænke efter, hvad ondt hun kunne have været skyld i, og – hvad dommerne især lagde vægt på – om hun havde lovet de ulykkesramte ondt. Et par mente at kunne huske 20 år tilbage, da fæstede Hans Nissen Jørgen Nielsens hus. Hun skulle da have sagt, at selv om Hans Nissen »åd juledagsdavre der, da skulle han ikke æde hans påskedavre der!« Og det kom til at passe, for kort efter blev han afsindig og sprang i en brønd og druknede sig! En Vittrupmand var blevet forbrændt af ild i et krudthus og bl. a. sat i fængsel af sin egen slægtning, og det havde Kirsten forvoldt, da han havde været i skænderi med hende om noget lånekorn! Førnævnte Niels Iversen havde været i trætte med hende for 7 år siden om nogle penge, hvorefter han mistede 4 gode køer, og en okse blev ravgal. Niels Jensen i Estrup havde fjernet hendes kalv af sin eng, og derfor hævnede hun sig ved at tage hans »hellend og mandemål« (mæle, stemme).

7. okt. stod hun for tingsdom. Hun strøg klædet af hovedet og sagde, at var hun en troldkone, havde hun vel også troldmærke.** Man troede, en heks på sin krop havde et ufølsomt sted, djævelen

* Byghøst, kornet blev skåret med segl.

** Om heksemærket se Årb. Ribe VIII 151 f.

havde mærket med sin finger. Det hjalp ikke, at hun fremlagde et godt sognevidne af Brørup sogn, dateret 17. maj 1618, hvori der erklæres, at Kirsten altid havde skikket sig som en god, gudfrygtig danekvinde. Både de hjemlige nævninger og landstinget dømte hende skyldig til bålet.

Imidlertid fortsatte Thomas Juel heksejagten. Karen Anderskone havde tillige udlagt Chr. Lassen i Slav i Vorbasse som troldkarl. Juel tog vidne på udlæggelsen, ja mødte endog personlig på landstinget, hvad der var meget sjældent for en adelsmand i sådanne sager, så han har været meget optaget af forfølgelsen. Han fik dog intet ud af den. Chr. Lassen frikendtes. Der var ikke beviser for, at han havde lovet nogen ondt, eller at det derefter var dennem vederfaret, tværtimod, han fik det bedste sognevidne af degnen og »menige sognefolk, fattige og rige, unge og gamle, så mange som samme dag tilstede var og kirken besøgte,« også hans husbond vidnede, at han var »en god, ærlig og gudfrygtig danemand udi alle måder.« Sagnet fortæller forøvrigt også om en heks, som stjal alle plove på Estrup, undtagen en, hvor hamlen var bundet med en rønnekvist. Hun skulle være brændt på Donnepers høj ved Langeskov.

Nu nærmer vi os Karl Gustavkrigene, der blev ganske afgørende for landsbyens skæbne.

Godsejerne

FØR ENEVÆLDEN

Det er først ved midten af 1500-tallet, Estrup viser sig i historiens lys som en adelig sædegård. Før den tid har den formodentlig været en større bondegård.

Det er *Thomas Juels enke Lene Rosenkrantz* og hendes børn, vi møder her. Og gården er da endnu ret ubetydelig. Thomas Juel af slægten med stjernen i våbenet var søn af Iver Juel til Øgelstrup. Han skriver sig til Astrup i Salling og var 1492 lensmand på Ribebispens gård Trøjborg. Den blev ham fradømt 1515, men samme år pantsatte kongen Skivehus til ham og fru Lene. Dette len blev 1520 ombyttet med Lund på Mors. Han er antagelig død kort efter 1525, men fru Lene besad lenet til 1540, da det gik over på andre hænder.¹

Ved denne tid er det vist, hun flytter til Estrup og der indretter sig en sædegård.

Hun var datter af Ludvig Nielsen Rosenkrantz til Palsgård, der havde flere ejendomme i det sydlige Jylland, og måske har han haft gården i Estrup. Lene Rosenkrantz skriver sig til Estrup 1553, da hun stillede en karl til mønstring uden for Varde mandagen efter midfaste, mens Nielsbygård stillede 3 og Sønderskov 2 karle. Estrup må altså kun være regnet for en lille gård.

Fru Lene må – i alt fald i sine yngre dage – have været en ret betydelig og anset dame, da hun var hofmesterinde hos dronning Christine, kong Hans' dronning. Af ægteparrets syv børn vil vi nævne Iver Juel, født 1508, som faldt i slaget mod bondehæren ved Svenstrup mose 1534, og Lisbeth, der blev gift med lensmanden på Riberhus Claus Sehested, endvidere Hartvig Juel til Palsgård i Bjerger herred, som arvede Plovslund i Slavs herred efter sin morfar. Yngst var vistnok Christoffer Juel. Allerede 1550, søndag efter Sct. Andreasdag underskriver han sig til Estrup i et skøde på ejendom i Maltbæk, og året efter møder vi broderen Hartvig på egne og medarvingers vegne i en sag om Estrup skov.²

Moderen har da været meget gammel. Efter sin far havde hun arvet Ålbæk mølle og ejede også Gummesmark i Nykirke sogn, som var beboet af hendes tjener (fæster) Backen. Hun gav Vongs grander lov til fædrift på Gummesmark, imod at hun måtte have »sin skjellig opstemning« på Vongs mark (ved mølledammen) og tørvegrøft så nær møllen, som behov gjordes. Senere har Lisbeth Juel arvet møllen, og hendes datter Magdalene Sehested bragte den til sin mand, den berygtede Mourids Podebusk, der også havde Korsbrødregård i Ribe. Han forbød de Vong bønder fædriften, hvad der medførte en stor retssag. Under denne hævdede Podebusk, at fru Lene dengang »var af alder besværet, at hun ikke kunde hendes eget brev agte eller besinde.« Selv om man langt fra skal tage alle Mourids Podebusks påstande for pålidelige, er der ikke tvivl om, at fru Lene var i en meget høj alder, da hun døde 1558.³

Sønnen *Christoffer Thomsen Juel* får nu Estrup, som han sikkert havde drevet adskillige år i forvejen. Med iver tog han fat på at samle bøndergods om Estrup, først og fremmest gjaldt det om at få fat i Estrup by. Reformationen var indført, og dermed havde kongen tiltaget sig højhedsretten over en hel del kirkelige institutioner. 1573 tilbyder Juel kongen 1 gård i Smidstrup, 1 gård i Påby og 1 gård i Højby mod at få 2 Ribe domkapitels gårde i Estrup – der oplyses, at den ene var Brændgård, men det må være en fejltagelse, da den lå under hospitalet – samt et bol sammesteds, der hørte under Skodborghus, som kronen endnu ejede. Kongen befaler da lensmændene i Kolding og Ribe at besigtige og vurdere godset. Det, Juel tilbyder, skulle ligge belejligt for Koldinghus.

Det trak imidlertid ud med handelen. Da satte kongens bestræbelser ind for at samle et stort gods kompleks omkring Kolding ved at tilskifte sig alt gods, adeligt og andet. Netop der havde Christoffer Juel en del bøndergods, nemlig i Brusker herred 1 gård i Påby, i Holmans herred 2 gårde og 1 bol i Håstrup, 2 gårde, 1 bol og 1 gadehus i Tyvkær, i Jerlev herred 1 gård i Rugsted, 1 gård i Mejsling, i Elbo herred 1 gård i Højby, og uden for området havde han i Slavs herred 1 gård i Almstok, 1 gård i Plovslund, 2 gårde i Nollund og 1 gård i Hejnsvig.

Nu er alt dette med i handelen. Selvfølgelig ønsker Juel gods så nær sin hovedgård som muligt, også Brændgård. Forfærdet henvender de Ribe hospitalsforstandere sig til kongen og anmoder om, at det ikke må tillades Christoffer Juel at få Brændgård i mageskifte,

da hospitalet for største delen får sit bygningstømmer og brændsel fra denne gårds skov. Kongen svarer, at han ikke husker at have bevilget Juel gården, og han vil heller ikke bortskifte den, med mindre det er til hospitalets gavn, og det selv samtykker deri.

Selv et kongeløfte er ikke altid til at stole på! 10. jan. 1579 afsluttedes handelen med Juel. Han afstod ovennævnte gods til kongen og fik i stedet for i Askov 2 gårde, som havde ligget til Ribe domkirke, og 1 gård, som havde hørt under Ribe hospital, og som også havde ejendom på Maltbæk mark, samt kronens rettighed (herligheden) i 2 jordegne bøndergårde (selvejergårde), i Estrup 1 bol (Skodborghus' tidligere), 1 Ribe kapitels gård og Ribe hospitals gård (Brændgård), i Maltbæk kronens rettighed i 2 jordegne gårde, i Eskelund herligheden af 1 kirkegård, der svarede landgilde til Brørup kirke, men havde svaret herligheden til kapitlet, og 1 gård, som havde været kapitlets, samt i Vejen 3 gårde. Desuden fik Juel lov til at tilforhandle sig ejendomsretten af selvejergårdene, ganske modsat de tilfælde, hvor kongen betinger sig, at køberen ikke må »spænde herligheden,« d.v.s. plage selvejerer med urimeligt gæsteri, ægt, arbejde m. m. for at tvinge ham til at sælge. Kirkegården i Eskelund svarede årlig 6 mark til kirken, dekanen i kapitlet fik i erstatning en anden herlighed, nemlig af en gård i Agerbæk. Trods kongens løfte var lensmanden for karrig med at udlægge vederlag for Brændgård, så kapitlet atter klager til kongen: der havde ligget »en skøn skov« til Brændgård, hvoraf hospitalet hidtil havde haft stor hjælp med olden og bygningstømmer, og den var nu taget fra dem. Kongen befalede da lensmanden påny at udlægge hospitalet fyldest, både for gården og skoven og ligne det som i andre mageskifter.⁴ Juel havde nu fået hele Estrup by.

Når Christoffer Juel var så optaget af at samle bøndergods omkring hovedgården, var det sikkert ikke blot for at have lettere opsyn med det, men tillige fordi han udvidede sin gårds dyrkede areal og derfor trængte til hovbønder, og måske har han også brugt dem ved byggeriet. Det må være ham, der byggede en ny borgegård i tidens stil, bl. a. med et højt stenhus i to stokværk over 3 »gevalbte« kældere og med et tilhørende knejsende tårn med vindeltrappe (se kap. om bygningerne). Hans moder kan næppe have bygget ret meget, da gården som foran nævnt endnu 1553 blev regnet for ret ubetydelig. Om han har udvidet med bondejord kan ikke bevises.

Under syvårskrigen gjorde Juel 1564 tjeneste som officer i flå-

den ombord på Den flyvende Gejst. Han har dog ikke været chef; det var Otte Galskyt til Sønderskov og Plovstrup. Juel var gift med *Kirsten Kaas* af slægten med sparren i våbenet og datter af Mogens Kaas til Ørndrup og dennes første hustru Mette Friis. De havde tre børn: Thomas, der arvede Estrup, Lene, gift i Horsens 1582 med Manderup Holk og anden gang med Jørgen Due, samt Mette, bekendt for sin romantiske kærlighedshistorie. Om den fortæller O. Nielsen, at hun sikkert fra barn af havde lært at kende den unge Eggert Abildgaard, der med sin moder boede på Skodborg-hus. Hendes slægtninge har måske villet have hende gift med en anden. Men engang hun rejste fra Estrup til Barritskov, som hendes søster ejede, bortførte og ægtede Eggert Abildgaard hende. Det vakte hendes søskendes voldsomme fortørnelse. På fru Lenes, Mandrup Holks enkes, og på Thomas Juels vegne stævnedes kongen Abildgaard for herredagen 1589 som tiltalt for, »at han nogen tid siden forleden, som deres søster Mette Juel skal have været på hendes rette rejse fra Estrup til Barritskov, hende skal på vejen have taget og forført og sig ved hende ladet trolove og udi ægteskab viet tilsammen uden hendes faders og venners vilje og samtykke, uagtet hun ikke var ham givet eller lovet.« – Slægt og venner fik dog et forlig i stand, og Abildgaard afbad sin forseelse og bekendte samme »af ungdom, ubetænksomhed og uforstand at være gjort, ikke til trods eller hovmod,« hvorfor kongen formanede slægtningene til at bevise hinanden al svogerlig og broderlig vilje.⁵

Og velviljen indtraf i så høj grad, at Thomas Juel senere ægtede Abildgaards halvsøster.

I sine sidste leveår var Christoffer Juel syg, »skrøbelig,« så han ikke kunne være på færde omkring på godset. Mourids Podebusk, der som før nævnt var kommet i familien, blev da ved kgl. befaling 23. decbr. 1578 indsat som værge, hvad der måske ikke har været særlig heldigt. 1583 skrev kongen til Podebusk, at han skulle afstå værgemålet, da Juel havde indberettet, at hans søn var kommet hjem, og nu var gammel nok til at være sin egen værge, og Juel ville så skifte arven til børnene. Christoffer Juel døde 15. april 1588. Det var ham, der for alvor gjorde Estrup til en herregård, og det er betegnende, at en del af hans bygningsværk den dag i dag indgår i borgegården.

Thomas Juel, der nu overtog Estrup, var født 1562 og havde som sagt været udenlands for at fuldende sin uddannelse som andre

unge adelsmænd i hine tider. Han blev gift med *Maren Bølle*. Hun var datter af Morten Svendsen Orning, kaldet Morten Bølle, og Kirsten Clausdatter Ulfeldt. Faderen havde som tilhørende en ret ukendt jydsk adelslægt arbejdet sig frem til at blive lensmand på Koldinghus og fra 1573 tillige på Skodborghus; han skrev sig til Eget og Vosnæsgård. Kirsten Ulfeldt havde først været gift med Povl Abildgaard til Vranderup. Denne gård mageskiftede hun nogle år efter hendes mands død til kronen og fik Skodborghus, som efter hendes død 1589 overtoges af hendes søn, den førnævnte Eggert Abildgaard.

Adelens repræsentative pligter ved hoffet var jo nok ære- og pragtfulde, men ikke billige. Thomas Juel var 1596 tilstede ved Kristian IVs kroning, indbudt til hans bryllup, til dronningens ligfærd, til den udvalgte prins's, til Korfitz Ulfeldts, Hannibal Sehesteds og Ebbe Ulfeldts bryllupper med prinsesserne. Alvorligere var det, da han under Kalmarkrigen 1611 fik ordre til at ride under Alb. Skeels fane og 1627 sammen med Erik Juel og lensmanden skulle ordne udskrivningen af karle til fodfolket i Ribe stift.⁶

Han måtte også påtage sig værgemål for nære og fjernere slægtninge, således 1598 for mosteren Helvig Kaas, der påførtes vidtløftig trætte af sine brødre om arven efter forældrene. Efter hendes død beordredes han til at undersøge, om hendes bo var forvaltet ret. 1623 fik han befaling til at være værge for Margrethe Rosenkrantz, hvis fader ville indgå nyt ægteskab, og hvis farfar i sin tid ejede Sønderskov. Jomfru Margrethe blev vist optaget som plejedatter i Thomas Juels hus, ialt fald ser vi, at da kongen gør prins Christians (den udvalgte prins') bryllup, »forskriver« han en del unge adelsdøtre, der skal lade sig bruge »i en anselig ballet,« og da skal Maren Bølle sende jomfru Margrethe. 1602 skal Juel overvære et skifte på Hvidbjerggård, hvor Erik Kaas vil skifte med sin søn, hvis moder er død, og påse, at barnet ikke sker uret. 1622 har han gjort indførsel (udlæg) for Otte Brahe, 1627 skal han taksere Haraldskær med gods. Da bønderne i Malt herred ikke betalte byg og brokorn til Kolding bros vedligeholdelse, befalede kongen 1642, at så skulle husbonderne betale. Nu fik Thomas Juel og Erik Juel, Hundsbæk, travlt med at love kongen, at de nok alvorligt skulle tilholde bønderne at betale eller straffe dem, mod at de selv slap fri!⁷

Det gik hurtigt fremad for Juel. 1592 takseredes han efter evne og lejlighed til at betale 5 dl. til domhusets bygning i Viborg, det samme betaltes af Brejning, Krogsdal og Kvistrup, mens Skodborg, Lerbæk og Nørholm hver gav 6, Sønderskov 8, Agerkrog 4 og Donslund 3. Hans virketrang og fremgang viser sig også derved, at han 1614 kunne købe Sønderskov og året efter Kollerup ved Hadsten. 1627 har han overfløjet alle andre herremænd på egnen. Han betalte da til adelens kornskat 12 td. rug og 12 td. malt, næsten dobbelt så meget som Hunderup Kærgård og langt mere end egnens øvrige godsejere, f. eks. svarede Øllufgård 5 td. rug og 5 td. malt, Krogsgård 3 td. 1 skp. rug og lige så meget malt og Skodborg 4 td. rug og 4 td. malt.⁸

Snart lagde Sønderskov i høj grad beslag på ham. 1620 opførte han der en ny hovedbygning af tyk grundmur med hvælvede kældere, med tre loft og to diagonaltårne, af hvilke det nordvestre er bevaret, dog formindsket med et stokværk ligesom hovedfløjen. Det fortælles, at Juel selv udførte smedearbejdet, og håndtaget på gårdøren er udført i hans navnetræk. En gang skal Kristian IV uanmeldt være kommet til ham, da han arbejdede, men uden at kende den sorte smed, før han havde iført sig en anden dragt.

Herefter har ægteparret fortrinsvis boet på Sønderskov. Og han smykker sognekirken i Folding med en ny altertavle.

At Juel havde samlet penge, ses også deraf, at han lånte spekulanten og fallittenspilleren Frederik Munk til Krogsgård 3000 »gode, gangbare enkende specie rixdaler,« der skulle tilbagebetales 3. juledag 1624 på Estrup eller på Kieler omslag, og derfor havde Munk pantsat følgende jordegods: i Darum 4 gårde, 1 bol og ½ gård, i Størsbøl 1 helgård og 2 halvgårde, i Agerbæk 1 gård, i Årre 1 gård og i Routhøje 2½ gård. Da pengene ikke blev betalt, først pantsatte og senere, efter Munks død, solgte Juel godset til Peder Lange, Kærgård. Men derimod protesterede Munks enke, Sophie Friis, fordi han havde solgt det uden hendes tilladelse. Juel frikendtes ved landstinget.⁹ Et særligt forhold stod han i til Axel Rosenkrantz. Maren Bølle havde betalt en stor sum penge for ham, som han ikke tilbagebetalte hende. Efter Rosenkrantz' død beder Juel da 1614 om kongens hjælp til at få betaling i det efterladte gods. Kongen beordrede herredsfogderne til at hjælpe. Formodentlig blev der dog ikke udlagt fyldest denne gang, for året efter indførte gode mænd Juel i Rosenkrantz' efterladte bo i Landting.¹⁰

I en anden arvesag efter Manderup Parsbergs hustru tillagde Juel en skiftekontrakt nogle bestemmelser, som Parsberg ikke ville godkende, først i landstinget frafaldt Juel sin udlægning.¹¹

Også fru Maren Bølle har arbejdet med sine penge, bl. a. gav hun Ditrich Erholt i Flensborg et lån, men hun måtte lægge sag an mod ham for at få lånet tilbage, men han forstak sig, hvorfor kongen befalede amtmand og landråd Cai v. Ahlefeldt at hjælpe hende, og hvis Erholt ikke betalte godvillig, da at bruge »de tilbørlige midler dertil.«¹²

En af de kilder, der gav penge, var nok fedningen af stude. 1641 købte J. P. Brøndum i Ribe af Chr. Skeel Jørgensen 247 stude, der var staldet på Ulstrup og Estrup. Desuden solgte Th. Juel selv 70, der var staldet på Sønderskov. Der holdtes også mange får. 1639 købte Riberhus af Peder »Faar schepper« på Sønderskov 50 geldevæddere for 50 rdl., 30 for 25 rdl. og 20 lam for 10 rdl. Undertiden har Juel lejet græsningen ud. 1631 vidnede Estrup bymænd, at Villum Hansen, Ribe, »havde en stor flok øksne på Estrupgårds mark til græsgang for^{ne} sommer, fjenden drog af landet (1629), og Niels Lauridsen, ladefoged, som da tjente på gården, lejede en dreng« til at vogte studene. Det var denne drengs kost og løn, striden stod om. Endvidere påstod Villum Hansen, at da stævningen blev forkyndt for Th. Juel, blev den revet og den ene stævningsmand hårdt antastet.¹³

Som andre adelsmænd i hine tider var han godsgridsk og nøje-regnende, men alligevel højt anset. Derom vidner de mange kommissioner, han blev medlem af. Allerede 1598 beskikkes han til sammen med tre andre af egnens adelsmænd at undersøge, om de Ribe tovsmands dom over Søren Jensen, Bramminge, der dræbte rådmanden Anders Sørensen Klyne, var rigtig og burde effektueres. 1605 var han i en kommission, nedsat i anledning af en strid om markeskel, 1609 i en om en trætte mellem Oluf og Bendix Norby og deres stedfader, man skulle bilægge striden i mindelighed eller afsige dom, hvad nok ikke var så let, for året efter gentages ordren, da den første befaling ikke var udført. S. å. er han kommissær i en trætte mellem Godske Rantzau på Trøjborg og Henrik v. Buchwaldt på Gottorp og 1614 medlem af en stor kommission til at forlige fru Anne Munk til Tvis og Albret Skeel. Han skal besigtige gods, da Jens Juel til Lindbjerg ønsker at mageskifte med kronen. Endnu 1638 er han med i en kommission, der skal ordne en ind-

viklet arvesag mellem forrige landsdommer Erik Bildes enke og hendes svoger, som bl. a. drejede sig om Varho.¹⁴

Iøvrigt ser vi ham optaget af sin egen bedrift. 1593 skylder han tolderen i Kolding 52 dl. Da der nogle år senere blev gjort markeskel mellem Sønderkov og Nørbølling af Malt herreds sandemænd, må de have sat det forkert, så de blev dømt »nederfældig.« Husbonderne Juel og Eggert Abildgaard må da træde til for at skaffe sandemændene oprejsning.¹⁵

Af Malt kongetiende var præsten benådet med 2 ørte korn, og hr. Morten Buch, præst i Skibet, havde det øvrige. Men Juel var om sig. Allerede 1584 (før faderens død) har han fæstet kongetienden for 12 ørte rug og 8 ørte byg, som altså skal deles mellem de to præster. Juel må da have krævet tienden in natura. I gode åringer har det givet overskud.

Så snart kirketienden blev ledig ved tiendefæsterens død, begærede han også den i fæste. 1593 skrev kongen til Anders Sørensen Vedel, der som kgl. historiograf bl. a. var belønnet med dekanatet, at Juel havde berettet, at hans sognekirke var meget forfalden, måske fordi tienden ikke i rette tid var overladt kirken til dens vedligeholdelse. Kongen befaler Vedel at bortfæste kirketienden til Juel, der vil »gøre kirken skel og fyldest,« for den sædvanlige afgift, »så kirken desbedre kan komme til bygning igen.«¹⁶

Det lød meget fromt og pænt, men efterhånden viste virkeligheden sig at være en anden.

1617 meddelte Juel, at kirken var så brøstfældig, at den ikke selv kunne bekoste istandsættelsen. Han tilbød at betale 200 rdl. af sine egne penge, når stiftets formuende kirker måtte komme ham til hjælp. Lensmanden skulle undersøge forholdene og give et overslag. Men da fik piben en anden lyd. Det viste sig, at kirken skyldte Juel 305 dl., og kongen fandt det ikke rimeligt, at andre kirker skulle betale til reparationen, med mindre Juel ville eftergive denne gæld og desuden give et bidrag til istandsættelsen, hvad også sognefolkene skulle gøre, hver efter sin formue. Sker det ikke, skal lensmanden sørge for, at kirken forlods får det nødvendige til tag, vinduer og døres vedligeholdelse. Juel måtte altså til at gøre noget, det var især tårnet, der trængte. Men han snød sig fra det og lod mure med sand i stedet for med kalk! Det blev tilsynet, dekanen, der nu var Niels Krag, Agerkrog, for grovt. Han anlagde 1621 sag og hævdede, at kirkens bygfæld skyldtes Juels for-

sømmelse, og han havde benyttet en anden murermester end den, Krag havde erkendt dygtig, og derved var kirken sket »forkort.« I tårnet var der nok muret en del med kalk og ler, men ved den »vestre glarvindue vesten på tårnet« og »begge hvælvinger inden og uden« med sand og ler. Herredsfogden Th. Nielsen i Surhave dømte, at »hvis der var muret med ler og sand, burde Th. Juel lade det forferdige med kalk og hendes tilbygning, som det sig bør.« Dommen afgjorde altså ikke, om der var muret med sand, og da Krag stævner den for landstinget, hvor Hans Thamesen, Surhave, mødte for sin fader, herredsfogden, fandt dommeren »dommen at være som den udømt var,« så fogden måtte dømme påny.

Juel har da – åbenbart meget mod sin vilje – atter måttet bekoste reparationer. Mange år senere klager han til kongen over, at han i lang tid har været kirkeværge, og kirken skylder ham penge, som han nu kræver. Kongen pålægger Niels Krag at være ham behjælpelig med at få noget vederlag. Det er forståeligt, at denne efter de tidligere erfaringer tøvede. Kongen må da godt et år senere skrive til Krag om at ordne det eller forklare, hvorfor pengene ikke er betalt. Juel synes da ikke mere at være værge eller tiendeforpagter.¹⁷

Han har nok levet efter ordet om, at den, der ikke passer på skillingen, får aldrig daleren.

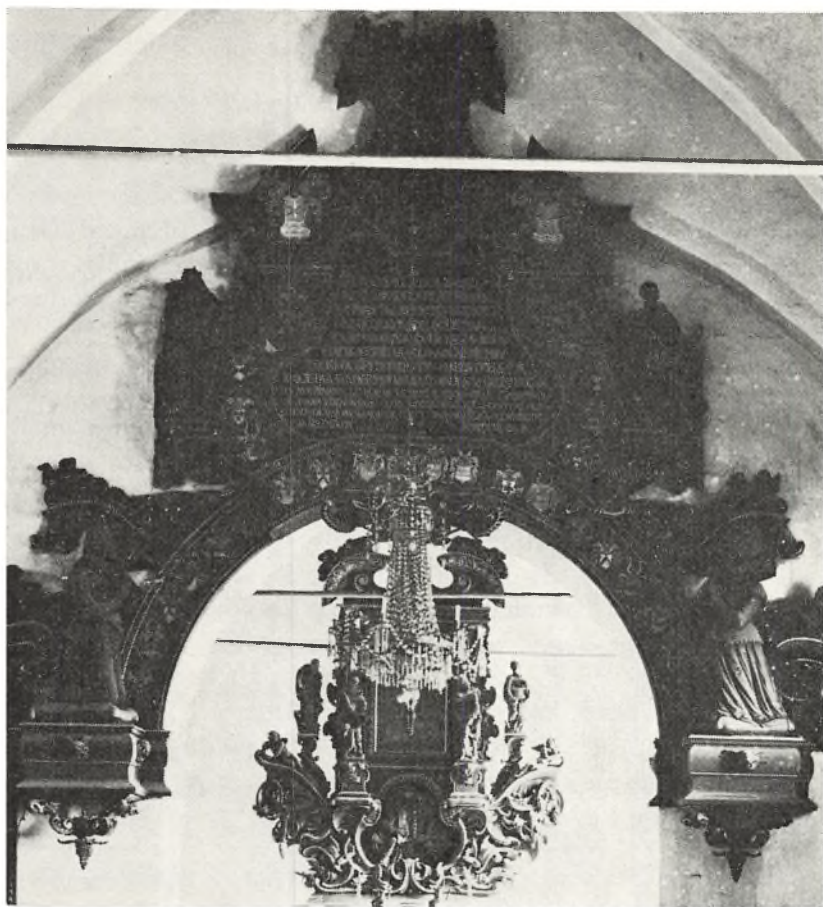
Han fortsatte med at samle bøndergods sammen om hovedgårdene. 1610 henvender han sig til kongen for at tilskifte sig nogle gårde i Terpling, først 1613 går handelen i orden. Han får 2 gårde, 1 halvgård og 1 bol for et par gårde i Kær og Nørre herreder samt et bol i Bobøl i Føvling. 1608 købte han 1 gård og 1 gadehus i Malt by af Bege Klavsdatter på Hundsbæk, 1611 Holsted mølle af Jørgen Kragh, Endrupholm. Han mageskiftede med Erik Juel og afstod 1 gård i Karlsgård og 2 i Oved. En gård i Gellerup bortbyttede han til Hans Lange, Lunderup. Han ejede Lervad i Føvling, som tidligere havde hørt under Mariager kloster. 1617 blev der proces om gården, han bad da kongen om at låne eventuelle ejendomsbreve i klosterets arkiv for ved hjælp af disse at forsvare gården. Han havde et hus i Hjerting, hvor en gammel kone boede. Hendes søn påstod, at han havde betalt 2 års landgilde ($\frac{1}{2}$ rdl. årlig) til Juels fuldmægtig, hans fæstebonde Jes Hansen i Roushøje; men da han ikke havde kvitteringer, dømtes den gamle til at betale. Han tænker også på Kollerup, køber 1630 en gård i Galten for at

lægge den under denne hovedgård og mageskifter 1633 Vejen mølle til Manderup Abildgaard og får 1 gård i Galten og 1 gård og 1 gadehus i Vejrum. 1630 solgte han sin part i Palsgård.¹⁸

I en sag på Skast herredsting 1638 lod Juel læse et brev om, at han var fuld hjemmel til de huse og det kornland i Grimstrup, Jens Staffensen i sin tid havde solgt. Dertil svarede denne, at det stod ikke en bondemand vel an at tage sine ord igen, endsige en god mand. En sådan udtalelse kunne naturligvis ikke stå upåtalet, og senere måtte Staffensen erklære, at han ikke havde ment »den gode mand« Thomas Juel med sine ord. I 1639 kommer Juel en fæster til hjælp, som tingskriveren åbenbart har arresteret for skat, med følgende skrivelse: »Morten i Agerbæk, min tjener, beklager sig, at hannem kræves af Lauers Persen i Allerup for kornskat og madskat forgangen år 1633, hvilken skat jeg haver gjort klar hos s. hr. Albrecht Scheell, som jeg haver hans egen hånd derpå, hvorføre jeg venligen begærer, at min tjener ikke nu vidre for den skat skulle blive arresteret. Af Ribe den 12. augustj 1639. Tomas Jul manu propria.« – Også præsten i Galten ved hovedgården Kollerup, der var en søn af hr. Peder Nissen i Malt, og som Juel vel har hjulpet til embedet, kom han og Maren Bølle til hjælp under en retssag.¹⁹

Det barnløse ægtepar var optaget af, hvordan det fremtidig skulle gå med alt det, de havde samlet. Og det var arvingerne naturligvis også interesseret i. Thomas Juels søster Lene havde i sit andet ægteskab sønnen Manderup Due til Halkær. Juels anden søster Mette havde børnene Manderup Abildgaard til Skodborg samt Dorte og Kirsten. Kirsten var død, men havde efterladt sig datteren Margrethe Rosenkrantz, som Juels havde taget til sig. Som vist foran var Abildgaard'erne også i slægt med Maren Bølle. Ved snapstinget i Viborg 1631 sluttede de nævnte en kontrakt om skiftet. Efter den længstlevendes død, skulle hele arven deles i 3 lige store lodder med en herregård i hver. Den ene skulle Manderup Abildgaard have, den anden Manderup Due og den tredje skulle jomfruerne Dorthe Abildgaard og Margrethe Rosenkrantz hver have halvdelen af, således at de to også kunne have en herregård »at holde sig til.«²⁰

Thomas Juel levede endnu i mange år og døde først 85 år gammel 24. nov. 1647. Han skal være faldet ned af en vindeltrappe i et af tårnene på Sønderskov og slået sig ihjel. Maren Bølle døde nyt-

Thomas Juels og Maren Bølles epitafium i Galten kirke, Randers amt. Det er anbragt over korbuen og er ualmindelig bredt svunget, de yderste vinger er udeladt på billedet. Til venstre er Th. Juel afbildet i rustning med fuldskæg og til højre Maren Bølle, begge knælende. Uden om indskriften ses slægtens våbenskjolde, øverst til venstre Juel-ernes gyldne stjerne over 3 sølvstrømme (de 3 revler) og øverst til højre Bøllernes sølverne bølger. Deres ligsten står nu udvendig ved tårnet. Altertavlen synes at være fra samme værksted som epitafiet. Nationalmuseet fot.

årsaftensdag året efter. De blev begravet i Galten kirke, hvor deres ligsten og epitafium med portrætter endnu findes. Der læses: »Her ligger begravet erlig og welbyrdig mand Thomas Jvl af Estrvp, Synderskof og Kolderup, som døde paa Synderskof anno 1647 den 24. nov., aetatis sve 85 aar, med sin kiere frv, erlig og

Manderup Abildgaards segl.

Man ser 2 æbler (abild) over et gærde (gård).

welbyrdig frv Maren Bølle, som døde paa Synderskof anno 1648 den 31. decemb., aetatis sve 75 aar. Og levede de tilsamen i den hellig egteskab ud i aar uden nogen lifs arving kierligen og venlig. Gvd gifve dennom i naade en ehrfvld og gledelig opstandelse med alle Gvds vdvalde børn.«

Skiftekontrakten trådte nu i kraft. Manderup Due fik Sønderkov, jomfruerne Kollerup og *Manderup Abildgaard* Estrup.

Denne mand er født ca. 1594, han blev 1611 immatrikuleret ved universitetet i Orleans og overtog Skodborghus ved sin moders død 1623. Han var første gang gift med *Else Juel*, en datter af Jens Juel til Juellingsholm og Anna Grubbe. Med hende havde han to sønner: Jens, der faldt i krigen mod Sverrig 1644, og Eggert, som vil blive omtalt i det følgende. Else Juel må være død forholdsvis tidligt, hvorefter Abildgaard omk. 1635 gifter sig med *Helvig Arenfeld* og dermed gifter sig til Rugballegaard i Hover sogn, som hun havde købt 1634. Hun var datter af Hans Arenfeld til Palsgård og Anne Marsvin og er født 1596 på Rugård.²¹

I tingbøgerne ser vi, at Abildgaard ejede bøndergods spredt omkring i Skast og Vester Horne herreder, hvoraf en del hørte under Skodborghus. I Kærgård birks tingbog er læst et af hans fæstebreve, dateret 12. jan. 1651. Det lyder: »Jeg Mandrup Abildgaard til Estrup gør vitterligt, at jeg har sted og fæst Mads Pedersen i Børsmose en halvgård, som Hans Nielsen og Niels Nielsen tilforn ibode og nu for hannem opladt haver, saa han alene skal have den hele gård med al sin tilliggelse.«²² – Han lægger de 3 Vejengårde ind under Skodborghus. 1653 købte han af Verst Kirke en sten, »noget bredagtig, som lå ved kirkegårdens dige, og ville bruge den til sin fornødenhed og gav derfor til kirken, uanset den ikke var så meget værd, 1 rigsmark.«²³ Ifølge Grønlund pantsatte han 1632 Skodborg til Johan Stygge. Det er vist en forvanskning af, at han havde gården udforpagtet til Johan Styck.²⁴ Tidligere havde han kunnet låne penge ud. Han havde lånt Albr. Skeel 1000 rdl., som denne tilbagebetalte, men uden at få beviset tilbage, idet Abildgaard påstod, det var blevet i Jylland 1627 under Wallensteins

indfald, mens han selv ikke var på Skodborg. Man ved ikke, når Manderup Abildgaard og hustru døde. Han levede endnu 1655 og hun 1658.

Efter hans død er enken vistnok flyttet til Rugballegård, som blev ganske ødelagt under Karl Gustavkrigene og senere ejedes af hendes slægtninge, Arenfeld'erne, mens sønnen *Eggert Abildgaard* overtog Estrup og Skodborg. Allerede i sept. 1656 får han kgl. brev om at anholde nogle krybskytter på kongens vildtbane i Haderslevhus len.

Han var født 1627 og var 1651 student i Leyden og giftede sig før 1655 med *Dorthe Lykke*, datter af Hans Lykke til Krabbesholm og Birgitte Sehested.

Han blev ganske forarmet under Karl Gustavkrigene. Både Estrup og Skodborghus lå ved alfare veje, og som nabo til Skodborg rejstes den frygtelige polaklejr i Skudstrup, hvorfra rædsel, plyndring, mord, brand og en forfærdelig pest (plettyfus, hungersnødens og elendighedens følgesvend) udstrålede til alle sider. Vel kom polakkerne som vore hjælpere, men de var meget, meget værre end svenskerne. At Skodborghus er blevet grundig udplyndret og raseret siger sig selv. Om Estrup fortæller sagnet, at under den svenske besættelse udså en svensk officer, der var vis på Danmarks undergang, sig Estrup som sin fremtidige ejendom. Hvis det er sandt, er selve gården måske sluppet temmelig nådig, indtil polakkerne kom. De har utvivlsomt plyndret den.

Et vistnok ganske uhistorisk sagn har Evald Tang Kristensen optegnet. Det lyder således: »De svenske officerer togede [tumlede] med en jomfru på Estrup. Men hun havde en kæreste nede på Sønderskov, og ham fik hun bud til, om han kunne ikke komme og frelse dem fra svenskerne. Han vidste ikke, hvordan han skulle bære sig ad. Der lå også krigsfolk på Sønderskov, og dem fik han med sig og narret ud i mosen. Han kendte stien og red over ad den. Men de andre satte ud i mosen og hist og her i bløde og omkom. Nu red han til Estrup og bandt hesten ved et træ udenfor gården. Han hørte udenfor, at de togede derinde, og så red han nør på og fik nogle folk samlet og kom tilbage med dem og overmandede nu svenskerne og befriede kæresten.«

Hvor frygteligt det gik med bøndergodset, giver Eggert Abildgårds jordebog et overvældende indtryk af.²⁵ Den indsendtes til rentekammeret i henhold til et kgl. missive 1660 til beregning af

nye skatter (hartkornsskatter). Her ser vi, hvor øde, afbrændt, udplyndret, det var, og næsten uden fæstere. De var døde eller flygtede under rædslerne.

Jordebogen nævner fæsteren eller selvejerer, enten de findes eller ej, landgilden og, hvis der er mangler, gårdens tilstand:

»*Estrup bye*. Peder Olsen. ½ ørte rug, 7½ skp. byg, ½ svin, 1 gås. – Nes Hansen. ½ ørte rug, ½ td. byg, 1 gås, 2 høns. Slet *øde og nedbrændt*. – Jens Poulsen, samme landgilde. *Affbrændt*. – Peder Sørensen ½ ørte rug, 7½ skp. byg, 5 skp. arre (havre). *Affbrændt*. – Ib Poulsen, samme landgilde. *Affbrændt*. – Hans Sørensen Teylbrender 2000 brendte mursten, 10 dl. penge, 4 høns. *Øde*. – Bol ibidem: Jørgen Skreder gør sy arbejde. *Øde*. – Jens Bøcher gør bøker arbejde. *Øde*. – Af byens 6 gårde og 2 bol var altså kun en beboet. Også *Søgård* var *øde*: Jep Iversen, 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 svin, 1 gås. Det øvrige gods var næsten lige så ødelagt.:

Askov: Mogens Pedersen og Nis Andersen 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 ørte arre, 1 svin, 2 geldevæddere; den halve part *øde*, den halve part *afbrændt*. – Otte Adersen og Hans Ostensen 3 dl. 3 mk. 8 sk. landgildepenge, 2 sk. leding, 11 skp. arre, 1 svin, ½ fønenød, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 mark hår, ganske *afbrændt*. – Svend Petersen og Knud Petersen, halvparten *afbrændt*, 1 ørte rug, 3 ørte byg, 2 svin. – Nis Michelsen og Nis Jensen, den halve gård *øde*, 2 rdl. 8 sk., 2 sk. leding, 1 skp. arre, ½ fødenød, 1 svin, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 1 mark hår.

Moldbech (Maltbæk): Jep Iversen og Jens Christensen, halvparten *øde*, 2 ørte rug, 1 ørte byg, 1 svin, 1 fødenød, 1 gås, 2 høns. – Hans Nissen samme landgilde, *øde*. – Peder Hansen og Christen Lourup, halvdelen *øde*, samme landg. – Morten Christensen og Peder Ostensen 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 svin, 1 gås. – Mathis Hansen 1½ dl., 2 sk. leding, 1 svin, ½ fødenød, 5 skp. arre. – Chr. Hansen og Chr. Thomsen, ganske *øde*, 2 ørte rug, 1 ørte byg, 2 svin, 1 fødenød, 2 gæs, 2 høns. – Bol og gadehuse: Jørgen Hansen, fisker til gården. – Maren smedkone 1½ dl. – Else Enevoldsdatter 1 mk., *øde*. – Søren Christensen 1 rdl., *øde*. – Maren Mortens 1 mk., *øde*. – Anne Iversdatter 1 mk., *øde*. – Hans Poulsen 1 mk., *øde*. –

Egeris: Peder Jensen 10 skp. rug, 5 skp. byg, *afbrændt*.

Brørup sogn, Eskelund: Peder Ravn og Las Jepsen 18 sk., 1 svin, *øde*. – Peder Iversen og Simen Knudsen 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 svin, 1 fødenød, *øde*. – Af et øde byggested 1½ dl., *øde*. – Niels Olsen 1 fjerding smør, 2 sk. leding, 1 svin, 5 skp. arre, *øde*. – Jens Michelsen og Jes Hansen, *halvt øde*, ½ td. honning, 1 svin, 1 fødenød. – Hans Enevoldsen 1 fjerding smør, 1 svin, 2 sk. leding, 5 skp. arre, *øde*. – Bol: Else Madskone 1 rdl., *øde*.

Tuesbøl: Hans Iversen og Morten Olesen, *halvt øde*, 3 dl., 1 svin, 1 fødenød. – Hans Laursen, *øde*, samme landg. – Jens Pedersen 9 mk., *øde*. – Niels Nielsen og Peder Skreder, ganske *øde*, 9 mk., 3 sk. leding, 1 svin, 1 fødenød, 1 gås, 2 høns, 20 æg, 11 skp. arre, 1 mk. hår. – Peder Iversen, Per Storm og Hans Iversen af 1 ødegård 3 dl., 1 svin, 1 fødenød, *øde*. – Bol: Jørgen Jensen Degn ½ dl., *øde*. –

Ingvor Jepsen 1 mk. – P. Storem 3 dl. – Mette Hanskone 1 mk. – Niels Skreder 1 mk. – Knud Jessen 1½ dl. – Hans moder 1 mk. – Jep Pedersen 1 mk. –

Brørupgård: Jørgen Christensen, *øde*, 12 skp. arre, 4 sk. leding, 1½ dl., 1 gås, 2 høns. Noch af et bol 2 dl., *øde*. – Maren Jensdatter 2 dl., *øde*. –

Huolkier: Anders Hansen 3 ørte rug, 2½ ørte byg, 1 svin, 1 fødenød, 1 gås.

Graffngaard: Hans Jørgensen 4 rdl., 2 rdl. frihedspenge, 2 geldevæddere, *øde*.

Surbave: Jørgen Pedersen 5 ørte penge! (formodentlig 5 mk.), 1 svin, *øde*. – Chr. Poulsen 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 svin, *øde*. –

Gerndrup: Chr. Pedersens enke, *øde*, 1 ørte rug, 1 ørte byg, ½ ørte havre, 1 svin. – Af et hus på samme gård 2 mk. – Jørgen Nielsen 1 ørte rug, 1 ørte byg, ½ ørte havre, 1 svin, *øde*.

Holsted sogn og by: Chr. Nielsen 3½ skp. byg, 2 sk. leding, 9 skp. quest arre, ½ svin, ½ fødenød, ½ gås, 2 høns, 1 rdl. landgildepenge, 1 mk. hår, *halvt øde*. – Niels og Hans Sørensen 3 ørte rug, 3 ørte byg, 1 svin, 1 fødenød, 1 lam, 1 gås, 2 høns, *øde*. – Søren Jepsen, *øde*, 1 ørte rug, 1 ørte byg, 5 skp. arre, ½ svin, 1 mk. hår. – Iver Pedersen 2½ rdl., 1 svin, *øde*. – Poul og Knud Pedersen 3 ørte rug, 20 skp. byg, 1 lam, 1 gås, 2 høns, *halvt øde*. – Anders og Jens Nielsen 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1 svin, *øde*. – Bol: Hans Laursen 2 rdl., *øde*. – Villem Nielsen 2 rdl., *øde*. – Jens Kremer ½ rdl., *øde*. – Mourids Olufsen ½ rdl., *øde*. – Terkels enkes bol 1 rdl., *øde*. –

Gørklint: Niels Thomsen, Lambert Jessen, og Boeld Knudz, *øde*, 1½ ørte rug, 1 ørte byg, 10 skp. arre, 1 svin, 2 sk. leding. –

Favrskov: Niels Staffensen og Peder Larsen 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 fjerding smør, 1 svin, 3 sk. leding, *øde*. – Bol: Hans Pedersen 1 rdl., *øde*. – Hans Christensen 1 rdl., *øde*.

Lintrup: Laurs Hansen og Jep Andersen, *øde*, 2 ørte rug, 1 svin, 1 fødenød.

Lindknud sogn, Adserbøl: Hans Christensen og Søren Iversen ½ td. smør, ½ td. honning, 2 svin, *halvt øde*.

Kiholm: Jep Buch, *øde*, 3 rdl.

Klelund: Chr. Andersen, *øde*, 1 ørte rug, 1 svin, 1 fødenød. – Søren Clausen og Claus Hansen 1 ørte rug, 1 rdl., 1 fødenød, 1 svin, *øde*. – Chr. Andersen og Claus Hansen af ½ øde gård, 1½ ørte rug, *øde*.

Skast herred, Aarre sogn og by: Gregers Jepsen og Claus Olufsen, *øde*, 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1 svin, 1 lam, 1 gås, 2 høns, 8 sk. af en ager. – Th. Sørensen og Jes Christensen 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 svin. – Noch 2 gadehuse skylder 2 mk., *øde*.

Vester herred, Billum sogn, Kjelst: Hans Jepsen 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1 svin, 1 q 15 sn. hvilling, 10 torsk, 10 rokler (rokker). Af en eng kaldes Kyllingsholm 9 rmk. – Af et gadehus 1 mk.

Al sogn, Vrøgem: Peder Pedersen 1½ ørte rug, 1½ ørte byg, 1 svin, 1 td. saltet høst hvilling, ½ fødenød, 16 torsk, 1½ mk. – Alf Jørgensen samme landgilde. – 1 gadehus 2 mk.

Her foruden tvende gårde udi Hand herred, som mig er tilfalden efter min sal. fader, og jeg ikke endnu har bekommet fortegnelse på, ikke heller jeg nu så hastig kan bekomme.«

Omregnes gårdenes afgifter til hartkorn udgør det 262 td. 3 skp. ½ fk. 1 alb. Man bemærker, at godset i de vestlige herreder var bedre ved magt, man var dér længere fra polaklejren, og pesten har ikke været så udbredt.

Abildgaard indsendte også en jordebog for *Skodborg*. Her nævnes 10 gårde i Vejen, hvoraf 6¼ var øde, 13 bol, hvoraf 11 var øde. Skallevad var ved magt. Lucas Grue var afbrændt. I Jelling syssel hørte nogle gårde under *Skodborg*, som tidligere havde ligget under *Sorø*, der var 4 gårde ved magt, mens 1 gård i *Nør-Langelund* var halvt øde og 1 i *Ringgive* helt øde. Noget gods, *Manderup Abildgaard* havde fået af *Erik Kragh* til *Bramminge* bestod af 3 gårde i *Lille Anst*, hvoraf 2 øde, og i *Roved* 3 gårde, hvoraf 1 øde og 3 boliger, hvoraf 2 øde.

Eggert *Abildgaard* tilføjer tilsidst med egen hånd: »Dette forskrevne mit *Goedtz* haffr *Pollacherne Saa Røynerit*, som *Stod* hos dennem en *gandsche Somer Jgienem*, *Saa det Aldrig Staar* til at bedre.«

Retsprotokollerne bekræfter ligeledes den forfærdelige ødelæggelse af egnen – og dermed af *Estrup gods*. 6. okt. 1660 skulle tingholderen efter en kgl. befaling have oplyst, hvad bønderne havde leveret fjenden, »hvortil den ringe menighed, som endnu lever, svarede, at det første de gav skat til svensken, gav de af hver plov i *Moldt herred* til brandskat 55 rdl., foruden hestefoder, slagtefæ og andet proviant. Og der de *brandenburgere* og *polakker* var på marsch herved, da plyndrede svenskerne os hver dag, til *brandenburgerne* kom, og hvad de [svenskerne] efterlod, tog de andre, der de ankom, efterdi de siden lå hos os i kvarter i en måned, mens noget var at bekomme . . . Men siden ankom *polakkerne* til os og jagede os fra hus og hjem og handlede ugudeligt med os og tog bort alt det, vi havde, både fæ og kornsæd og alt det, vi ejede, så mange derover ere døde af hungersnød, så der i *Moldt herred* ikkun er 2-3 eller 4 folk i hvert sogn, som lever, og der var ikke så mange tilbage udi hver by, at de kunne hjælpe hverander til jorden, så mange i husene er opædt af hunde.«

28. juli 1660 vidnede 8 mænd om øde gårde til *Estrup*, som de havde synet, deriblandt i *Vejen by*, salig *Mads Pedersens* gård, salig *Svend Pedersens*, salig *Kristen Smeds*, salig *Nis Wrangs*, salig *Jep Sørensens* og endnu en gård og to bol. De var alle meget forfaldne eller øde.

Eggert Abildgaard har fundet det håbløst at prøve på at genrejse godset, og 23. jan. 1662 skøder han herregården Estrup med gods til *Margrethe Reetz* sal. Malte Sehesteds til Rydhave.²⁶ Og kort efter solgte han også Skodborghus til hende. Hun havde vist penge tilgode hos ham fra sin mands tid. Også hun måtte indsende en jordebog, vistnok 1662, og heri skriver hun: »Den meste del er ikke aleneste øde, men med stor besværlighed ejendommene til samme øde steder at finde nogen rigtighed om, eftersom folkene der tilforn levet haver, er ganske med deres børn bortdøde, den tid den store sygdom skete i forleden fejdtid, polakkerne lå her.« Når også fæsterens børn var døde, og noget lignende var tilfældet vidt og bredt på egnen, var det næsten umuligt at få de øde gårde besat, selv om der kom folk fra andre egne.

Det var ikke alt Estrups bøndergods, fru Margrethe overtog, men kun det i Estrup by, Askov, Maltbæk, Eskelund, Tuesbøl, Hulkær, der nævnes som vandmølle med en ydelse på 16 ørte mel, Gerndrup, Holsted, Gørklint, og i Brørup sogn Brassemgård, en fejl-skrivning for Brørupgård. Resten af det i jordebogen opførte gods fulgte ikke med i handelen. Måske var det allerede solgt. I skødet nævnes selvejerne specielt. I jordebogen kan man kende dem på, at de betalte ledingspenge, den gamle afløsning fra 1200-årene for fritagelse for at stille i krig. I skødet nævnes tillige Søgård. Under Estrupgårds takst på 46 td. hartkorn hørte Holsted mølle og Egeris eng med tilliggende jord, hvor på stod et hus, kaldet Fårhuset. Gårdene i Estrup by var derimod endnu ikke lagt under hovedgården.

Samme år købte Abildgård Lynderupgård i Rind herred. Fru Dorthe synes imidlertid ikke at have forstået de fattige kår, de nu skulle leve under. Ifølge den kendte Kr. Sørensen Testrup, f. 1685, viste hun sig på Lynderupgård som »en meget ødsel kvinde både med gæsteri og andet.« Abildgaard forhuggede da skoven, så både den og de selv blev ødelagt, og gården blev dem fratagen af kreditorerne. Til sidst levede Abildgaard i stor armod, sidst på Hal-kjær hos sin familie af slægten Due. Han døde 1705 som den sidste mand af sin slægt.

1662-1751

Margrethe Frederiksdatter Reetz var Malte Sehesteds anden hustru og var blevet gift med ham 1640 og havde født ham 10 børn.

Hendes mand havde deltaget i en række felttog ude i Europa, og deltaget både i kejserkrigen og Torstenssonskrigen. Han var lensmand i Stavanger og senere i Åstrup og døde 1661. Han havde haft flere herregårde, og fruene fortsatte nu som storgodsejer. Ikke alene beholdt hun Rydhave og Vinderup hovgård til sin død 1693 og var ejer af Estrup og Skodborghus, men 1664 overtog hun tillige Øllufgård, som Sofie Staverskov, der var blevet stærkt forgældet under krigen, måtte overlade hende for en fordring på 2708 rdl. Fru Reedtz fik først en landstingsdom om indførsel i godset, gav derefter fru Sofie 2 måneders opsættelse til inden den tid at indløse sit gods, hvad ikke stod i hendes magt, hvorefter fru Reedtz tog Øllufgård med mølle og en del gods. Hun ejede i det hele taget meget gods rundt omkring i Jylland. Estrup havde hun i fællesskab med sine to sønner *Claus* og *Frederik*. Den første kaldte sig ejer allerede 1668, men blev vistnok først enejer noget senere.

Både Estrup og Skodborg var udforpagtet til *Niels Jessen*. Denne virksomme mand kom til at gøre sig temmelig bemærket i Estrups historie såvel som i Askov bys. Efterhånden drev han det til at optræde på omtrent alle tingdage, enten på egne eller husbonds vegne. Han var fæster af Askovgård, men ejede selv flere ejendomme. Antagelig har han tjent godt ved forpagtningen af de to herregårde, som han drev som studegårde. 1681 købte han en af de gamle selvejergårde i Vejen. Den havde tidligere tilhørt Jens Thygesen, som han samme dag fik dømt til at betale en gæld på 54 sdl. 1683 solgte han gården til Jørgen Iversen. Forfaldne bygninger til en øde gård i Askov satte han istand med nyt tag og nye pæle i bindingsværket og forsynede den med $\frac{1}{3}$ gårds jord i Askov mark og solgte den til mester Adam, men køberen var ikke fornøjet med handelen, så den gik tilbage. I stedet for solgte Jessen ham en gård i Kolding, Margrethe Galt havde beboet, og gav ham 65 sdl. i bytte.

1. dabr. 1684 skødede han med sin hustru fri vilje og minde til erlig og velb. mand Jens Kaas (af slægten med sparren), ritmester under Svanevedes regiment, $\frac{1}{3}$ selvejerbondegård i Vejen by, og han havde fået betaling. Samtidig solgte han til sin kære svoger Mads Termansen $\frac{1}{2}$ selvejerbondegård i Askov, som han havde købt. Måske er han blevet vred på Kaas under handelen. I alt fald bærer han sig senere mindre pænt ad mod ham og hans søster. Han fortalte nemlig præsten hr. Anders Steffensen, at ritmesterens sø-

ster Cathrine Jakobsdatter* havde ladet markmandens kone undersøge, om det var meddelt præstefruen, at Poul Nissen i Vejen og Cathrine havde opført sig usømmeligt med hinanden. Kaas rejser sag for at rense søsteren for beskyldningen. Markmandens kone m. fl. svor, at de ikke var bedt om noget, og Poul Christensen svor på, at han aldrig havde haft andet med Kaas' søster at gøre end, hvad der »erligt og sømmeligt er,« ligesom hun også svor på sin uskyld. N. Jessen tilbød nu at aflægge ed på, at han ikke havde sagt noget til præsten, men denne protesterede: Jessen havde sagt det »forleden mandag i mit eget hus.« Senere svor forpagteren på, at han ikke vidste eller havde hørt andet om søsteren end »ærligt og sømmeligt.« Han løj altså for præsten.

Bedre synes man om Jessen, da han tog en brændevinskedel fra Karen, L. Pedersens i Vejen. Ægteparret drev smugkro. Karen blev forbitret og spurgte i byen efter »røveren« N. Jessen. Han skulle skaffe hende kedlen igen, ellers skulle han »få en ulykke inden juleaften,« og til en anden havde hun sagt, at »han skulle komme til at vride sine fingre derfor.« Det var trusler, der tidligere var nok til at starte en hekseproces, om uheld stødte til.

I juni 1683 tilbød Jessen på tinge Vejen bymænd 22 nød, som han dagen før havde ladet tage i Estrups enemærke og kær, mod at de erstattede skaden og procesomkostningerne. Hertil svarede hr. Anders, at efter hyrdens beretning var dyrene taget på deres egen mark. Jessen sagde, han ville bevise, de var taget i enemærket »og en del straks udenfor,« og tog senere syn over enemærket, hvor der var utallige hultråd af kvæg. Vejenfolkene svarede, at hans tjener selv havde drevet dyrene derind, og enemærket burde holdes vedlige med dige og løkke efter loven, og »vi var den dag til hovtjeneste til Skodborg, og ingen bedre vor hjord kunne betjene end vor sædvanlige hyrde« og en dreng, og de ville ikke lide for »hyrdernes vangiemme.« Til dette forsvar føjede de: »Anlangende at N. Jessen på samtlige Askovmænds vegne indbilder sig nogen rettighed med fædrift udi vores mark og det stykke jord, som kaldes Mejlund, imod sal. højstlovede ihukommelse kong Kristian IIIs nådigste udgivne brev og friheder, som tilovers støtter sig på kong Frederik IIs brev, og atter igen af kong Kristian IV er konfirmeret,

* Da ritmesteren hed Jens Eriksen Kaas og menes at være søn af Erik Kaas til Hindø (Arne Sundbo i Pers Hist T 1953), må her være tale om en halvsøster.

og andre klare sandemænds efterretninger, hvilke vi formener N. Jessen ikke kan kuldkaste, men dersom han ydermere vil præterdere, da lade sig kalde sandemænd at gøre tov på vores markeskel og sten, om deres stemmer overens med vores kongebreve og andre dokumenter, således at Askovmænd har ingen lod eller del i vores mark, ej heller herefter at bør at misbruge vores velvillighed, om vi hidindtil set haver igennem fingre og udi uhegnet tid kunnet tilstede deres kvæg på vores mark, så det ikke kan henregnes til en retighed, men til en bevilling, til dette og andre N. Jessens pretentioner at imodstå, begæres dette indlæg måtte læses . . .«

Havde Estrup ladet opdyrke af overdrevet, gjorde en driftig fæster det samme i et forsøg på at forvandle sit ensomt liggende hus til en gård. Selv om han nok var gået Estrups eng lovlig nær, har naboers misundelse måske også spillet ind. I virkeligheden kunne det vel ikke være mod Estrups interesser. Syd for Egeris lå Fårhuset, der kun havde nogle få agre, mens resten af jorden indtil Estrups bløde enge langs Møllebækken og Kongeåen lå i hede og grønninger. Hans Nielsen i Fårhuset opdyrkede jorden, 18 stk. (agre) i et fald (tægt), 27 i et andet og 11 i et tredie. Det var netop her Estrup plejede at bære høet op fra de dyndede enge for der at vejre det. Nu var der ikke »rum« til tørreplads, og så krævede Jessen på Sehesteds vegne, at Fårhusmanden skulle bevise sin ret til dette nybrud. Han har nok atter måttet lade nogle agre »springe i lyng«

Under N. Jessens handelsvirksomhed kom han 1685 i strid med Anne Clemensdatter, H. Niensens enke i Gammelby, om en eng, hun havde i pant af Vejen bymænd for et lån, hun havde ydet dem. Han stævner hende samt sønnen Juel Hansen, som han mener er hendes værge, og som han påstår, han har betalt pengene for engen. Juel Hansen hævder, at han ikke er sin moders værge, og han er ikke betroet at modtage penge for engen. Hvis han altså har fået penge af N. Jessen, må det være af en helt anden grund. Retten gav derfor ikke Jessen lov til at føre vidner i den sag.

Iøvrigt ser vi, at bønderne stadig havde søgt til ham om hjælp, når de skulle betale kgl. skatter, landgilde, tiender eller manglede sædekorn, nye heste, ja endog et par nye støvler og en kohud, såvel som flere havde lånt kontante penge. Alle blev vist hjulpede. Han var ligesom godsejerne interesseret i »avlingens fortsættelse,« så der ikke blev øde gårde. Da Jessen nu skal til at gøre sig klar til aflevering af forpagtningen, kræver han sine udlæg til 25 fæstere

tilbagebetalt. De dømmes alle til at betale, undtagen Poul Christensen i Vejen, der ved hjælp af sin nye husbond Fr. Sehested, Skodborghus, hævdede, at der manglede bevis.

N. Jessen lånte penge ud både her og der. Engang han var i Krogstrup i Skrave for at forlange et tilgodehavende, tog skyldneren, Las Andersen, 3 punge op af et skrin, den ene med gulddukater, den anden med specier og den 3. med gamle danske kroner. Imidlertid døde Las, uden Jessen havde fået pengene, så han krævede dem påny og gjorde opmærksom på velstanden. Afdødes svigerfar, Chr. Jensen i Vejrup, spurgte da, om pengene var Las' og hustrus egne, og om han ejede dem, da han døde. Det turde N. Jessen ikke udtale sig om.

1683 overtog Fr. Sehested Skodborghus. Han var major, havde også Rydhave og havde giftet sig til Krogsgård. Han var mere energisk og en hårdere natur end broderen. Jessen måtte forsvinde som forpagter, og 27. okt. havde Jessen stævnet en række Vejenmænd for at høre, om de havde noget at klage over ham. Det havde de ikke, men takkede ham »for ære, dyd og godt.« Ved afleveringen af Estrup ønskede han også at få sit skudsmål af bønderne. 4. marts 1686 spurgte han på tinget de Estrup fæstere, som var tilstede, ialt 38, om de havde noget at besvære sig over m. h. t. ham i den tid, han havde haft Estrup i forpagtning og dens bønder »i forvaltning,« om han »haver forholdet sig imod dem, som sig burde, og med møjsomhed og mulig behjælpning efterstræbt deres opbygelse, gafning og bedste.« Hvortil de alle svarede »og råbte i hverandres munde, at de kunde aldrig give for^{ne} N. Jessen eller hans tjenere, som noget over dem havde haft at sige, så godt et berømmeligt lov, navn og rygte, de jo ere skyldige at give ham og for^{ne} hans tjenere, det bedre.« – Der blev også taget afleveringssyn over bygningerne.

Et par tingdage derefter fortsatte han så inddrivningen af sit tilgodehavende. Han gjorde klart bord. Han var velhavende. Der fortælles, at han havde givet amtsforvalteren i Ribe 50 td. havre, for at han måtte ride på hans højre side ind i Ribe by og drikke dus med ham.²⁷ Er historien sand, er den vel ikke blot et udtryk for naragtighed, men for en måde at demonstrere på, at han hævdede sig over bondestanden. Sandt er det, at han opsatte et epitafium med malede portrætter over sig og sin familie i Malt kirke. Desværre forsvandt det i 1700-tallet.

Endnu 1678 var Estrup ubeboet af herskabet. Men ikke længe efter er Sehesteds flyttet ind i den vestre fløj. Besætningen var kun 2 heste, 16 øksne, 8 stude og 2 køer, altså såre beskedent. Fæstebønderne skulle imidlertid passe avlingen, og det er muligt, at Niels Jessen har lagt vægt på kornavl. Han fornyede tildels øksenstalden, men havde vel solgt sine egne stude. Arealet er blevet udvidet i denne periode. 1662 opgives udsæden til 30 td. rug, 15 td. byg og 5 td. boghvede og høavl til 150 læs. Selv om ikke halvdelen af agermarken har været besået, må der være sket en udvidelse, idet gården 1683 har 203 td. sædeland.²⁸ Det er de øde ejendomme fra Estrup by, der er lagt under hovedgården.

Marken var delt i 9 »vange.« Af disse var Kors agre besået med havre; Langagre og Krogagre hvilede. Bierm agre var besået en del med rug en del med byg. Endvidere nævnes Biering og Gudmands toft (senere kaldet Gydmands toft), som udgjorde een vang. Desuden findes en Hestschie Ager Wang, dels med byg og dels med havre. Dette mærkelige navn menes at forudsætte et gammeldansk hæstasketh, et sted, der anvendes til hestekamp og væddeløb. Det forekommer flere gange som nordisk stednavn i Danelagen, men bortset fra Estrup forekommer navnet ikke i Danmark. Det er utvivlsomt meget gammelt og må vel minde om en af de gamle Estrupbønders (vikingers?) fornøjelser. Senere er navnet forandret til Hesteager. 1683 nævnes endvidere Wester Ager vang. Enemærket syd og nord for gården samt Kohaven udgjorde een vang. Under gården hørte Egeris, »som er opbrudt af hedejord, hvoraf en del kan [be]sås efter lang tids hvile, en del aldrig, bruges af Hans Nielsen, som bor straks derved udi et hus, som kaldes *Schoophuus* [Fårhus], og ligger samme jord under gårdens takst.« Der fandtes ikke fiskeri uden i en lille dam ved Estrup, hvor kvæget vandedes, og hvor der var nogle få karudser. Desuden var der en ålgård ved Egeris vang, men halvdelen lå til Krogstrup »i Holsten«, d.v.s. lige syd for Kongeåen. Iøvrigt oplyses det, at Estrup led »stor skade af ulve og vildsvin.«²⁹ Endnu 1760-70 færdedes vildsvineflokkene på en 50 stykker ved Skodborghus og ulve kom ind i Skodborg by.

Det var ikke let at være godsejer i tiden efter svenskekrigene, da så mange gårde stod øde, og adskillige nye fæstere nok var af en noget »løs« karakter. 1682 borttrømte flere fra Claus Sehesteds stav. Det gjorde P. Madsen i Maltbæk, han forsvandt fra en halv-

gård, og 8 dage før midsommer forsvandt J. Christensen fra en fjerdedelsgård i Eskelund og M. Villadsen fra en halvgård. De rømte uden opsigelse og medtagende adskilligt, der tilhørte husbonden, og uden at have betalt resterende skat og landgilde eller hvad de skyldte N. Jessen. I januar næste år rømte H. Nissen under ret originale omstændigheder. Han red d. 12. jan. på Niels Jessens brune hest, idet han sagde, at han skulle ud at byde til bryllup. Han var trolovet med Margrethe Jensdatter i Eskelund, og brylluppet var berammet til d. 15. jan. Han havde fæstet en halvgård af Sehesteds i Eskelund. Den besvegne fæstemø »gav højiligen last og klage på ham, for han således ulovligen var bortrømt,« og P. Ibsen, der havde lånt ham sadel og bidsel, klagede over, at han var stukket af med dem, som »i det ringeste kunne koste 2 rdl.«

Det kunne også ske, rømningsfolk blev snuppet, hvis de f. eks. i den søde juletid satte næsen mod de hjemlige egne. Det skete med to andre, der var rømt fra Sehested, nemlig N. Jensen fra Tuesbøl og Terkel Christensen fra Eskelund. I julen 1682 lod N. Jessen dem pågribe og antagelig lægge i lænker på Estrup. Man havde nu lov til at levere dem på Bremerholm, »der et års tid i jern at arbejde.« I stedet for »haver vores velbemeldte husbonds fuldmægtig på hans velb. principals vegne os vores forseelse efterladt,« imod at de fæstede påny hver et gadehus, og de skrev under på, at de efterdags ikke mere »rømmer af for^{ne} gode mands stavn, men derpå med vores hustruer at bygge og bo,« og på tinget tog de N. Jessen »udi hand og lovet alt dette på deres ære og tro ubrødeligen at holde.« Sehested har såvel som N. Jessen gentagne gange hjulpet bønder, der var i trang. I 1686 stævner de begge en række i Eskelund og Maltbæk, fordi de ikke tilbagebetalte deres forstrækning.

Som tidligere nævnt havde Estrup herligheden til flere selvejer-gårde. Der var efterhånden ikke megen forskel på en selvejer og en fæstebonde. Selvejeren gjorde vist det samme hoveri, betalte ikke landgilde, men derimod husbondhold, når han ved arv eller køb overtog gården. Han kunne sælge selvejergården, først skulle den tilbydes slægten, ville ingen af dens medlemmer købe, måtte den sælges til fremmede. Da kom Danske lov med visse nye bestemmelser og en, der snart kom til at volde strid mellem flere af egnens godsejere og deres bønder, nemlig en bestemmelse om, at en selvejer kun skulle gøre $\frac{1}{4}$ hoveri mod en fæstebonde. Det med-

førte, at flere godsejere ikke ville anerkende dem som selvejere. Det var ikke altid, der stod noget i godsejerens skøde om, at visse af hans bønder var selvejere. Han anlagde da sag mod dem. Claus Sehested startede også en proces mod sine. Han stævner N. Christensen i Holsted, P. Knudsen i Maltbæk, Laust Terbensen og Th. Otsen i Askov og kræver, at de med skøder og adkomster skal bevise, at de er rette selvejere.

Den betydeligste af dem var nok den gamle Niels Christensen. Han fremlagde skøder, landstingsdomme og tingsvidner, der viste, at gården havde været i hans slægts eje siden 1505. Han oplyste, at det ældste skøde »udi 3 fjendetider, som siden dens dato imidlertid har været, er udi jorden meget fordærvet, og de hængende segl, som udi gamle dage brugtes, afrådnet, med mange flere både ældre og yngre skøder på samme selvejerbondegård i for^{ne} fjendetider en del i jorden forrådnet og en del af fjenderne borttaget.« Endvidere havde N. Christensen angivet gården som selvejergård ved matrikuleringen. 1678 overdrog han gården til sin søn C. Nielsen. Denne betalte da husbondhold til N. Jessen, og en fremlagt kvittering fra denne viste, at han tillod »hannem på min velb. husbonds vegne at må nyde og beholde gården ligesom hans far før hannem.« Sønnen døde, og faderen overtog atter gården. Da Danske lov kom, akkorderede N. Christensen med N. Jessen, så han, så længe forpagtningen varede, skulle betale ham årlig 24 sdl. af gården og så være fri for ydelsen af herlighed og arbejde. Nu tilbød han at ville betale det samme til Sehested, ellers ville han henholde sig til loven og yde $\frac{1}{4}$ hoveri.^{29a} Desværre ses det ikke, hvordan sagen endte, hverken for ham eller de andre tre. Antagelig er det ordnet i mindelighed.

Efter at N. Jessen var fratrædt, udforpagtede Sehested godset til ritmester *Frederich Hausmann*, som ejede Lundgård i Skrave m. m. Han var søn af amtsforvalter Daniel Hausmann i Steinburg og hustru Margrethe Pape, Frederik III's elskerinde, ophøjet til friherreinde af Løvendal, og altså halvbroder til Ulrik Fr. Gyldenløve. Fr. Hausmann blev ved Operahusets brand i København d. 19. april 1689 så forbrændt, at han døde 9. dagen derefter. Hans enke Anna Catharina Lund blev senere gift med amtsforvalter Jens Christensen i Ribe.

1690 førte ridefogden på Estrup en retssag for Hausmanns arvinger mod Niels Hansen, møller i Sønderskov, for voldtøjren og

hultræden i Estrup skov. Ridefogden havde også stævnet N. Jessen, fordi han ikke havde gjort hoveritjeneste til Estrup, hvad ridefogden påstod, han var pligtig til efter den kontrakt, Hausmann havde med Claus Sehested. N. Jessen mente, stævningmændene ikke var »døktige efter loven,« da de ikke var bosiddende. Det var Jørgen Tærsker og Peder Sørensen, staldknægt på Estrup. Ridefogden hævdede, de var »voksne ærlige karle ved fuld fornuft og forstand.« Nu var N. Jessen kommet til at sige i retten: »Kanske ingen anden vil stævne for dig!« Det fik fogden til at råbe op om, at den udtalelse skulle de tilstedeværende »drage til minde.« Det var nok en udtalelse, der sved! Godsets sædvanlige stævningmand ville ikke påtage sig hvervet, da han hørte, det var N. Jessen, der skulle stævnes! – Imidlertid kendte retten stævningmændene for gode nok.

Ridefogden var *Jørgen Jensen Bramming*, en bekendt bondeplager, der senere giftede sig til Lydumgård, hvor vestjyderne fandt ham så ond og brutal, at de efter flere forgæves forsøg skød ham 1702. Her nævnes han allerede som foged 1682, da han optrådte i processer. Under en anden sag mod den samme Niels Møller krævede han, at denne skulle bevise sin adkomst til et stykke jord ved engen Egeris. Mølleren bad da Bramming fremlægge bevis for, at han havde myndighed til at kræve adkomsten, da gunstig husbond Claus Sehested ikke havde forlangt noget sådant. Til sidst måtte Bramming indrømme, at han slet ikke havde nogen ordre til at føre denne sag, og da han »ønskede ikke at sætte til af sine egne midler!« lod han sagen falde.

I 1691 var han sagfører for amtsforvalter Jens Christensen, bl. a. i en sag, ligeledes mod Niels Hansen i Sønderskov og sognefoged Mads Termansen i Askov. De havde været fulde og var kommet i slagsmål, men blev forligte, da de blev ædru. Amtsforvalteren ville ikke lade en bøde gå fra sig og stævnedes Mads Termansen, der som »en autoriseret kgl. tjener« ikke måtte forlige en sådan sag, uden der idømtes bøder. – I juni s. å. efterlyste Bramming »en hat med forgyldt kniplet hattebånd samt et spanskrør med sølvknap, hvorpå var tegnet et dobbelt J og B i en trech.« Han havde mistet disse ting den forrige søndag nat mellem Vejen og Vejen skov.³⁰

1695 meddelte Estrup, at det havde 223 td. hartk. inden for 2 miles afstand og var dermed komplet,³¹ 1699 klager præsten i Malt over, at han ikke fik tiende af Estrup by, Egeris, Grundbæk og

Frøsig, der var lagt under hovedgårdens takst. Der var dog endnu en bondegård tilbage i Estrup by.

Claus Sehested er født ca. 1641. Han var gift med *Sidsel Frederiksdatter Parsberg* til Bjergbygård på Sjælland. Sehested overtog også denne gård.

Ikke blot godset, men også sognekirken led under svenskekrigene. Det fik Sehested til i 1688 at indsende en ansøgning, hvori det hedder: »Anno 1658, der de polakker og brandenborgere var her i Jylland, blev Malt kirke således ruineret og nedfalden, så hverken præsten eller den ringe af fjenden eller den tid grasserende pest efterladte menighed kunne forrette gudstjeneste derinde, hvorudover sal. hr. oversekretær Erik Krag fik tilladelse af Eders kgl. Majestæts sal. hr. fader, højlovlig ihukommelse, dateret 1. juli 1662, som melder, at min moder skulle lade kirken reparere og siden årlig nyde kirkens indkomst, indtil hun og hendes arvinger for deres melioration blev betalte, og såsom sognet ej alene var ganske øde, men fast det hele herred næsten rent ruineret (hvorudaf endnu en stor del er øde), er kirken bleven mig skyldig anno 1685 efter kirkebogens formelding og provstiskriverens attest, 344 sletdaler. Anno 1686, der en stor del af tårnet nedfaldt og næsten måtte nedtages, er derpå efter kirkebogens formelding og provstiskriverens attest blevet bekostet, som er skyldig, 345 sletdaler. Nu vil samme kirke endnu koste med blyet at lade om!ægge og forbedre, så og med indværk, loft, stole og anden nødvendig reparation udi det ringeste 400 sletdaler, som bedrager sig udi 1 summa 1089 sletdaler, for hvis penge, som allerede er anvendt og skal anvendes, jeg eller mine aldrig kan vente os nogen betaling, thi dens indkomst næppe kan svare den sædvanlige udgift.« – Som godtgørelse herfor fik han kgl. tilladelse til at købe kaldsretten for halv pris.

1694 var der tvivl om, hvordan to mænd i Lille Anst var kommet i besiddelse af 33 ege, tjenlige til sparrer og stolper, samt 10 risege. De blev stævnet for skovtyveri, men kunne møde med en attest fra Sehested, hvori han erklærede, at han og broderen på Skodborg havde givet bønderne lov til at hente træ.

Bønderne måtte ikke holde staldstude, og da der i 1686 blev foretaget en kontrol, var der flere bønder, der ikke havde så mange på græs om sommeren som på stald vinteren forud. Alle stude havde altså ikke været staldet til eget brug. Der blev da rejst sag mod bønderne. Sehested trådte hjælpende til med følgende attest:

»Såsom for mig tilkendegives, at nogle af mine bønder og tjenere til Estrupgård tiltaltes af Kongl. Mayestæts confiskationsforpagtere³² i Ribe for nogle stude, de skulle have bortsolgt siden vinter, da har jeg ved min fuldmægtig Niels Jessen ladet købe i Molbech og Egeris 6 stude som følger: af Peder Knudsen i Molbech 1 sort kullet, af Chr. Tamsen 1 sort kullet, af Hans Jepsen 1 kullet, 1 gråhjelmet og 1 sortstjernet [og i Egeris 1], hvilke forne 6 stude er købt til Estrupgård, og formoder derfor, at de for samme tiltale vorder frikendt. Estrupgård 16. sept. 1686.«³²

Skodborghus havde Sehesteds broder overtaget, men han må 1695 have overdraget godset til sine svogre Gregers Høeg til Vang og Jørgen Grubbe Kaas til Rybjerg, der imidlertid samme år solgte det for 3900 rdl. til Claus Sehested,³³ som straks solgte til Ditlev Brockdorff til Hvolgård. Men ikke nok med det. Endnu samme år solgte Sehested også Estrup. Det var vist gået tilbage for ham. Han var åbenbart god mod sine bønder, men næppe særlig betydelig, han var dog kommissær ved landmålingen i Jylland. Senere finder vi ham boende på Skodborghus, således 1708. Sidsel Parsberg døde ifølge Adelsårbogen på Bjergbygård 11. april 1690. Ægteskabet var barnløst, men Sehested havde to sønner uden for ægteskabet: Malte, født 1687, og Gregers. De gik begge officersvejen. 1695 nævner Sehested imidlertid »min kære hustru,« så da må han være gift igen, måske med sønnernes moder, idet han lyser disse i kuld og køn.³⁴

Han afstod Estrup ved et skøde af 22. juni 1695, hvori det bl. a. hedder: »Jeg Claus Maltesen Seestedt, residerende på Skodborghus kendes og hermed for alle vitterliggør, at jeg af fri vilje med velberåd hu og min kære hustrus samtykke haver for det første fra mig og mine arvinger solgt og afhændet, så som jeg hermed sælger og afhænder til ædle, højagtbare og velfornemme mand *Christian Claudi*, forvalter over Blansgaard [i Sundeved] samt hans arvinger en min hovedgård, kaldes Estrupgaard, liggende udi Riberhuus amt . . . med huse og bygning, jord og nagelfast derpå findes, item tillige avling, skov, ejendom og al anden herlighed og rettighed, i hvad navn det og have kan, som under ligger, af alders tid med rette ligget haver, hvoriblant er *Egeriise*, som kaldes *Faarhuset* samt som Holstad mølle, der nu er øde, og tilforn skyldet

* Disse var Villum Knudsen og Jens Hansen.

årlig 24 td. mel med alt under hovedgårdens takst indregnet, som bidrager efter den gamle matrikel hartk. 46 td.

Dernæst solgt og afhændet fra mig og mine arvinger til velbemeldte Christian Claudi og hans arvinger disse efterskrevne dertil liggende gårde og bol udi forskr. Malt herred: *Estrup bye*: Iver Nielsen, Jens Poulsen [landgilden, der tidligere er opgivet, udelades], Oluf Smed, Peder Jensen, Mads Larsen og Peder Sørensen, Hans Mikkelsen. Forskr. *Estrup bys* ager og engbund er for lang tid siden lagt under *Estrup hovedgårds »bruxel,«* så nu intet videre deraf beboes, uden en del, som Søren Hansen Teglmænd bebor og i brug haver for årlig afgift 7½ skp. rug, 1 td. 3 skp. 1 fk. byg, ¾ svin, 1½ gås, gæsteripenge 4½ mark. *Søgaard*: Jep Iversen, øde. *Brørup sogn, Eskelund*: Oluf Mortensen, Hans Pedersen, Hans Sørensen, Hans Nissen. Nok giver disse trede mænd af et øde byggested 1 rdl. Jens Hansen, Peder Nielsen og Peder Pedersen; Erik Jensen, Anders Mortensen; Jørgen Pedersen; Hans Sørensen, Peder Nielsen, Peder Pedersen og Peder Iversen. *Gadehuse*: Søren Træskomand; Jørgen Hansen; Mette Søren; *Aschou bye*: Niels Jensen; Oluf Poulsen, Jens Jensen og Jens Christensen; Iver Stisen og Otto Adsersen; Mads Hermansen og Th. Ottesen. – *Holsted sogn: Sunder Holsted Nørsgaard*: Chr. Hansen og Niels Pedersen Smed; Niels Christensen den yngre og Anders Hansen. *Brusgaard*: Oluf Pedersen. Bol og gadehuse: Niels Christensen den ældre 1 bol, Jens Christensen Slot 1 gadehus; Ane Olis 1 gadehus; Matis Jørgensen og Anne Terkildsdatter 1 gadehus. *Nørre Holsted*: A. Nielsen 1 gård; Unge Hans Pedersen; Anders Nielsen og Hans Nielsen og A. Thøgersen; *Gerndrup*: Jürgen Jensen 1 gård samt stug af et øde gadehus 1½ mark. *Tusbøl*: Niels Jensen, J. Jensen og Michel Ovesen; Jørgen Jensen. *Hvolkier mølle*: Ib Thomsen. *Moldbæk*: Hans Pedersen og Povl Jessen; Hans Hansen; hr. Niels Jessen Røger [sognepræsten] og Morten Andersen; Anders Pedersen og Hans Hansen; Peder Pedersen og Hans Povelsen; Matthis Pedersen; Anders Degn og Adzer Michelsen. *Gadehuse*: Mette Povelsdatter; Mads Pedersen; Anders Mortensen; Anne Olufsdatter; Anders Degn; Niels Thomsen; Adzer Mikkelsen. Kongens anpart *kornnende udi Malt sogn* 11 ørte rug, 30 ørte byg. – *Folding sogn* 3½ ørte rug, 3½ ørte byg. . . . Sehested »takker Christian Claudi for god og redelig betaling . . . og ombedes Kongl. Maj.s herredsfoged seigneur Anders Nielsen Saabye, verhaftig i Holsted til vitterlighed.«³⁵

For landsbyen Estrups vedkommende opgives landgilderne at være noget anderledes end opgivet 1662. De to førstnævnte gårde skulle således også hver have svaret 3 mark gæsteri, hvilket sikkert er en meget gammel afgift, og H. Mikkelsen skulle kun præstere svinet, »når olden er,« d.v.s. i gode oldenår. Iøvrigt er det tidligere øde fæstegods nu besat eller i brug, i Eskelund er en stor gård kommet til, og det øde bol drives under den ene gård, i Gerndrup er de to gårde og huset samlet under en fæster, mens der i Tuesbøl nu kun er to gårde tilbage under Estrup. Flere steder er der som i Estrup by tilføjet gæsteripenge $\frac{1}{2}$ - $1\frac{1}{2}$ rdl., nemlig ved de to førstnævnte gårde i Maltbæk og den først- og sidstnævnte i Askov. I Holsted er to gårdes hartk. uforandret, mens de øvrige er ændret noget, formodentlig også deres areal i den tid, godset lå øde, og de to små gadehuse er forenet i et. Ialt fik godsejeren lidt mindre indtægt af byen, end før gårdene blev øde.

Christian Claudi var søn af præsten Claus Lorenzen og hustru Anna Clausdatter i Stepping. Han og broderen Laurids, der gik militærvejen og på sine gamle dage opholdt sig på Østerbygård, havde antaget navnet Claudi. Christian Claudis køb af Estrup var blevet muliggjort ved et lån hos oberst Ditlev Brockdorff, der s. å. også solgte ham Skodborghus, som derefter var forenet med Estrup til 1772. Skodborghus var på 14 td. hartk., og der medfulgte 92 td. hartk. bøndergods. Ved hjælp af dette kunne Estrup nu gøres »komplet.« Hovedgårde nød skattefrihed, når de havde 200 td. hartk. inden for to miles afstand. Claudi var her kun kort. Allerede 1698 solgte han begge godser for 16.350 rdl. til Brockdorff, hvorefter han købte Vamdrupgård og døde 1720.³⁶

Ditlev Brockdorff, født 1655 og død 1737, var søn af en slesvig-gottorpsk oberst og amtmand og tjente sig op ved rytteriet, 1679 var han major, 1683 oberstløjtnant, fra 1688 ved 3. jyske nationale rytterregiment og blev som oberst dets chef 1692; han deltog fra 1701 i de danske hjælpetroppers kampe i Flandern, blev hjemkaldt 1709 for at blive generalmajor. Navnlig efter at have giftet sig med *Sophie Dortha Levetzow*, en datter af den rige generalløjtnant Hans Frederik Levetzow og Lucie Emerence Brockdorff blev han stor godsejer og havde således Hvolgård og Grundet, begge ved Vejle. Han ligger begravet i Øster Snede kirke.³⁷ Estrup havde han kun, til han drog til Flandern, men hans korte tid her blev alligevel mærkbar.

Straks efter at han havde overtaget Estrup, begyndte han at samle på kirker og tiender. Han betalte mestendels med lån, han havde ydet kongen, eller som han havde arvet efter sin svigerfader, der også havde forstrakt majestæten med penge. Det var en nem måde for kongen at komme ud af gælden på: at betale med noget, han ikke ejede! Kirkerne er nemlig menighedernes. Dette kongelige danske kirkesalg er da også ret enestående i kristenheden.

Først købte Brockdorff *Hoven* kirke i Nørre Horne herred, og kort efter for et lån på 1270 rdl., hvormed han havde forstrakt kongen, jus patronatus et vocandi (patronatsret og kaldsret) til *Skanderup kirke*, hvis tiende var anslået til 32 td. hartk. og kirkejorder til 36 td., og 1699 får han for 3170 rdl., der var dels et lån, hvormed hans afdøde svigerfar havde forstrakt kongen, og dels et kontant beløb, *Anst* og *Gesten kirker* med tiender på godt 53 og 24 td. hartk. og kirkejorder på ialt 90 td. hartk. 1699 købte han kongekorntienden af *Brørup sogn* for 1000 rdl., ligesom han også fik *Malt kirke* i endelig eje. Som før nævnt fik Claus Sehested ret til at købe kirken for halv pris. Men det fik han ikke gjort. Han transporterer nu denne ret til Brockdorff, og da kirken atter behøvede en stor reparation, som Brockdorff ikke ville svare til, bevilgede kongen 1699, at han måtte nyde kirken på samme vilkår som Sehested og skødede ham den for 372 rdl. Dens gods var i Maltbæk stug og eng til over 5 td. hartk. (antagelig en nedlagt gård), hvoraf brugeren holdt vin og brød til kirken, og i Askov stug, hvoraf der svaredes 2 mark danske i landgilde, og endnu en kirkeeng.³⁸

Når godsejerne var ivrige efter at få fat i kirker, var det naturligvis ikke for at ofre meget på disses vedligeholdelse, der tværtimod ofte forsømtes, men for at få et godt overskud. Det var ikke blot tienderne, det drejede sig om, men også kirkejorden, som kirkepatronen ofte skaltede og valtede med, som var den hans egen. Men her mødte Brockdorff straks modstand fra de bønder, der hidtil havde haft kirkejorden i fæste.

13. april 1699 stævnedes han en række mænd fra Skanderup, der skulle vise deres hjemmel til den kirkejord, de brugte. Fæsterne mødte nok, men havde ikke taget deres papirer med, men næste tingdag stillede de med brevene. Jep Buch den Ældre i Nagbøl fremlagde et fæstebrev udstedt af Ebbe Gyldenstjerne, der havde været lensmand på Koldinghus 1648-51, og flere andre gamle dokumenter. Andre mødte med breve fra 1639 og 1683. Fuldmægti-

gen påstod, at der måtte være mere jord, end fæstebrevene anviste, da de ikke stemte med krigsjordebogen, og at obersten havde ret til at gøre sig kirkens jorder så nyttige som muligt. Han tilbød at tilbagebetale bønderne deres indfæstning, imod at obersten så overtog jorden til brug. Fire bønder hævdede, at den kirkejord, de brugte, var givet kirken fra de gårde, de beboede, og den kunne de ikke afstå, men ville fortsat bruge den mod den sædvanlige afgift, og var der jord, hvoraf der ikke var betalt indfæstning, ville de gerne fæste den. Endelig fremlagde Jep Buch et gammelt pergamentsbrev med et hængesegl for, som han selv oplæste, »og ej anderledes af os i retten kunne forstås,» end at det var højlovlig kong Kristians dom angående en otting jord på Gelballe mark, som Jep Buch, Knud Buchs fader i fordums tid havde givet til Skanderup kirke, endvidere fremlagde han et gammelt tingsvidne på gammelt papir med voks forsejlet om samme jord. Begge dokumenter var så ældgamle, »at de nu ej af rettens betjente kunne læses,« derimod kunne man læse to breve fra 1683, udstedt af Henrik Belov, Koldinghus. Hermed mente Jep Buch det bevist, at den kirkejord, han bruger, var givet kirken med årlig skyld og landgilde af hans forfædre af den gård, han har beboet. Oberstens fuldmægtig mente ikke, at Jep Buchs breve var gyldige, når rettens folk ikke kunne læse dem! Herredsfogdens dom kom til at lyde på, at brugerne af kirkejorden skulle svare landgilde og desuden »herlighed, som forstås ved ægter og arbejde« i forhold til hartkornet. Men de blev ikke dømt til at aflevere jorden eller fæste påny.³⁹

Samtidig blev der rippet op i de andre kirkers uklare forhold til brugen af kirkejorden.

2. juni 1699 spurgte ridefoged Peder Pedersen Elkjær et par mænd, der var opført for kirkejord til *Anst kirke*, men som ikke betalte, om de ville fæste og betale restancer. Nej, lød svaret, for de ved ikke, om de har noget, eller hvor det ligger. Ridefogden spurgte da, om de ville aflægge ed på, at de ikke havde kirkejord. Nej, det ville de ikke, for de havde nok hørt, der var kirkejord til deres gårde, og også at det skulle kaldes Lendeskjær og ligge ved Jesses mose, men de vidste ikke, hvor langt og bredt det var, dog havde de årlig svaret 4 skilling deraf, indtil kirken blev solgt! – Endvidere havde Elkjær stævnet folk fra Gejsing, Skanderup, St. Anst, V. Gesten og Chr. Jensen i Drabæks mølle og mente, at de straks skulle fæste den kirkejord, de brugte, eller udvise og lovlig aflevere den.

Nogle havde fæstebrev og ville fæste igen, mølleren fra Drabæk ville dog ikke, men aflevere jorden, han måtte dog til sidst fæste.

Andetsteds fik bønderne det lavet således, ofte ved kirkeværgernes forsømmelighed, at når det var gået i glemmebogen, hvor kirkejorden lå, »der ejendom ej vides,« som der så kom til at stå i matriklen, blev landgilden til en fast årlig afgift, uafhængig af konjunkturerne, mens indfæstningen forsvandt. Det er åbenbart det samme, bønderne forsøger at få gennemført her – hvis de ikke helt kan slippe!

Chr. Skuster i St. Anst havde i 3 år haft et kirkebol uden at betale nogen afgift, nu fik hans broder det mod at betale restancen og den årlige landgilde på 4 mark og en Koldingægte »i belejlig tid, når det bedst kan falde.« Ved vestre kirkegårdsdige i Anst lå et hus. Mellem de »kejserliges og forrige fjendtlige indfald var det et smedehus,« senere byggede byens lodsejere det op som skolehus, men da byhyrdens hus brændte, blev det hyrdehus, og 1703 bor Chr. Skrædder der. Da huset ikke var bygget for kirkens midler, måtte ridefogden opgive at få det, selv om det nok stod på kirkens fortov. Folk, der kunne huske 50 år tilbage, vidste at berette om en kirkelade, som måske havde været brugt til skole eller fattighus.⁴⁰

Under bestræbelserne for at få klarhed over forholdene sælger Brockdorff både Estrup og Skodborghus 1701 til sin svoger *Theodosius Levetzow* (1655-1719), der ligeledes var officer.

Da han var 11 år gammel, tog faderen, hvis ubændighed som soldat er kendt, ham med som lærling i den blodige Skånske krig. »Det er et slående udtryk for denne krigeradels indstilling,« skriver Arne Sundbo om dette. 21 år gammel blev Thedosius Levetzow ritmester ved 1. jyske rytteriregiment og boede en tid på den gamle selvejergård Røj i Gesten. 1692 tog han til Nederlandene og blev ansat ved det derværende danske rytteri, men forlod 1696 tjenesten. Han var da lige blevet gift, faderen døde, og han arvede Oksholm ved Limfjorden. 1701 døde hans første hustru, og 1704 giftede han sig 2. gang med *Anna Margrethe Brockdorff*, en datter af Ditlev Brockdorff til Rohlsdorf, Holsten. Han er nu oberst og udnævnes 1710 til generalmajor og viste sig under felttoget i Nordtyskland både ved Wismar og Gadebusch som en tapper og energisk fører. 1715 blev han generaløjtnant.⁴¹

Her fortsatte Levetzow opgøret om kirkegodset. Ridefogden Elkjær blev ved under den ny herre og boede i alt fald i de første

år på Skodborghus. Han hævder på Levetzows vegne, at de *Skanderup* bønder havde forbrudt retten til kirkejorden, da de ikke havde betalt afgiften i rette tid, andre vil ikke fæste jorden, da de siger, den ikke er værd at fæste, nogle siger, den er udlagt til aftægtsfolk, hvilket alt sammen formenes at stride mod lov og billighed, endelig er der nogle, der siger, de ikke har jorden, og hverken vil fæste eller svare af den. Visse brugere af Anst og Gesten kirkejorder blev foreholdt, at i matriklen 1688 stod de hver opført for 1 skp. 1 fk. hartk. kirkejord, men endda ville de hverken svare fæste eller afgift. De påstod, at de hverken vidste, at de havde kirkejord, eller hvor den lå, og derfor ville de ikke fæste.

Så megen pris satte Levetzow på disse kirker – eller var striden med bønderne blevet ham en sport? – at han beholdt dem lige så vel som jus vocandi til Malt kirke, da han afstod Estrup. Der var også derefter uro. *Gesten kirke* havde et par kirkehuse, det ene stod ved kirken og var fæstet af Margrethe Brochmann, en borgmesterenke fra Ribe, hun havde lejet 11 fag ud til Niels Skrædder, og huset var slemt forsømt, det andet hus, beliggende i Ø. Gesten var heller ikke holdt vedlige, så fæstet kunne fradømmes dem, men et par mænd kautionerede og reddede fæsterne. Levetzow må gå rettens vej for at få tiendekornet ind og stadig nogle gange for at få landgilden af kirkejorderne. 1707 er det Knud Hansen Buch, Vejen mølle, der på Levetzows vegne stævner flere bønder i Lille og St. Anst og Roved for landgilde, tiendepenge m. m. For et par mænd i Lille Anst udgjorde det 1705 8 rdl. 4 mk. 8 sk., 17½ skp. rug, 15 skp. byg, ½ skp. havre, 1 læs lyng, 10 læs ved og tiendepenge 2 rdl. 2 mk. I alt skyldte de for 2 år omregnet i penge 22 rdl. 4 mk. 8 sk. Bønderne erklærede sig i så slet tilstand, at de bad for »ydmygst og gunstig efterladelse.«⁴²

Så forsøger Levetzow at gennemføre en rebning af gårdene med kirkejord. Han siger i en senere stævning, at han længe havde følt sig brøsthøden. Han havde ført syns- og rebsmænd på åstederne i Nagbøl, Dollerup og hos Niels Sørensen Basse i Gejsing, men trods »alvorlig, mindelig advarsel« ville de pågældende bønder ikke følge med eller give nogen ret forklaring og havde »afvist både fuldmægtig og medværende betjente og synsmænd med snak og forvendinger,« derfor indstævnedes han nu 16. feb. 1714 også bøndernes proprietærer amtmand Voyda, overførster Hans Bachmann og regimentsskriver Anders Rask. Omrebning var en vanskelig og

kostbar proces, jorden skulle opmåles, vurderes og i forhold til hartkornet deles mellem bondegården og kirken. Retten afviste imidlertid sagen, da der ikke var givet varsel for de ovennævnte syns- og rebsmænd, som lovlig var udnævnt nogle år tidligere. Endnu gav han ikke op, 1715 prøver han atter på at få bønderne i Nagbøl og Gejsing til at udvise jorden. Men de erklærede, at de ikke ville have deres kirkejord særskilt i fæste, de havde fæstet den sammen med gårdene af lensmænd og amtmænd på Koldinghus. Herredsfogden dømte dem til at udvise jorden. Men det er et spørgsmål, i hvor stor udstrækning det skete.⁴³

1702 rejste Levetzow sag mod to undvigte karle fra Maltbæk og Eskelund, som uden tilladelse, pas eller afsked var undvegen fra Estrupgårds stavn og gods. De har nok været militssoldater. Iøvrigt var der flere proprietærer, som ved hjælp af militsordningen af 1701 søgte at binde også andre unge karle til fødestavnen.⁴⁴

Ridefoged Elkjær førte mange sager på tinget, også for andre end sin husbond. Undertiden måtte han føre en sag for sig selv. 3. jan 1703 var han på Estrup sammen med en forhenværende løjtnant *Christian Lytzen*, der næsten overalt kom i spektakel med folk. Ud på aftenen, da man formodentlig havde tømt nogle glas for det nye år, greb Lytzen en lysestage og kastede den efter ridefogden, idet han sagde, at han ville skyde ham. Snart tumlede de to mænd om på gulvet i klammeri og »hårtægt.« Lytzen råbte om hjælp og besvimele, men kom snart til bevidstheden. Husholdersken vaskede et sår, han havde fået over det ene øje, og han gik op på fruerstuen, hvor han trak sin kårde, men en seigneur Ostenfeldt advarede Elkjær.⁴⁵ Selvfølgelig blev der en retssag, der vist endte med forlig.

Levetzow har næppe opholdt sig ret meget på Estrup i den korte tid, han ejede godset. Han solgte det 26. feb. 1704. Denne dato skødede han til landinspektør *Adolf Clausen* »tvende af mine hovedgårde,« Estrup med Egeris og Holsted øde mølle, hartkorn 28.411, af svins olden 1.221 samt Skodborghus, hartk. 13.721, jus patronatus til Anst kirke dens tiender og kirkejorder samt kongetienden harkt. 19.600, og bøndergodset:

Estrup by med Søgård (9.500), som bruges under gårdens mark. Terkel Jessøn, som bor i Egeris, svarer i årlig landgilde 1 ørte rug, 6 skp. byg, en lang rejse eller 4 rdl., for bemeldte penge skal han årlig efter akkord stryge og brænde på sin egen kost 10000 mur-

sten, som herskabet selv skaffer materiale til. Askov 7 gårde, Maltbæk 11 gårde samt to ottinger, der vist var beboede af Søren Aderssen og Jacob Andersen, der hver svarer 5 skp. rug, 5 skp. byg og 4 mark, 8 husmænd og et kirkehus, hvori Bastian Snedker bor og betaler 2 rdl. i landgilde. En af gårdmændene S. Thomsen betaler »tærskpenge,« han er så fri for at gå til hove og tærsk. At der nu er 11 gårde i byen betyder ikke, at godsejeren har købt flere, han ejede hele byen, men at gårdene er blevet delt og adskilte. Det samme er tilfældet med flere andre af hans fæstegårde, og det foregik almindligt på den tid (se f. eks. mine bøger om Ovtrup Sogn og Nr. Nebel-Lydum). I Eskelund 7 gårde, hvoraf de 6 har to eller tre fæstere, landgilden er opført for hver enkelt, en mand i byen, Oluf Mortensen Ravn, har foruden sin egen gård ca. $\frac{1}{3}$ af endnu en gård i byen. I Tuesbøl 7 mindre gårde, hvoraf to tidligere havde hørt sammen, og 6 bol og et gadehus. I Gerndrup 1 gård, hvor fæsteren Jørgen Jensen havde akkord, så han i stedet for landgilde betalte 4 rdl., desuden 6 gadehuse eller bol. I Vejen drev Henrik Christian Skallevad kro, iøvrigt i byen 9 gårde, heraf en med 4 fæstere, 8 »fæstegadehuse,« 6 »selvejergadehuse,« men »forskr. huse ere mestendel øde.« I Lille Anst to gårde, hvoraf den ene leverede 1 læs lyng, 10 læs ved og 4 rdl. arbejdspenge (afløsning for hoveri). I handelen medfulgte »bondens til mig givne forskrivning uden al vederlag.« De sidste ejendomme er fæstegods, der er fulgt med Skodborghus.⁴⁶

Man lægger mærke til, at nu er hele Estrup by lagt under hovedgården, idet den sidste bondegård er ophørt at eksistere. Om det er Brockdorff eller Levetzow, der har gjort det, kan ikke ses, men en af dem er det. Egeris er i god drift, og dens fæster Terkel Jessen skal brænde mursten til proprietæren. Man tænker uvilkårligt på, om det skulle være fæsteren fra den nedlagte gård, der er flyttet derover. Sagnet siger imidlertid noget ganske andet, nemlig at han blev skudt. I Niels Jokum Termansens fremstilling har det fået følgende form: »Der fortælles, at da Estrup by blev indlagt for at danne herregården, da var der en mand, der var selvejer, ham kunde herremanden ikke, hverken med det gode eller med det onde få til at afstå hans gård, men de andre gårde, som rimeligvis var fæstere, havde han da fået alle tilhobe. Så en aften, den bonde kom fra Ribe, lod herremanden hans skytte lægge sig oppe i Langeskov, og så skød han ham, idet han kørte forbi. Således fik herremanden

den gård. Det står rigtigt nok for mig, som det var Thomas Juel, den her historie tillægges, men det er kun lidet rimeligt, det må være langt ældre, da byen må være nedlagt længe før det 17. århundrede«. ⁴⁷

Denne historie kan ikke passe i alle enkeltheder. Byen eksisterede til ca. 1660. Var der sket et drab, ville det efterlade sig spor i retsprotokollerne. Er der en kerne af sandhed i historien, må den nok dreje sig om en af de selvejerbønder, hvis gårdes herlighed Christoffer Juel købte af kronen, og hvor han fik lov til at tilforhandle sig ejendomsretten (se s. 17). Det er da også en selvejer, sagnet nævner. Det er forståeligt, at sagnet knyttes til Th. Juels navn. Det var kendt gennem lange tider, knyttet til herregårdsbyggeriet, og han har næppe været yndet af bønderne.

Endnu en uhyggelig historie fra Estrup har Niels Jokum Termansen fortalt. »Der var en herremand på Estrup i gammel tid, som var så hård ved bønderne. En dag kom en gammel bonde for sildig, og han klagede sig, te han var ikke rask. »Spænd ham i polsk buk!« råbte herremanden. Noget efter skulle herren køre ud. Så kom de og sagde til ham, at den gamle var død. »Jag et stykke pølse i halsen på ham!« råbte han, og så kørte han. Så skulle det altså hedde sig, at bonden havde forslugt sig.« ⁴⁸

En polsk buk var egentlig en militær tortur af oprørende grusomhed. Den blev ved denne tid brugt på herregården Vestervig, hvor proprietæren assesor Moldrup d. 11. april 1728 lod sin bonde Hans Poulsen spænde i bukken. Den retssag, der i den anledning rejstes mod godsejeren, giver oplysninger om, hvori torturen bestod. Manden blev »bunden med strikker om begge hænder tværs over hinanden, og siden hans legeme sammenbøjjet, og hans arme således samlede af Søren Ladefoged og Mads Ladekarl med magt trocket og tvungen ned over hans knæer, og et træ stukket igennem over hans sammenbundne arme og under hans knæer.« Således lå den ulykkelige til han omtrent død frigjordes næste formiddag for at udånde den følgende dag. Dommen, der stadfæstedes af kongen, lød på, at Moldrup skulle have sin hovedlod samt hals- og håndsret forbrudt og bøde 500 rdl., hvis renter skulle gå til den dødes arvinger. Ladefogden og karlen dømtes til skubkarren i Fredericia. ⁴⁹ – På Estrup skulle dette »dybe« buk altså også have været anvendt med døden til følge, hvis man tør tro sagnet. De to oberster var næppe blødsødne. Levetzows far var en gang så »uhel-

dig« at undlive en trompeter, og hans broder på Ørslevkloster var med sine folk med til at overfalde sognepræsten, der fik blodige sår og blev trådt under fødder.⁵⁰ Under striden om kirkejorden får man dog ikke indtryk af, at bønderne har frygtet ham, men de hørte heller ikke hjemme på hans gods. – Muligvis er det blot Estrups senere nære forbindelse med Vestervig, der har ført historien her ned og efterhånden knyttet den til Estrup.

Efter at have solgt Estrup købte Levetzow 1705 Bygholm ved Horsens og skrev sig desuden til Oksholm og Ålegård i Hjørring amt.

Adolf Clausen er født i Flarup i Angel som søn af Bernd Clausen, der ejede to privilegerede gårde i Flarup by. 1677 blev Adolf Clausen immatrikuleret ved universitetet i Leipzig og blev 1684 kgl. landfoged på Nordstrand og Pelvorm og kaldes landinspektør. Han overtog sin faders gårde i Flarup og købte 1695 ejendomme på 5 plove fra godset Flarupgård af Fred. Rumohr, men solgte i 1699 det hele til oberst C. U. v. Roepstorp for 14.833 rdl. Ved sekvestrationens ophør 1689 fratrådte han som landfoged. Han blev 25. feb. 1685 gift i Husum med *Maria Margrethe von Langenberg*, datter af Hans von Langenberg. Hun var enke efter kornskriver Marcus Levesen.⁵¹ Nogle måneder efter, at Clausen havde overtaget Estrup, købte han 2 gårde i Drostrup af Mads Termansen på Nielsbygård. Samme år rømte en af hans fæstere Jakob Nielsen medtagende alt rørligt gods. Clausen lod ham efterlyse på tinge og fik ham dømt som rømningsmand til at pågribes og føres til »stavn« og »hvem, der vidende huser ham eller hæler ham, skal tiltales, som de huser fredløs mand.«

Den bortrømte var blevet byhyrde i V. Vamdrup og boede i hyrdehuset med kone og børn. Dette blev røbet, og om natten 4. feb. 1705 kom *ridefoged Lorents Hansen* fra Estrup og Anders Hansen Risbøl som fuldmægtig for herredsfogden i Anst med regimentsskriverens tilladelse sammen med en skare mænd fra Eskelund, Estrup og Vejen med flere til hyrdehuset og bemægtigede sig Jakob Nielsen, mens hans hustru skrigende og råbende for ud på gaden. Nu viste bymændenes sammenhold sig. De strømmede til med forke, stager og vognkæppe og sagde: »Hvis I tager ham bort, skal I se, hvorledes I kommer af byen!« De fremmede turde ikke andet end slippe fangen og luske afsted hjemad.

Clausen stævner da de Vamdrupfolk; de havde grebet til værge

mod rettens folk, huset en rømningsmand og i det hele taget »forøvet og gjort vold og gerning til rettens store foragt,« hvorfor de burde idømmes svære bøder. Bønderne svarede, at det kom dem »sært og underligt for,« at de folk kom om natten, da folk »i lovlig forretning« ellers kom ved højlys dag, og de kom uden tilladelse fra amtmanden; de sagde nok, de havde en tilladelse fra regiments-skriveren, men ingen så den. Amtmanden beskikkede nu bønderne en forsvarer, der holdt på, at det ikke var helt bevist, at Vamdrup-mændene havde gjort ophævelse, og da slet ikke, at de havde gjort skade. De havde kun taget noget i hånden »til egen fornødenhed under den store larm,« ja, i stedet for en mulkt burde de tilkendes erstatning for tidsspilde! Man ved ikke, hvordan sagen endte.⁵² – Ved den tid hed skytten på Estrup Tyge Jensen og staldknægten Chr. Sørensen.

Clausens havde en datter *Kirstine Margrethe Clausen*, f. 20. juni 1686 i Husum. Hun blev 1705 gift med amtsforvalter *Peter Paulsen*. Han blev født 13. nov. 1663 i Sønderborg som søn af digegreve og husfoged, forpagter af Gammelgård Hans Paulsen og hustru Marie Steuermann. Hans slægt kaldes ofte »den adelige familie Paulsen,« uden adelskabet kan bevises. Paulsen var 1692-1708 amtsforvalter i Nordborg. Hans første hustru, Sophia Amalia Tych, en datter af overinspektør Nicolai Tych, Møgeltønder, var død 1699.

Antagelig er Adolf Clausen afgang ved døden ca. 1708, hvorefter datteren og svigersønnen må have overtaget Estrup og Skodborghus. 1710 var Paulsen her i alt fald. Men han var her kun kort, da han døde 29. feb. 1712 og blev begravet 10. marts i Sønderborg »tidligt om aftenen.«⁵³

Den unge enke sad nu som velhavende ejerinde af godset, til hun 1714 blev gift med overførster *Hans Bachmann*. Ifølge sagnet var denne mand en fattig dreng fra Skodborg, der gik omkring og solgte tobak, og deraf fik han sit navn. En af hans senere fæstere i Surhave, der var søn af en gårdmand i Skodborg, til hvem Bachmann i sin barndom ofte var kommet og havde fået mad, kom i restance med sin landgilde og gik op på Estrup for at få henstand. Fruen fik hans ærinde at vide og bragte ham den besked fra Bachmann, der dog ej selv ville gå ud til bonden, at han ingen landgilde skulle bryde sig om, førend han blev krævet, og det blev han ikke i mange år.

Det synes imidlertid at være et navneforklarende sagn. Dets rigtighed kan ikke bevises. Hans Bachmann er født 1674, måske i Sønderjylland, hvor der træffes flere med dette navn.* Ved samme tid levede på Ribe amtsstue en Jens Bachmann som fuldmægtig, der forøvrigt 1732 havde en større underbalance, som hans kautionister måtte dække,⁵⁴ men da overførsteren ikke fandtes blandt disse, har han vel ikke været i nær slægtskab til ham. Heller ikke slægtskabet til den lidt yngre forvalter Hans Bachmann på Brahetrolleborg kender man.

Rimeligvis er Hans Bachmann i sine unge år kommet til kongens herregård Drenderup i Ødis som medhjælper for Hans Arnold Jantzen, der havde fået gården overladt for livstid, og som var overførster og vildtmester i Haderslev og Koldinghus amter samt i Fyn og Als. Skovene var aldeles forhuggede i de foregående krige og distriktet forarmet, så Jantzen havde meget svært ved at få afgifterne ind til staten. 1704 ansøgte han da om, at Bachmann måtte blive hans successor, og han oplyser, at det er hans »tilkommende svigersøn.« Bachmann er altså blevet forlovet med Jantzens kun 10-årige datter Anna Elisabeth. 8. nov. 1704 udstedtes da bestalling for Bachmann som overførster. I juni 1709 blev han gift med sin unge brud og flyttede over på den anden kgl. gård i sognet Fovslet (Fobislet). Et års tid efter fødte fru en dreng, Hans Arnholdt, som imidlertid straks døde og blev lagt i kisten hos sin mormor, Elsabe Rogge, der også døde i disse dage, og 20 dage senere, 30. okt. 1710, jordedes den unge frue, død i barselseng, kun 16 år gammel.⁵⁵

Heraf følger, at den Maren Hansdatter Bachmann, som blev gift med præsten Jørgen Fog i Føvling, ikke som antaget af O. Nielsen kan være hans datter, da hun er født 12. aug. 1711 i Skodborg.

Bachmann var altså enkemand, da han blev gift med enkefruen på Estrup. Deres ægtepagt, affattet på tysk, blev godkendt af kongen. Marie Margrethe v. Langenberg flyttede nu over på Fovslet.

* A. Jantzen mener i sin Familien Jantzen, s. 40, at B. er identisk med den Johannes Barchmann, som 1693 deponerede e. priv. fra Ribe latinskole, selv om Johannes let kan blive til Hans eller omvendt, er det vanskeligere med r i Barchmann, da der dengang var en ret kendt slægt Barchmann, også med elever i skolen. Slutningen er vist vel dristig, selv om det må indrømmes, at alderen vel kan passe. Jfr. Ribe Skoleprogr. 1824 ff.

I alt fald døde hun der og blev begravet lillejuleaften 1715 i Ødis kirke, men »bisat« i Vejen kirke, hvormed menes, at hendes kiste blev hensat i åben begravelse.

Peter Paulsen havde i sit 1. ægteskab blandt andre børn sønnen August Christian Paulsen til St. Revstrup, der 1733 blev gift med sin stedmoders datter Maria Margretha Bachmann. I sit 2. ægteskab fik Paulsen tre børn, af hvilke Hans Adolph Paulsen blev ejer af Hundsbæk. Bachmanns fik i deres ægteskab foruden ovennævnte Maria Margretha sønnen Peter Bachmann, der blev jægermester og ejer af Vellinggård, og datteren Christina Margrethe, der blev gift med amtsforvalter, kancelliråd Samuel Nic. Claudius.⁵⁶

Bachmann havde Estrup i 10 år og byggede den nuværende borggård med undtagelse af vestfløjen (se kap. om bygningerne). Som overordnet for vildtbanen og skovene måtte han ofte anlægge sag mod skovtyve, der dels stjal stammer og dels barken af træerne. Næsten alle stjal, selv præsten i Verst og en skovrider var blandt tyvene. Mange af egnens bønder boede på ryttergodset, og regimentsskriveren og selve retten søgte at holde hånden over tyvene, så det var vanskeligt for Bachmann at hævde loven. Fra 1730-41 foreligger der breve fra hans hånd, der bl. a. viste, at i en del steder i Haderslevhus amt benyttedes skovene til fællesgræsning, men fredning blev dog hyppigere. På Haderslev næs blev skoven stadig formindsket, da den blev afgrøftet og delt i kobler og løkker og efterhånden omdannet til markjord. – Forøvrigt måtte han også træde op mod det stærke smugleri ved grænsen til hertugdømmerne.⁵⁷ – 1717 ses det, at den samme ridefoged passede både Estrup og Skodborghus, nemlig Jørgen Jensen af Gerndrup. Han måtte da forsvare kromand Hans Nielsen i Vejen, der vist havde smuglet øl. Jensen havde været der siden Clausens tid. 1719 nævnes en mons. Andreas Hornbeck fra Estrup, måske en huslærer.⁵⁸

Da kong Frederik IV for at blive af med en sikkert nok dygtig, men næppe redelig forpagter af østersfangsten ved Sydjyllands vestkyst, befalede stiftamtmand Gabel at sørge for ved licitationen, at afgiften blev så høj, at den tidligere forpagter gled ud, blev resultatet, at stiftamtmanden fik forpagtningen overdraget. Han havde sikkert aldrig drømt om at blive østershandler. Han allierede sig da med tre mænd, bl. a. Bachmann, som han vel har kendt som en praktisk dygtig mand. Det blev dog købmand Schou i Højer, der fik den daglige ledelse. De nye forpagtere fik fortrædeligheder

og tab, afgiften var drevet alt for højt op, men kongen ville ikke lade dem slippe. Først Christian VI ophævede kontrakten.⁵⁹

Bachmann forøgede bøndergodset betydeligt. Adskillige godsejere benyttede ved denne tid lejligheden til udvidelse, da regeringen 1719 skilte sig af med det mindre gode vestjyske ryttergods på store auktioner i Varde. Her købte Bachmann 1 gård og 1 bol i Drostrup, 1 øde gård i Klelund, 1 gård i Tobøl, 1 hus i Brøstrup, 1 stor gård i Hjortlund, 3½ gård i Gerndrup og i Vejen en afgift, samtlige grander gav af et stykke afhugget skovland, kaldet Mege-lund. Desuden købte han af østjysk ryttergods 6½ gårde og 4 gade-huse i Vorbasse, 4 gårde og en mølleeng i Nebel, i Fitting 2 gårde, i Spjarup 3 gårde, I Tågelund 2 gårde, i Nordbæk 2 gårde og i Torsted 4 gårde. Priserne svingede stærkt, fra 15 til 66 rdl. pr. td. hartk. ved det vestjyske. F. eks. gav han for gården i Drostrup (htk. 2.502) kun 47 rdl. 2 mk. 12 sk. og for gården i Hjortlund (htk. 8.021) 121 rdl. 9 sk. Så elendige var ejendomspriserne. 1719 købte han tillige af kongen Vejen og Læborg kirker for 909 rdl., Lindknud for 354, Holsted, (som præsten i Bækbølling først havde købt, men afstod til Bachmann) for 263 rdl., Folding for 135 rdl. og desuden kongekvægtienderne af Brørup-Lindknud (69 rdl.) og Malt-Folding (31 rdl.). Endvidere overdrog J. C. Due, Sønderskov, ham godt 12 tdr. hartk. i Tobøl.

Efter Jantzens død 1718 blev Bachmann værge for Jantzens døtre. Han anbragte deres arvemidler mod pant i Sønderskov, hvilket førte til langvarige processer mod den forsømmelige ejer, kap-tajn J. C. Due og endte med, at Bachmann fik skøde på gård og gods 1720, hvorefter familien flyttede derover.⁶⁰

Bachmanns ville nu afhænde Estrup, og 9. dcbr. 1724 solgte fru Kirstine Margrethe Bachmann i sin mands fraværelse og med deres indbyrdes samtykke til *Henrik von Scholten* Estrup og Skodborghus med deres gods, undtaget Folding kirketiende, en gård i Hjortlund, mons. Lorens Hansen har del i, og hvad der hører under Sønderskov.

Det solgte omfattede: Estrupgård med Egeris og Holsted øde Mølle på hartk. 28.411 og svins olden 1.220. Skodborghus hartk. 13.721. Egeris 1.400, Askov 9 gårde, Estrup by og Søgård hartk. 7.012 bruges under hovedgården, Maltbæk 12 gårde, 2 huse, 10 jordløse huse, Eskelund 9 gårde, 3 jordløse huse, Tuesbøl 5 gårde, 3 huse, Gerndrup 1 gård, Holsted 6 gårde, 2 huse, 6 jordløse huse,

Vittrup 2 gårde, Gilbjerg 2 gårde, Gammelby 2 gårde, 1 hus, Drostrup 2 gårde, Vejen 23 gårde, 2 huse. Skallevad hartk. 0101, en eng i Darum, tilhørende Malt kirke, samt Malt kirke- og kongetiende. Desuden var det forannævnte nylig købte ryttergods og tiender også med. – Det gamle gods indbragte årlig 34 tdr. rug, 24 tdr. byg, 15 tdr. 5 skp. 3 fkr. havre og 248 dlr. 3 mark 4 sk., foruden en del naturalydelse. Desuden hoveri, der var ubestemt og derfor ikke opgives, men ved nogle mænd er tilføjet: »Alle skatterne svares af herskabet i henseende til den store landgilde og ugedagsarbejde til Skodborghus.« Gårdmændene i Gerndrup pløjede hver til Estrup grønland til 1 td. byg og kørte møg i 2 dage. Det tilkøbte gods svarede 2 tdr. rug og 143 dlr. 4 mark 1 sk. – Prisen var 36000 dlr. for de to godser.

Skodborghus er nu en ukomplet sædegård, der måtte svare de kgl. skatter. Den blev sikkert dengang som senere drevet af en forpagter, der havde ret til hoveriet af de Vejen bønder. 1768 var forpagtningsafgiften 450 rdl. årlig. Med rette gør Alkærsig opmærksom på den strenge og antagelig for visse hovbønder uretfærdige ordning med »den store landgilde og ugedagsarbejde til Skodborghus,« som herskabet har bødet på ved at betale skatterne for dem.

Bachmann døde 1745 og blev begravet i Folding kirke 23. juli. Hans enke begravedes 20. dabr. samme år.

Henrik Scholten, der tiltrådte godset 1. maj 1725, var søn af den dygtige fæstningsingeniør og siden 1710 øverstbefalende over den danske hær, hvilken sidste stilling han dog nok ikke fuldtud magtede, Jobst Scholten og hustru Adelgunde Mechtilde Rømeling. Han er født 3. nov. 1677, vistnok i Danmark, gik officersvejen og var 1723 nået til at blive generalmajor, 1731-40 tillige drabant-hauptmand, 1734-36 chef for holstensk regiment og generalløjtnant, 1736 kommandant i Rensborg, 1740 i København. 1742 general, 1749 chef for lållandske regiment, en stilling, som han sammen med kommandantskabet beholdt til sin død den 31. juli 1750. Han deltog i flere udenlandske felttog og slag og blev såret ved Malplaquet 1709. Han var reformert og kunne derfor ikke udøve kaldsretten til sine kirker. Det var således en såre højtstående, fornem og vist også dygtig herre, Estrup nu havde fået. Han blev ridder af Dannebrog 1729 og af Elefanten 1749. Antagelig har han som måske endnu et par af de tidligere ejere benyttet det tyske

sprog. Han var da også virksom ved udarbejdelsen af et bekendt »Reglement für unsere geworbene und National- Infanteri,« som Christian VI lod udarbejde.⁶¹ 13. aug. 1721 giftede han sig med *Louise Brockdorff*, f. 1700, † 11. nov. 1744, en datter af hofjæger-

Henrik von Scholten.
(Det kgl. Bibliotek).

mester *Gerhard Brockdorff* til Østedgård i Elbo herred, hvilken gård deres søn generalmajor *Jobst Gerhard v. Scholten* senere overtog.

Det er klart, at en så travlt optaget officer ikke kan have opholdt sig ret meget på Estrup, selv om han ejede den til sin død. Gården var da også udforpagtet. 1749 var forpagteren *Jørgen Raun*, der da forsøgte at smugle svin over Kongeåen, de udgjorde en del af en drift på 87, der blev antruffet og bragt til Varde.⁶² Ved samme tid kom Raun i strid med sognepræsten *Peder Vibe*, der var ivrig pietist, og Raun og hustru havde en tid forsømt altergangen imod gældende lov.

Den 5. maj 1750 indberettede biskop H. A. Brorson sagen til generalkirkeinspektionen. Han skriver bl. a.:

at han må „indberette, hvorledes af en forpagter på Estrupgård . . . *Jørgen Raun* er rejst sag imod hans sognepræst hr. *Peter Vibe* for Malt og Folding menigheder af følgende årsager, at forpagteren den 13. søndag efter Trinitatis afvigte år ved sin hustru lod dem melde søndagen derefter at ville communicere, bad præsten i al mindelighed, at de først i enrum ville tale med ham, siden han havde noget forinden på sit embeds vegne at erindre dem om, men uagtet de både efter Guds og kongens lov dertil var pligtige, havde de dog ikke villet, men forpagteren dagen derefter begærer skriftligt af præsten at vide, om de kunne komme til sakramentet eller

ikke, samt årsagen, hvorfor han således havde svaret hans hustru, hvorpå da præsten giver dem årsagerne tilkende, nemlig mange af dem begangne åbenbare forargelige synder, og endnu begærer deres svar om og hvad tid de ville komme til ham. Forpagteren derimod uden at svare videre herpå indstiller sig med hustru løverdagen derefter i skriftestolen, uden at hr. Vibe vidste et eneste ord deraf. Hvad skulle nu præsten gøre? Havde han admitteret dem, havde han ikke alene handlet imod sit embeds pligt, men endog, som han let kunne forudse, underkastet sig største fortræd ved i gerningen at vise, at de anførte årsager til den forlangte samtale med dem var uden grund. Derover måtte han resolve at bede dem at opsætte deres altermgang til en anden gang, siden han ikke efter sådanne omstændigheder og med en god samvittighed kunne antage dem.

Herover blev da forpagteren meget forbitret og lader præsten besikke ved en requisition, og har da præsten udi hans svar derpå på bevægelig måde søgt at overbevise dem deres tilstand, formanet dem til forbedring og gerne villet indgå forlig, så vidt Guds sag og hans embede det kunne tillade, nemlig på den måde, at de endnu privatim ville tale med dem og lade sig undervise, men såfremt de det ikke ville, som han dog helst ønskede, tilsagde han dem at møde ham og for medhjælperne i Malt kirke til en vis fastsat tid, og da hr. Vibe forgæves ventede deres komme til ham, ikke heller blev bedet om at komme til dem, hvor han gerne skulle have vist sig følgelig, mødte han tillige med medhjælperne i Malt kirke til den foreskrevne tid, men hverken kom de, ikke heller gav de deres udeblivelses årsag tilkende, som dog burde ske efter lovens pag. 265, art. 10, ligesom forpagteren ikke heller enten har klaget for mig som præstens øvrighed over hans omgang med ham og hustru i denne sag eller lovlig søgt ham derfor, muligt fordi hans egen samvittighed overtyder ham, at hans sag ikke tjente at blive beset ved lyset, men derimod for dog at have nogen revance over præsten, inventerer han en anden modus procedendi og lader præsten indstævne for Gørding-Malt herreds ting som hovedmand at høre vidner angående et forøvet tyveri i hans frugthave m. v., uagtet han derudi i den første af denne stævning indeholdende beskyldninger har angrebet præsten på en ærerørig måde, har han dog ikke været i stand til at overbevise ham det mindste deraf, da tingsvidnet mere vidner om hans uskyldighed.

Imidlertid blev også præsten, som aldrig har intenderet deres bekendelse, men alene forbedring, indtvungen ved lovlig tingsvidne at bevise de udi hans brev ommeldte årsager, hvorfor han begærede for deres antagelse til sakrament privative at handle med dem, hvilket tingsvidne lit. C*, hvoraf Deres højgrevelige excellence og høje herrer nådigst og gundigst ville erfare, at forpagteren er overbevist om, at han a) ikke alene lever i drukskenskab, men endog b) jævnlig og græsselig banden og sværger, endog med forsæt imod præstens formaning bandet på, han ville bande, samt sagde, han kunne ikke lade af at bande, så længe der var liv og ånde i ham, c) at han indbyrdes med hans hustru bandes og skændes, d) at de have ønsket ondt over andre, endog over deres egen slægt og pårørende, e) at han har kaldet hr. Vibe en fandens eller djævelens præst, og hans hustru sagt, at dersom hun havde haft præsten på et andet sted, ville hun træde på hans hals, f) at deres børn, befyrgtelig efter forældrenes onde eksempel, bander og tildels ønsker ondt over andre.

* Samtlige nævnte dokumenter var vedlagt skrivelserne.

Da nu forpagteren af dette tingsvidne så at være overbevist så mange og store forargelser, samt hvor umuligt det ville blive for ham at godtgøre hans beskyldninger, og han desuden vel vidste, hvor lidet præsten inclinerede for proces og vidtløftighed, tænkte han bedst at kunne slippe fra sagen, når han gjorde allerunderdanigst ansøgning at måtte communicere hos en anden præst, hvilken disposition han og allernådigst kan være meddelt.“

Brorson håber nu, generalkirkeinspektøren finder, at præsten bør nyde satisfaction for de ærerørige, usømmelige og ubeviselige beskyldninger. Præsten er „en meget retsindig og i lærdom og levnet opbyggelig lærer,“ og biskoppen beder de høje herrer forestille sagen for kongen, så forpagterfolkene nødes til at gøre „erklæring og afbigt, som af her. stiftsbefalingsmanden og mig kunne foreskrives,“ betale omkostningerne og en mulkt på 2 lod sølv til de husarme. Og hvis Raun vil prøve at bevise sine påstande, søger biskoppen om, at præsten må nyde fri proces.⁶³

Raun har næppe været nogen omgængelig mand. Tidligere var han forpagter på Tornumgård.

I Scholtens tid indrettes godsets ældste bevarede fæsteprotokol, autoriseret 28. nov. 1733, men kun få fæstebreve udstedtes af Scholten personlig, derimod mange af fru Louise Scholten »i min mands fraværelse,« andre blev udstedt i de første år af Herman Thomsen »efter fuldmagt.« Det har været ridefogden. 1737 var fuldmægtigen A. Lund. Fra 1742 var Jens Nielsen Astrup ridefoged, men han dør allerede 1743. Betegnende nok efterlod han sig ikke mindre end 6 stokke, de 3 med sølvknap. Han var velforsynet med tøj, bl. a. 25 skjorter, 20 halskraver, 27 halsklude, 30 halsbind, 24 blå tørklæder, 37 par halværmer, 5 par støvlemanchetter, der var også en hirschfænger,⁶⁴ så han har vel taget del i jagtens glæder. Derefter blev Laurids Gydesen ridefoged. 1749 var han tilstede ved et syn over skellene om Læborggård, hvis jorder Drostrup bønder havde fået overladt til »bestandig brug« for 5 rdl. årlig ved en skrivelse fra rentekammeret til Scholten.⁶⁵ Efter Scholtens død blev P. Hansen ridefoged. Gydesen dukker atter op en kort tid.

En del af godset er endnu så forarmet, at fæsterne af dette overtager ejendommene uden indfæstning, ja næsten uden at betale afgiften den første tid. Det gælder følgende eksempel:

„Jeg Lovise Scholten i min mands fraværelse steder og fæster Peder Jensen i Eskelund den gård, Hans Ibsen beboede, hartk. 2.111½, uden indfæstning og til Mikkelsdag 1734 fri for hoveri, ægt og arbejde samt kgl. skatter, siden svarer han lige med de andre bønder; indtil 1737 betaler han ingen landgilde, men derefter til Mortensdag landgilde efter jordebogen: ½ svin, ½ fødenød, 2 rdl., 2 lispund smør. Estrup 23. juli 1733.“

Anne Hansdatter i Klelund fæster en øde halvgård sammesteds, som A. Jensen forhen havde beboet, på det vilkår, at hun bebygger stedet. Ligeledes fæster Jens Thüsker (Tysker) i Vejen et stykke skovjord med tilliggende grund og ejendom, som de Vejen bymænd hidtil har brugt, de første 4 år er han fri for landgilde og frihedspenge (d.v.s. betaling for hoveri), hvilket udgjorde 2 rdl. hver martini, jorden er ubebygget, og han skal selv bygge hus, der så tilhører ham og arvinger. Den afgåede fæster tager undertiden jord fra til sin aftægt, således da N. Hansen fæstede en halvgård i Vorbasse efter sin far Hans Christopher, der selv beholdt 2 skp. hartk.; når han døde skulle jorden tilbage til gården.

Indfæstningens størrelse kunne man prutte om. Claus Madsen fra Langetved, der fæstede P. Jørgensens gårdspart på godt 2½ td. hartk., gav 7 rdl. 2 mk. Landgilden var 8 rdl. C. Jensen Lintrup fæstede en halvgård i Askov efter sin sal. far J. Christensen og fik den fri for alle små kørsler og håndarbejde samt omgangendes ægter og postægter, undtagen kornægter, og »når jeg selv forlanger ham til at køre for min vogn anspændte heste eller andensteds, hvor jeg befaler.«

En gård kunne blive fæsteledig i utide som i Vorbasse, hvor Gyde Christensen »formedelst øvet tyveri« var »frakommet« gården. Den bortfæstedes til to Vorbassefolk, der hver fik halvdelen. I reglen sker fæsteskiftet ved død eller for »alderdom og skrøbelighed.« Dog kan forarmelse også være grunden, som da Carsten Jørgensen 1750 fæster en halvgård i Maltbæk, »som Jac. Adersen formedelst fattigdom er frakommen.« Landgilden var 1¼ td. rug, 6 skp. byg, 1 rdl. 5 mk., og der ydedes hoveri. Også i Vorbasse blev en gård ved denne tid opgivet på grund af fattigdom; de to nye fæstere, M. Buch og H. Madsen, blev fri for landgilde 1 år, og herskabet gav dem 20 rdl. til besætning. P. Jensen i Tuesbøl overtog også en forfalden halvgård, »som med herskabets eller fuldmægtigens hjælp nu er opbygget,« den anden halvpart lovedes sønnen i fæste.

Der er endnu gårde, som har ligget øde og ubeboede siden sven skekrigene og pestens tid. Det gælder en del af Maanegården (Man negården), som Jep Lassen Smed i Vejen fæster 1750, og 1748 oprettes en kontrakt med Johan S. Smed i Surhave og ladefoged Hans Pedersen, boende i Gerndrup, »om den halve ubebyggede gård, Mogens Nielsen i Gerndrup hidtil har haft.« Den øde gård overlo-

des de to, og avlen hjembjergeres til deres egne gårde. De indelukede tofter ved Mogens Niensens gård medfølger ikke, ej heller et lille hus i en lille toft øst for gården. Landgilden var 8 rdl., de var fri for kgl. skatter, men ikke for de små udgifter til kirke, skole o.s.v. De skal aflevere gården med 3 tdr. rugsæd i jorden. En udelig fæster kunne også lægge en gård øde. Således fæstede J. Poulsen og hustru Maren en halvgård i Maltbæk, som N. Jensen forhen havde beboet og »formedelst ruin og ødelighed var frakommen.«

Ved gårde i god stand stiger indfæstningen. Iver Jensen fra Gammelby fæster 1749 »det sted på Vejen mark, kaldet Lucas Grue« efter afgangne Las Iversen. Han har fædrift på Vejen hede og svarer 4 rdl. i landgilde, men 30 rdl. i indfæstning. 1747 fæstede Holden Nielsen fra Københoved Egeris, liggende »neden« Maltbæk, med en liden agertoft østen og norden huset såvel som den [jord], »som er afpælet i østerenden af Egeris, fri lyngslet, tørve- og klynegrøft på Maltbæk mark og græsning til hans får og kvæg på Maltbæk hede, gjærdsel til fornødenhed i Skibelund, som ham af herskabet eller vedkommende skal være udvist.« Landgilden, 10 skp. rug, 6 skp. byg, 4 rdl., betales Mortensdag, er fri for hoveri, ægt og arbejde, undtagen årlig 1 ægte, »som forrettes for herskabets vogn med forspand eller udi anden deres affaire, item 1 enten til Kolding eller Ribe med rug. Under dette fæste er han forundt ålegården, som Estrupgård tilhører og er beliggende mellem Egeris og Krogstrup mark,« herfor betales årligt 1 rdl. 2 mk.; han gav 40 rdl. i indfæstning. Den høje indfæstning i dette tilfælde skyldes vel, at gården var skattefri, da den lå under hovedgårdens takst, og at der ikke var hoveri. Ved visse gårde kunne hoveriet være ret beskedent, således svarede N. Mogensen i Gerndrup af sin halvgård (2½ td. hartk.) en landgilde på 8 rdl., mens hoveriet bestod i årlig at pløje grønjord til 4 skp. byg på Estrup mark og 1 dags møgagning.

Husene kunne have lidt jord og lov til nogen græsning i landsbyens overdrev, eller de kunne være jordløse, dog måske med en lille kålgård, opført på landsbyens gade, hvorfor sådanne huse kaldtes gadehuse. De rummede ofte håndværkere, jævnlig enlige eller fattige, men også degne eller finere folk, således et jordløst hus på 8 fag i Vejen, hvor kaprajnløjtnant Langenow havde boet. Chr. Thomsen fæstede et hus »neden Gilbjerg,« som P. Lassen havde bygget, med en lille toft ved huset, som af arilds tid havde ligget

til det, samt drift på heden med to køer og får, men de måtte ikke komme naboens korn og enge for nær i hegnets tid, han var fri for hoveri og ugedage, han skulle hver Mikkelsdag betale 4 mk. til Estrup samt til P. Lassen 2 rdl. »huspenge.«

Af håndværkere boede Jesper murmester i et jordløst hus i Drostrup, Per glarmester i et andet ved Malt kirke, han havde dog tørveskær i Søgård og græsning på kirkegården med de græstørvklædte grave til deres ko eller får. 1733 fæstede Hans Jørgensen hele herligheden og fik lov at sælge øl og brændevin, dog ikke i Maltbæk, for at »Tyge sammesteds« ikke blev gået for nær! Hans har altså ikke blot solgt spiritus til de kirkesøgende. Jørgen Fr. Rasmussen fæstede et hus i Holsted med privilegium på farveri, kroeri og værtshushold med bryggen og brænden, dog må Vejen kro nyde sin frihed som forhen. Farveren måtte give 40 rdl. i indfæstning og 22 rdl. årlig, så det har åbenbart været en givtig forretning.

Også stavnsbånd og landmilitis måtte man tage hensyn til. Da H. Jørgensen flyttede ind i huset ved Malt kirke, »indførte« han to sønner, de skulle ikke bindes til Estrup stavn, men de børn, ægteparret senere måtte få, skulle tilhøre godset. Ellers måtte folk fra et fremmed gods først have købt sig fri der og så vise deres frihedspas. En af Estrups egne, P. Adersen, født i Maltbæk, havde haft frihedspas, men »indgav« sig igen på godset og fæstede et lille hus med have og gårdsrum og en eng ved Estrup sø, og »skal han alene være smed i Maltbæk sin livstid.« Af engen, der ikke hørte til huset, skulle betales landgilde, 1 rdl. 2 mk., men han var fri for hoveri. En ko og nogle får måtte græsse i Maltbæk, når han betaler (til bymændene). »Kan han ikke ernære sig, tillades ham at måtte flytte med sit eget, hvor han vil, uden påtåle, når ej huset findes i slettere stand,« – han havde jo sit frihedspas.⁶⁶

UNDER LAUTRUPPERNE TIL 1831

Efter Scholtens død stillede arvingerne Estrup til auktion 1. marts 1751, og godset købtes af *Frederik Lautrup* for 27650 rdl. curant. Skødet udstedtes 11. dcbr. 1751. Bøndergodset var i det væsentlige det samme, dog formindsket med gården i Tobøl og huset i Brøstrup. I Vejen hedder en gårdfæster Niels Krøllehaure. Af Mannegården gjorde fæsterne Peter og Th. Egertsen hver en ugedags ho-

veri til Skodborghus. Hans Kromand, der også er fæster af en gård, betaler 3 rdl. 1 mk. af kroholdet. Gruehuset (Lucas Grue) og Skallevad nævnes. Ialt udgjorde landgilden af bøndergodset 34 td. rug, 23¹/₈ td. byg, 16¹/₄ td. havre, 481 rdl. 5 mk. 12³/₄ sk. samt 32 lis-pund smør. De brogede naturalydelse er altså omtrent alle afløst af penge. Vejen og Læborg kirketiender var forpagtet bort sammen med Skodborghus. Malt tiende hørte derimod under Estrup og ydedes in natura. Holsted kornkirketiende var akkorderet bort til Anders Thygesen og Morten Jepsen i Holsted for 6 år for 31 td. rug årlig in natura. Lindknud kornkirketiende havde sognemændene forpagtet for godt 23 td. og 16 rdl. Kvægtienderne svarede in natura. 1780 solgte Henrik Laurup denne kirke til 4 sognemænd.

Den nye ejer, Frederik Laurup, var født 8. nov. 1714. Ved hans dåb stod kongen fadder, og majestæten skænkede barnet en ring, som endnu den dag i dag er i efterslægtens eje. Faderen var Hans Christian Laurup (1673-1750); han var ansat i det kgl. partikulærkammer og havde opsyn med kongens private midler og ejendomme, blev 1717 kammerråd, medkommissær og kontrollør ved det stemplede papir, 1730 justitsråd og inspektør ved tolden og konsumtionen i København og 1732 direktør ved Øresundstolden og etatsråd. Han samlede sig formue og ejede flere gårde i København og stiftede det Laurup-Buchwaldske legat. Han var gift med *Anna Magdalene Buchwald*, en datter af den kgl. livlæge. Hun fødte ham 12 børn, af hvilke kun 4 nåede at blive voksne.

Navnet Laurup stammer ganske sikkert fra landsbyen Lovtrup vest for Åbenrå, men allerede omk. 1600 træffes en Nis Lavtrup som gårdmand i Bredvad, hvor hans slægt fortsatte gennem flere generationer, og 1680 fødtes her en anden Hans Christian Laurup, som antagelig var fætter til etatsråden. Slægten er ikke en almindelig bondeslægt, og den er skarpt anti-tysk.⁶⁷

Frederik Laurup blev 31. marts 1751 udnævnt til virkelig kammerassessor og blev senere kancelliråd. Han giftede sig 1747 med *Maren Høstmark*, f. 16. feb. 1706, datter af præsten i Urlev Jens Nielsen Høstmark og hustru Birgitte Lottrup. Hun var enke og havde først været gift med assessor Henrik Mule til Serridslevgård, der døde 1742. Hun havde i sit første ægteskab en søn Jens Mule, der døde 1756 som student, og en datter Maren, der 19. sept. 1760 blev gift med ritmester Hans Hoff til Silkeborg. Med Laurup havde

hun en søn Henrik Hans Christian Lautrup, f. 24. juni 1751, og datteren Anna Magdalene, f. ca. 1748.⁶⁸ 1752-54 havde de cand. teol. Chr. Pedersen, senere præst i Fol, som huslærer.⁶⁹ Frk. Lautrup blev 1/7 1776 gift med Nik. Paulsen, der samme år havde købt Follerup i Brusk herred.

Efter at Lautrup havde haft Serridslevgård et par år, solgte han den (19 td. hartk. og 229 td. hartk. bøndergods) til Gerhard de Lichtenberg til Engelsholm. Et par år efter er det så, han køber det større gods Estrup, som derefter indtil 1926 var i Lautrupslægtens eje, bortset fra et intermezzo på nogle få år.

Ved auktionen over Hundsbæk 1752 købte Lautrup 5 huse i Gammelby. Tre af disse havde en tidligere proprietær Peder Tonboe overladt nogle af Hundsbæks enge, og i næsten 40 år havde husmændene uantastet bjerget høet, og Lautrup købte husene med kålhav og tilliggende eng. Samtidig købte Terman Madsen, Nielsbygård, et hus i Nyby ligeledes med tillagt eng. Selve Hundsbæk blev ved auktionen købt af Peder Poder, og engene blev ikke undtaget i hans skøde. Snart forbød han husmændene at køre høet hjem. Lautrup og Madsen anlagde da sag mod Poder. Ved hjemtinget fik de 22. juli 1755 Poders forbud dømt ulovligt, husmændenes høbjergningsret bekræftet og Poder dømt til at betale erstatning. Men ved landstinget blev Poder frifundet, og Lautrup og Terman Madsen blev henvist til at søge regres hos Hans Adolf Paulsens arvinger. De viste sig imidlertid ret uvillige, idet fru Paulsens anden mand Engvarius til Haughus, Skive, henviste til videre søgsmål. Sagen blev »temmelig vidtløftig ventileret« og endte først 31. okt. 1761, da arvingerne dømtes til at betale 70 rdl. til Lautrup og 20 til Terman Madsen, alt med 5 % rente og i procesomkostninger 4 rdl. 2 mk.⁷⁰

Læborg kirketårn havde længe trængt til istandsættelse. Scholten havde ikke gjort noget ved det. 1756 ordnede Lautrup det. Til minde om det ses endnu foruden årstallet et FL og ML på tårnmuren.

Fr. Lautrup forstod sig ikke så godt på økonomi som faderen. Der fortælles, at han satte mange penge til på Viborg snapsting. Ikke blot fandtes der en vrimmel af markedskræmmere, mange slags forlystelser og vilde fester, godsejere i pomp og pragt såvelsom bondefangere og falskenspillere, men navnlig lånemarkedets alvor:

„Forvorpne Snapstings Tid! Du mangen Mand bedrøver,
Du mangen slunken Pung paa Bund og Sider prøver,
Du hvedser mangen Od, som giennem Marven gaaer,
Du presser Angest-Sved af mangen Debitor.“

Sådan skrev samtiden om de strenge forhold for lånerne.⁷¹

Der siges, at det egentlig var Lautrups dygtige kone, der holdt ejendommen sammen. Imidlertid viser fæsteprotokollen ham som en omsorgsfuld godsejer, – hvis det da ikke er fru, der har stået bag affattelsen af brevene. Kromand Adser Nissen af Vejen fæster »det sted, som kaldes krohuset med toft og kålgård og $\frac{1}{3}$ af Mannegården,« og der tillades ham kroeri, at brygge og brænde og sælge, »dog ej videre end til fornødenhed og ej til fylderi og overdådighed, formærkes det, reserverer jeg mig samme kroeri at op-hæve, når jeg det for godt synes.« Landgilden af kroen var 8 rdl. og af Mannegården 3. Der indføres, hvem der har tjent som soldat, som da Jørgen Starup, Tuesbøl, fæster Th. Jepsens $\frac{1}{4}$ gård: »har ellers været landsoldat i 10 år.« Han nævner de folk, der er kommet ind på godset med frihedspas, således Claus Hansen fra St. Almstok til en gård i Vorbasse Nebel og Mads C. Skoue fra Nordenskov, der kom med frihedspas fra Nielsbygård. P. Hansen fæster $\frac{1}{5}$ af Bjerregård i Vejen »med det på gården værende ladehus med den givne hjælp af egetræ, på egen regning lader indrette til væringshus og fornøden lade.« Som sædvanligt oplyses det, når en søn eller svigersøn overtager gården, eller der tilføjes, at den ny fæster ægter datteren. Der er stadig fæstere, som går fra gårdene »for fattigdom.«⁷²

1754 er ridefogden L. Gydesen og 1758 mons. Udsen.

5. juni 1762 døde Maren Høstmark. 9. juni indfandt skifteretten sig for at foretage registrering. Stiftamtmandens fuldmægtig, rådmann Lund, Ribe, mødte på sin herres vegne, men var blevet forsinket, da han havde været med stiftamtmanden til kongemodtagelse i Kolding. I stedet for herredsfogden mødte sign. Christensen, Øllufgård, og som vidner hr. Madsen, Hulkær mølle, og forpagter Sørensen, Skodborghus. For Maren Mule og ritmester Hoff mødte hr. Vibe.

I det følgende gengives uddrag af registret.

I dagligstuen stod en skænk med sølvtøj. Der var en kaffekande, en sølvmælkekande, begge med fade, 3 par lysestager med 2 lyse-sakse og sølvmønder, 4 toarmede lysestager, 2 spølkummer, 2 te-

dåser, 3 potageskeer, 3 sukker- og 1 peberbøsse, alt af sølv, 7 sølvskaftede knive, 12 tregrenede gafler af sølv, 1 par forskærer-knive med sølvskafter, et par endnu større, ligeledes med sølvskafter, 1 »Biskops sølvske,« 14 knive, 12 gafler, 1 pennekniv, 20 spiseskeer, 2 små potter, 4 saltkar, 1 fiskeske, 2 sukkerklemmer, 2 suk-kerskåle, 10 teskeer, 8 vinskeer, 1 suppeskål med tallerken, alt af sølv, endvidere 1 confekt sølv plat de menage, 1 sølvpræsenter-tallerken, 1 hvidt krus med sølvlåg og 1 knivfederal med 2 sølvringe. Endvidere var der glas i skabet: 2 pokaler med låg, 10 vinglas, 2 studsglas, en stor vinflaske med hank, 2 mindre m. m. Og der var stentøj: 1 sort og 1 rød kaffekande, begge uden låg, 8 par brune te-kopper, 1 brun, 1 hvid og 3 sorte spølkummer, 4 tepotter og 1 te-flaske. »Alt forblev i skabet, ubeseget, da det meste behøves ved den sal. frues begravelse.« I et indmuret skab stod endnu en del husgeråd, som heller ikke forseglede. Iøvrigt fandtes i stuen, et spejl med forgyldt ramme, 6 lampetter, 1 stueur. 1 jernvindovn, 1 canapé (mindre sofa), 8 gyldenlæders stole, 1 rundt malet bord og 1 bord med voksdugsovertræk.

I et »lille kammer næst ved« fandtes et stort spejl med forgyldt ramme og 43 små skilderier. – I »skilderikammeret« hang 14 store og små skilderier og stod 3 gyldenlæders stole og 6 med gul plys' sæde, 1 porcelainsbord, 1 spillebord af træ, 1 indlagt skab med mes-sing håndgreb med messingskuffer og tetøj, tråd, sko og sorte far-ver. Skabet hvilede på en dragkiste med 4 skuffer, som blev for-segledede. Oven på skabet fandtes 1 sort lakeret kaffekande, 1 smør-kande, 1 lille lakeret skrin med tintedåser, 1 indlagt kuffert på høj fod, tilhørende frk. Lautrup, endvidere stod der en liden ind-lagt dragkiste, der forseglede, og en liden chatol oven på samme, nok 1 liden chatol på høj fod og to gardiner af netteldug.

I storestuen fandtes 2 spejle, 12 lampetter, 6 stole med plys sæde, 1 taburet, 9 netteldugs gardiner og 2 indlagte kommoder med mar-morplade, de blev forseget. I forstuen eller svendekammeret stod et langt fyrretræsbord med åben fod, 2 gamle røde egekister med jernbeslag, i den ene lå folkenes spiseduge, og i den anden nogle gamle klude, desuden var der 2 bænke, et bord med stenblad, 1 lysebord med tilbehør, 2 fløje til et spisebord, 3 skilderier, 4 lam-petter, 1 trappetige og en gammel stol med halmsæde. I køkken og vaskehus bl. a. 5 kobber tekedler, 41 tintallerkener, 6 tinfade, 3 bradsped, 1 buk (ildbuk) og en stegvender. I kokkepigen seng 2

gamle dyner, 2 puder, 2 blågarnslagner, desuden havde hun selv en spinderok. I pladekammeret 14 hegler, 1 skab, 2 gamle tønder, 1 messingnatbækken, 5 mælkehylder. I spisekammeret bl. a. 2 borde med krydsfod, 1 godrådjern, vægte, 6 træatallerkener og 2 grynkopper. I fadeburet var der mange tinfade, flere med indgrave-rede våben, to kander af tin, endvidere porcellæns fade, krukker, skåle o.s.v., bl. a. en biskops skål* med låg, og endvidere en mængde hollandsk »stentøj.« Malm- og messing gryder, mortere, fyr-fade, tertepander, »1 ild kikkert,« 2 temaskiner med underfad, fyr-fade o.s.v. I vævekammeret stod væven med noget fint blågarn på, 1 messing natbækken og en ostehæk med 5 hylder. I spisekam-meret sigten med tilbehør, 6 gamle tønder med gryn og mel til husholdningen samt baljer, kar, 17 kakkellovnsplader med 4 ben, 2 stiger, 1 kaalspand (kulspand) m. m.

I pigernes kammer 2 senge, hver med en gammel sribet olmer-dugs overdyne og bolster underdyne og hovedpude og et par blågarnslagner. Endvidere 30 sibøtter, 5 malkespande, 1 stor og 1 lille kerne, 6 smørfjerdinger, 1 mælkesi, smørtruge, salttrug, tre-fod o.s.v. samt en gammel stol med halmsæde. I paksalen fandtes uld og garn m. m., som forseglede. I bryggerset 2 indmurede ked-ler, 5 bryggekar, vandtrug, dejnetruge, oksehoveder, baljer, drøf-tetruge o. s. v. I borgerstuen og et kammer derved 1 skak sengested med blå og hvide gardiner, 1 lædermantelsæk, nok 2 veludstyrede senge, bord og stole. På loftet over bryggerhuset fandtes bl. a. en hørbrøde. I »det mørke kammer« 1 stabelseng med omhæng af hjemmegjort tøj og med rigeligt sengetøj, desuden 1 skrin med lys, 1 flaskefoer, 1 serviet perse, 1 lænestol med gult læder, en drag-kiste, der tilhørte jomfru Tokhvern. I gangen stod en dragkiste med kasser med te og sukker samt klæde til en rejsekjol, klædeskab med 33 drejlsbordduge, 190 servietter af »diverse sorter,« 16 te-duge, 15 håndklæder, lagner, pudevår, 3 par karter m. m. Tjeneren havde 18 servietter og 2 duge i brug. 1 kiste forseglede.

I det kammer, hvor sal. fru en ligger lig, 47 servietter, 4 teduge. I kammeret ved gangen 1 skak sengested med udstyr, 3 kister. I sovekammeret stod et indlagt egeskab på høj fod, en dragkiste med 4 skuffer »med noget til fruens lig og nogle af frk. Lautrups klæ-

* Antagelig til blanding af biskop, – en drik, lavet af rødvin, sukker og pommerantsaft.

der.« 1 skriverchatol af eg, indlagt, 1 jernbunden skrin, 1 rejsekuffert med nogle af junker Lautrups klæder og lintøj, 1 liden tinskrin, 1 bibel, 1 stort spejl mod forgyldt ramme, 6 lampetter med spejlglas, 1 vindovn kakkellovn 2 etager med tromler og tud, 2 lænestole med forgyldt læder og 6 andre stole, 1 natskrin, 1 stabel sengested med sirtses omhæng med bastes underfor, deri 1 sirtses overdyne, 2 trækkepuder med grønt taftes overtræk, 5 blåstribede og 2 olmerdugs hovedpuder, 3 blåstribede bolsters underdyner, 1 par lagner, 2 pudevår, 1 stabelsengested med rød »mors* omhæng« og rigeligt sengetøj, 1 rødt damaskas underforet omhæng, tilhørte frk. Lautrup. I frk. Lautrups kammer stod en stabelseng med blå og hvid lærreds, trykt omhæng, deri en gammel blåstribet olmerdugs overdyne, 3 blåstribede olmerdugs underdyner, 3 do. hoveddyner, 1 rødtribet olmerdugs hoveddyne, 1 par lagner, endvidere 1 dragkiste med hendes tøj, 1 stueur uden foderal, 1 spejl, som efter sigende tilhører frk. Lautrup (hr. Lautrup var på dette tidspunkt fraværende), 2 forgyldte læderstole, 1 læderskrin med jernbeslag, som hr. Vibe angav at være frøkenens, også indholdet, blev forsegleet. I mademoisellens kammer 1 kakkellovn, som både varmer i dette og frøkenens kammer, 1 stabelseng med lidt mindre sengetøj, men dog med blå og hvid omhæng og sengetæppe af samme slags, 1 blåstribet olmerdugs overdyne, 1 par lagner, 2 trækkepuder med vår, 4 hovedpuder, 1 blå og hvid stribet underdyne og 1 brun do. 1 hollandsk skab med frøkenens gangklæder, men desuden en del service og en sølvtemaskine, tilhørende ritmester Hoff, desuden var der gardiner, bord, gyldenlæders stole, et lille glasskab tilhørte frøkenen. I hjørnekammeret stod en dragkiste med Lautrups livklæder, 1 spejl og en stabelseng med rigeligt sengetøj.

I tjenerens kammer 2 runde borde og 1 4kantet med skuffe, 1 stabelseng med grøn og rødtribet omhæng, der var kun 1 bolsterunderdyne, 1 jernkakkellovn, 1 fuglebur, 1 parykblok, 1 sølvhirschfenger med omhæng og skilt, 1 kuffert, 2 læderstole, 2 træstole med halmsæde. I hovmesterens yderste kammer 1 stabelseng med grønt omhæng og godt sengetøj, 1 jernkakkellovn, 2 læderbetrukne stole, 2 med lærredsbetræk, 1 spejl, 1 skilderi, 1 dragkiste med Inger Lautrups klæder, 1 ildklemme, 1 bord. I det inderste kammer fandtes junkerens og hovmesterens sager. I forre-

* Mor = en slags tykt, i reglen vatret silkestof.

ste gæstekammer stod en stabelseng med blå omhæng og tæppe og bl. a. med to sardugs blåstribede hoveddyner og desuden bord, lænestol, taburet, kakkellovn, 2 gardiner, spejl, natsskrin m. m. I inderste gæstekammer et lignende udstyr, dog havde stabelsengen violet damask omhæng og kappe, sardugs hoveddyner, 4½ par lagner og pudevår, 5 spanskkrørs stole, vandkrukke med fad af blåhvidt stentøj. I rullekammeret foruden rullen med tilbehør en stor egekiste, forsegleet med Lautrups og hr. Vibes segl og nu også forsegleet af skifteretten, den tilhørte frk. Lautrup. I »junger« Lautrups kammer 1 »keglerund« bord, 2 stole, med rødt og hvidt betræk, 1 læderstol m. m. I kammeret norden for 1 skydesengested med gult omhæng og godt sengetøj, 5 stole, de 3 med flammet betræk, bord, kakkellovn, spejl, 2 voksstabler. Kancellirådens kammer havde 1 lænestol, 3 andre stole, 1 gammelt bredt spejl, 1 liden stabelseng med gult omhæng, 1 læderrejsesæk. I et indmuret skab var der medicin til heste.

I mons. Nørlems inderste kammer 1 firkantet bord, 2 gamle læderstole, 1 kakkellovn, 2 bogreoler, 1 lysesak og ildklemme, (hvoraf der var mange i huset). I yderste kammer fandtes sengen med rigeligt sengetøj. I øverste kammer ud til haven var der uld, blå, lintøj m. m. I det andet kammer ud til gården var der lintøj og blegetøj samt kancellirådens og junkerens lintøj, 3 lagner for vinduerne, 1 seng, 1 firkantet lakeret bord, 4 spanskkrørsstole m. m. På gangen ved samme kammer 1 syramme, 1 indlagt bogstol, rundt bord, natstol, stol, 2 garnvinder og 1 spinderok. I et kammer oven på den vestre fløj stod 2 senge med tøj. På kornloftet ved østerenden af kammeret lå 20 tdr. rug og bl. a. en del stavtræ. I kvisten var gårduret og sejerværk. På loftet i den vestre ende af det store hus ca. 40 tdr. rug, 17 fyrrebrædder, 1 kornharpe, 2 kaner m. m. På loftet over den vestre fløj lå 5 tdr. byg, 6 tdr. boghvede, en del sorte »jydegryder« (jydepottetøj synes ellers ikke at være brugt i huset), 1 murvogn med 2 tove (kunne bl. a. bruges ved kalkning af det store hus og godsets kirker).

I vinkælderen lå et anker med fransk vin, 1 med mjød, 1 med eddike, 19 hele og halve ankere og 2 oksehoveder var tomme, ligeledes 24 bouteiller, i en anden vinkælder var der kun stillads til at lægge æbler på. I den yderste kælder næst ved: 4 tomme oksehoveder, 4 gamle kalktønder, 1 td. tjære, 2 stiger til blytækkeren, 31 gule fliser, stangjærn o.s.v. I forreste ølkælder under det store

hus var der 5 tomme ankere og et tomt oksehoved, i inderste ølkælder var 2 tønder og 5 ankere fyldt med øl. Vinkælderen under det store hus rummede 13 hele og halve ankere samt et »ledigt« oksehoved og en tinkande med våben på. I hollænderhuset var gartnerens kammer med seng, bord, stole og kakkellovn og haveredskaber, bl. a. en trævandkande med kobbersprøjte. Ladefogdens kammer var lignende udstyret. I hollænderstuen fandtes save, økser og 6 jernkiler (til trækløvning). I huggehuset stod værktøj og bøgetræ til vogne. I hestemøllen var der både en korn- og kalkmølle. På loftet over hollænderhuset var der 26 stk. egetræ til plankeværk, bøgefjæl og redskaber. I vognhuset 2 kareter, den ene havde 3 vinduer og sort voksdugsovertræk, 1 blå og rød chaise, 1 grøn jagtvogn, 1 cariol, 1 arbejdsvogn med 2 beslagne hjul og forskellige vogndele.

I øksenhuset 2 senge med tøj og 1 møgbør. I kornladen 2 lange stiger, 3 grisetrug og en gammel postvogn m. m. I staldkammeret 1 seng med tøj. I stalden lædertøj med messingbeslag til 4 bæster, og til andre 4 uden beslag, ridetøj, bl. a. en sort skydesadel med skydegrime, dækkener og andet udstyr til heste og vogne, 2 hakelseskister med knive. I gården 2 vandtrug og 2 svinetrug. På marken en flyttefold, (hvori dyrene blev drevet om natten for at samle gødningen).

Besætningen bestod af 4 sorte karethopper, 2 grå ridehopper, 1 brun skydehoppe (afrettet til at stå for skud), 1 rødblisset ridefogedhest, 1 gammel sort hest til møllen og 1 plag, 79 græsstude, brændemærkede F. L., og 4 yngre, 22 malkekøer, 8 kvier, 2 tyre, 9 kalve, 54 får, 22 beder, 2 væddere, 30 lam, 10 søer og 22 grise. Man lægger mærke til, at der ikke er heste til markarbejdet; dem stillede hovbønderne med.

Stagelund i Læborg dreves af Lautrup; efter sengeudstyret at dømme var der på denne gård en karl, en pige og en dreng. Der holdtes 3 hopper, 2 plovstude, 10 andre stude, 5 køer, 26 får, 21 lam, 11 geldevæddere og 1 vædder.

5. juli mødte skifteretten atter for at foretage vurdering. For Hoff mødte hans svoger, forstander Bering på Bryskegård. Næsten alt sølvet havde Københavns stempel. Sølvkaffekanden vejede 87 lod og sattes til 48 rdl. (omtrent samme værdi som 7 køer), de 3 par sølvlysestager til 93 rdl., plat de menagen til 87 rdl., Nyrnbergersølv til 102 rdl. Der var ialt sølv for 821 rdl. »40 store

og små skilderier af adskillige slags rare malerier ansattes for den rotunde summa 80 rdl.« Der var bl. a. 2 skilderier af Frederik IV og begge hans dronninger. Portrætterne af kancellirådens sal. forældre* blev med familiens tilladelse ikke vurderet. Der var nu åbnet for de forseglede kister og skabe, og der viste sig nye mængder af tøj, lintøj, duge, lagner o.s.v. I ridefogden Nørlems og tjener, student Ottos kamre viste sig således en mængde lærred, drejlsklæde og en sølvsmørs vest med lærredsærmer, 3½ alen guldkniplinger, 3 kvarter sølvbånd, 5 stk. rød-blomme brochert damask med sølvblomster, et sæt »Christentøj (dåbstøj) med rødt silkeunderfor og hvide kniplinger om, item en loject og 2 huer af samme slags« og endnu et tilsvarende sæt af rød silkebrokade med sølvblommer, 1 gul guldmørs loject, gult damask børnetøj med hylken og snipper, 12 stk. grønt silkemor til 14 rdl., 16 alen sorte kniplinger, guldlodder (guldklumper), taft, silke, fløjl o.s.v. Andetsteds fandtes en gammel messehagel med kors af sølvkniplinger, der vel har været fruens faders. I et forseglet skrin var der sølvtøj til et natbord, Augsburger sølv: kande med fad, 5 runde sølvskrin på fødder, skål med fad og låg, præsentertallerken, 2 nålebakker, bæger, klokke, gulddåse o.s.v., alt overladt den liden frk. Anne Magdalene. Sølvtemaskinen fik ritmester Hoff, ligeledes en guldkæde, fru Hoff havde ejet fra 5 års alderen. Vi må endvidere nævne 2 sølvsnustobaksdåser og to sadler med sølvstigbøjler, sort engelsk stentøj med ophævede blomster og en del bøger.

Nok et vidnesbyrd om hjemmets gamle velstand var en møntsamling, og det var ikke småmønt, men »hele kroner,« åbenbart pragtstykker, hvor specierne dominerede. Den ældste specie var en thyringsk fra 1512. Den ældste mønt var dog nok en »ældgammel« saksisk. Adskillige mønter var slået til særlige lejligheder, således saksiske jubelspecier 1630 og 1530 og en 1517-1617, en Magdeburgjubelspecie 1629 og en »specie af Wiens befrielse fra den tyrkiske belejring af 1683, d. 14. juli.« Der var en specie om »kobberslangen og Kristus på korset.« Af danske kan vi nævne en »Frederik Seconda Danie 1572« og »Christian Qvarti 1637,« desuden en »vildmands specie pro patria 1598«. Der var spanske, tyske, engelske, svenske og hollandske, således en »hollandsk linche Beens« 1673 og en decaton 1672. Der fandtes »de fem brødre i en

* Endnu 1870 fandtes de på Estrup.

rad« 1681, 8 brødre 1612, kong Jacob med sværdet 1570. Der var medaljer og skuepenge, en »forestillende brylluppet i Cana,« en medalje om Christi dåb, en »Herrens hus være velsignet,« »Johannes Huusches Medalje« 1415, en »Jubel medaille om Lutheri Lære« 1661, en for slaget i Münster 1534, en fra 1617 om »Modervelsignelse af Børn« og »Markgrevinde Hedvig Sophie til Brandenburgs rare Medaille 1669.« Man tør ikke hævde, at det er fru, der var møntsamlere, selv om samlingen opbevarede i hendes jernbundne skrin, da også gårdens papirer og dokumenter opbevarede der, så møntsamleren kunne ligeså godt være hr. Lautrup, og i så fald kunne mønterne måske være en arv fra hans fader, der havde haft med så mange penge at gøre.

Skanderup, Anst, Gesten, Vejen, Læborg, Malt, Holsted og Lindknud kirker hørte da under hovedgården. Hele vurderingssummen var 5750 rdl. Muligvis er vurderingen ikke gået helt stille af. Hoffes fuldmægtig rejste og ville ikke udnævne en anden. Lautrup var allerede rejst til svigersønnen. Antagelig stammer striden fra, at Lautrup havde søgt om lov til selv at skifte med samfrænder, men bevillingen hertil kom først 8. okt.⁷³

Skiftet viser os et velforsynet godsejerhjem med den store borgegårds mange stuer og værelser i brug. Jomfru Tokhvern har vel været oldfrue, mamsellen antagelig lærerinde, og tjeneren Otto var student. Desuden opholdt sig her ridefogden, mons. Nørlem, og en hovmester, en gartner, en ladefoged, de to senge i øksenhuset og en i stalden har vel været benyttet af tjenestekarle, desuden var der to piger og en kokkepige. Inger Lautrup har antagelig været en fjernere slægtning. – Skodborghus var udforpagtet.

Både gård og gods var åbenbart i god drift, men Lautrup var, som O. Nielsen udtrykker det, ikke »nogen stor husholder.« Desuden ramtes hans gods såvel som hele egnen ved denne tid af kvægst. I et par måneder indtil 10. jan. 1770 døde 71 dyr alene i Vejen og på Estrup. I virkeligheden var Lautrup syg, da det 1771 hedder, at der ikke er sket stemping i skoven i nogen tid »på grund af godsejerens svaghed.« Han havde tænkt på at gøre Estrup til et stamhus, men det skete ikke, og 1771 satte han sine godser til auktion.

Lautrup forbeholdt sig fri bolig og ophold til 3 uger efter mikelsdag, mens køberne og hans fuldmægtig skulle have 2 værelser på kvisten i hovedfløjen og fri kost. Han overtog straks reserverul-

len over godsets mandskab samt børnepenge fra godsets bønder (d.v.s. de umyndiges midler, godset fungerede som et overformynderi). Bønderne skulle efter høst levere 60 vogne til flytningen og køre 6 mil. Desuden var der forskellige »observationer«, der viser Lautrups omsorg for, at de aftaler og løfter, han havde givet fæsterne, blev holdt, selv om de ikke var direkte nævnt i fæstebrevene: Peder Nielsen i Holsted mølle, der lå under hovedgårdens takst, er fri for familie- og folkeskat, og må selv afstå stedet til en anden, indfæstningen skulle være 10 rdl. Vil Estrup bygge en vand- eller vindmølle der, skal han flytte, men han godtgøres forbedringer og anskaffelser. Niels Nielsen i Askov er fri for den ordinære dags hovning og dags gangning, post- og mølle ægter, og der må ikke ske udvisning i hans toftskov til andre end ham selv, så han får det fornødne træ og tømmer og desuden nyder olden sammesteds. N. Madsen i Maltbæk er givet afslag i landgilden på 6 skp. rug, da der er taget jord fra hans hus og lagt til skovfogedhuset i Baslund, N. Christensen, Maltbæk, får en nedsættelse på 4 skp., mens Anker Smeds i Maltbæk er forhøjet med 4 mk. 12 sk., 2 høns og 1 snes æg. Landgilden af Margrethe Andersdatters hus i Maltbæk nedsættes, og det er lovet Søren Gartner i Eskelund, at han må få huset, når hun er død, desuden er gartneren fri for hove-ri, har græsning på byens mark til 1 ko og 8 får og tørvebrændsel, indtil han flytter i huset; hans søn Christian er fri for stavnsbånd. Terkel Ottesen i Klelund er afkortet 6 skp. rug, da jord derfra er lagt til et andet hus, han er også fri for al anden afgift og nyder græsning til 2 køer og 10 får på Estrups overdrift i Siøp og Gammelmark samt tørv og klyne mod at være skovfoged og markmand for Estrup. Chr. Jensen i Søhuset har fri hus og græsning i Sømarken til 2 køer, 12 får og frit brændsel. Erik Nielsen i Kirkehuset er fri for tiende af bier og hans søn Frederik fri for stavnsbånd. P. Frandsen Lund i Eskelund har lov at flytte huset, og det anses som hans eget. Det samme gælder Peder Staarup sammesteds, men ellers er landgilderne af husene i byen forhøjet med 1 rdl. Husmand Niels Albretsen har frit tørveskær i Tuesbøl, Hans Pedersen i Gerndrup må flytte fra godset, når han lyster, og akkordere med efterfølgeren om besætningen. Der skal som sædvanlig betales 10 rdl. i indfæstning.

Det er også betegnende, at Lautrup forbyder, at der rejses sag

mod skovtyverier, selv »om det kunne være passeret.« Men han anbefaler køberen for sin egen sikkerheds skyld straks at lade alle afhugne rødder stemple!⁷⁴

Ved auktionen bød svigersønnen 30.000 rdl. for det hele, men budet blev ikke antaget. Godset blev så opråbt særskilt. Da købte Poul Østergaard i Vejen mølle Skodborghus for 3.800 rdl. Men heller ikke dette køb blev godtaget, da Lautrup hævdede, at kationen ikke var i orden. Der fulgte så en langvarig retssag, hvorunder Østergaard påstod, at kationen var tilstede, men han og hans fuldmægtige kunne aldrig komme til at præstere den, da hverken Lautrup eller hans fuldmægtig i denne sag var at træffe. Derimod blev bøndergodset i Vorbasse, Nebel, Fitting, Vittrup, Klelund, Gilbjerg og Stagelund solgt, i flere tilfælde til beboerne.

Det endelige skifte efter Maren Høstmark skulle afholdes 26. okt. 1771, men heller ikke denne gang blev det gennemført. Det oplystes, at løsøret var bortauktioneret »med hans kære børns vilje og samtykke« såvelsom deres kurators. Antagelig har Lautrup måttet sælge det kostbare indbo for at skaffe penge til de værste kreditorer. Endvidere hedder det, at Lautrup siden 22. juli kun havde være på Estrup »som en gæst,« så han må senest denne dag have afhændet godset. Han flyttede da til Skanderborg. Ved skiftet, hvor overinspektør Bagge mødte for Lautrup, forelå der ingen opgørelse over gælden, hvorfor skiftet udsattes til snapsting 1772, da skulle gælden være opgjort, og kreditorer og børn kunne vente betaling.⁷⁵

I Skanderborg udstedte Lautrup 26. april 1772 skøde på Skodborghus, hartk. 13.721, samt Lacas Grue, Skallevad og jus. pat. et voc. til Vejen kirke til den lidet tiltalende Hans Jepsen Gundorph, en bondesøn fra Gunderup i Årre, for 5.150 rdl. Han havde købt det nogle måneder i forvejen.

Frederik Lautrup døde 22. marts 1776 og blev begravet i Vejen kirke, hvor hans hustru også hvilede.

Henrik Hans Christian Lautrup, opkaldt efter begge sine bedstefædre, var døbt 29. juni 1751 og altså kun 20 år, da han i juli 1771 overtog Estrup. Skødet udstedtes 11. dabr. Bøndergodset omfattede 231½ td. hartk. og tienderne 103½ td. Prisen var 32.280 rdl. og 500 rdl. til søsteren Anna Magdalene. Efterhånden udviklede »junkeren« sig til at blive en af de betydeligste af Lautrupperne på Estrup. Han havde lært landbrug hos sin fætter Peder Moldrup

Henrik H. C. Lautrup.

Karen Bolvig.

De originale malerier findes nu hos Henrik Lautrup, Californien.

på Vestervig kloster.* Her blev han en af de første på egnen, der merglede, dyrkede kartofler og kløver. Han virkede for udskiftning, var anset for en dygtig landmand, var god mod sine bønder og var ikke uberørt af tidens ideer om »frihed og ejendom.«

Ingen har jo fred længere, end naboen vil. Da Gundorph havde overtaget Skodborghus, kom han straks i strid med Vejen og Askov bymænd om deres hede nord for landevejen. Bønderne hævdede, den var deres, og at den var afstenet mod Skodborghus' jorder. Gundorph påstod den lå i fællesskab med Skodborg. Da herrerne på Estrup gennem lange tider havde ejet begge de to herregårde og landsbyerne, havde de ladet forpagterne på Skodborghus græsse deres stude på heden, ja, Scholten havde ligefrem i kontrakten givet ham lov til det. Askovbønderne tog da studene i hus, hvorefter Scholten måtte udfri dem. Askov fik nogen eftergræsning i Estrup,

* Peder Moldrups mor var Anna Margrethe Lautrup, f. 1713 og søster til Frederik Lautrup, og hans far var Jens L. Moldrup, der var søn af P. N. Moldrup, der pinte en af sine bønder tildøde i spansk buk (s. 50).

og Vejen noget mere gavntre fra Estrup skov. Dermed havde han faktisk anerkendt bøndernes ejendomsret. Også senere tog bønderne stude i hus, når de syntes, de var kommet dem for nær. Da Vejen bønder en tid gjorde hoveri til forpagteren, har de vel næppe protesteret synderlig. Nu begyndte de at dyrke agre op i heden, navnlig omkring vandingsstedet Sandkærvad, vel nok for helt at udelukke Skodborghus, der åbenbart havde opdyrket sin egen hede, Gundorph forbød bønderne at tilså de nybrudte agre, og den unge Laurtrup lagde da sag an mod Gundorph for at få forbuddet hævet. Det blev en langvarig historie. Et af retten udnævnt syn besigtigede de formodede skelsten. Ved Lucas Grue lå der kul og flint under dem, men ikke under stenene længere mod vest, og man havde heller intet markskelsbrev til at afgøre striden. Retten var åbenbart tilbøjelig til at holde sig til brugsretten. Det endte med, at bønderne 1775 indgik på et forlig om »et bestandigt skel,« hvorved Gundorph bjergede sig en god bid ind under Skodborghus.⁷⁶

Også under en strid om udskiftningen af Vejen præstegård og om part i Refsing hede hjalp Laurtrup bønderne. Under jagten efter brændevinstøj kom kontrollørerne fra Kolding en dag i 1782 til Askov, hvor beboerne indtog en så truende holdning, at kontrollørerne ikke turde fortsætte, tilmed fik de et par sten og knolde efter sig, da de drog bort. Dette kunne blive en alvorlig sag for bønderne, da der var endog meget strenge straffe for sådan modstand, og ville ingen udlægge de skyldige, skulle to gårdmænd sættes i arrest, til de navngav de skyldige; af disse skulle to eller flere efter lodkastning dømmes til fæstningsarbejde. Ved sin kloge optræden reddede Laurtrup bønderne fra de dyre terningkast. Han viste, at betjentenes rapport var upålidelig og lovparagraffen i høj grad uretfærdig, og han fandt det ikke forbryderisk, at enkelte af bymændene tilfældigt (!) var på gaden sammen med betjentene.⁷⁷

Chr. Nielsen i Stagelund ville ikke betale tiende til Læborg kirke, som Laurtrup ejede, men søgte hjælp hos Jens Lassen på Hundsbæk, som i sin tid havde bortfæstet gården tiendefri. Lassen søgte da om fri proces for Chr. Nielsen, hvad Laurtrup blev så vred over, at han kaldte Lassen en mand, som »selv har ødt og spoleret sit eget . . . og nu flakker omkring såvel ved tinget som andre steder og ytrer sine ildesindede meninger.«⁷⁸

1772 døde ridefogden Samuel Basballe og efterlod sig bl. a. et chaltol med indhold, en violin, den uundværlige hirschfænger og en del

bøger, navnlig jura. Af hans garderobe kom en skjorte, et par manchetter, en krave og et halsbind med i graven. Han var vistnok en slægtning til Michael H. Basballe, der 1757 blev adlet og var gift med Louise v. Buchwald, en søster til Fr. Lautrups moder, hvilket antagelig har medvirket til, at Basballe fik plads på Estrup. Louise v. Buchwald var enke efter den rige provst ved Trinitatis kirke i København F. C. C. Rodiquetz. Det er antagelig en søn af dette ægteskab, altså en fætter til Lautrup, som også opholdt sig på Estrup og kaldtes signeur Rodiquetz, og som døde der 1786. Ved auktionen over hans efterladenskaber var der bl. a. en dragkiste, bøger, heriblandt regnebøger og franske bøger samt Arendts Sande Kristendom, et drejerlad og småt værktøj.

Efter Basballe blev Jens Lassen vist ridefoged og 1774 Hans Bache. 1778 var Peder Kirchgaard ridefoged. Ved nytår 1779 var han på Sønderskov for at hente 50 rdl. Her kom han i skænderi og slagsmål med forpagteren Søren Bjerring, J. Lassen fra Hundsbæk og skovfogden. Hjemkommen har han nok givet en overdreven beretning om det passerede, hvad der fik Lautrup til at anlægge sag og fremsætte beskyldninger mod de tre på Sønderskov, som ikke kunne bevises. Resultatet blev, at både Lautrup, Kirchgaard og Bjerring idømtes mulkter.

Mere heldig var Lautrup i en sag mod en skovtyv. Fæsteren Peder Iversen i Eskelund opdagede, at der var rodhugget og stjålet to risbøge i hans skovskifte i Eskelund Kær, og da man søgte efter træet, fandt man det hos Anders Kioldberg i Hulvad. Han nægtede tyveriet, så Lautrup måtte anlægge sag. Her dømtes Kioldberg til at betale 20 rdl. for bøgerne og 4 rdl. i procesomkostninger.⁷⁹

1. nov. 1774 blev Lautrup gift med *Karen Bolvig*, en datter af assessor Laurids Bolvig til Nebbegård. De fik tre børn: sønnen Laurids, der omtales senere, og to døtre, den ene dødfødt og den anden døde i 4 års alderen.

Lautrup blev kammerassessor. Fra hans tid foreligger en skildring af livet på Estrup, skrevet af en mand, som opholdt sig der i 9 år, og som kom til at stå familien ret nær, nemlig Hans Wulff senere justitsråd og stænderdeputeret. I sin tidlige ungdom var han en fattig, sønderjysk kniplingskræmmer, f. i Højer 1764, koparret og blind på det ene øje, men vel begavet og levende interesseret. Forvalteren på Trøjborg skaffede ham pladsen som huslærer på

Estrup, hvortil han kom d. 26. maj 1784 om aftenen. Og så lader vi Wulff få ordet:

»Næste Dags Morgen vilde hans Principal, Kammerassessor Laurtrup bringe i Erfaring, hvad den unge Mentor vel kunde præstere. Ved at se hans Haandskrift rystede han betænkelig paa Hovedet og sagde: »Det ser s'gu temmelig tysk ud; men hvis han ikke er selvklog og intet har imod, at min Søn faar forskrifter fra en Mand, der skriver en smuk Haand, hvorefter han da ogsaa selv kunde danne og forbedre sin Haand, saa faar vi jo at se, hvorledes det kan gaa.« Han erkyndigede sig nu om, hvad ellers mere jeg kunde, og spurgte derefter, hvor meget der forlangtes i Løn, hvortil vor unge Ven meget fornuftig svarede, at naar et Aar var omme, maatte Assesoren give ham, hvad han mente, han maatte have fortjent. »Nu,« sagde Assesoren, »det maa jeg lide! Her er nu for det første en Specie som Fæstpenge.«

Han begyndte nu at informere sin syvaarige Elev, en lille godmodig Dreng, fik Forskrifter fra en Fortids Foged paa Gaarden, skrev selv efter samme for at forandre sin Haand til det bedre, underviste i Religion, Historie og Geografi saa godt, han kunde, samt Tysk og Regning. Hvad der tjente som Spore til Flid, var Fortællinger af Eventyr og Krøniker af »1001 Nat« og andet lignende, af hvilke vor unge Vens Hukommelse besad et udtømmeligt Forraad, og snart var han yndet og afholdt i Familien. Assessor Laurtrup var en hjertensgod Mand og fremfor mange Datids Herremænd en Fader for sine Bønder. Han havde haft et Uheld ved Væltning at faa sin Fod knust i Ankelen, hvorved han blev halt for sin Levetid. Konen var ogsaa god, men meget svagelig, og havde til den Tid kun én eneste Søn, der ligeledes var et godt Barn, og saaledes tegnede alt til et heldigt Udfald. . . .

Men Monsieur Wulff kunde let i den første Maaned have forskærtset sin hele Lykke. Ridefogden* Monsieur Faaborg anmodede ham om at gøre en lille Tur med ham til en af Godsets Byer, samt at jeg gerne kunde tage Husbondens Hoppe, der dog intet bestilte, at ride paa. Min Elev var med sin Moder paa Nebbegaard hos Fruens Broder, Principalen var i Ribe, og jeg indvilgede. Vi kom til Vejen, og her blev skænket Snaps, som jeg ikke var vant til; men Fogden satte paa det første Glas et »Død og Pine,« paa det

* Vistnok skrivfejl for ladefogden.

Laurids Fr. Lautrup som barn. Klædningen er af stribet tøj, højeste mode i 1780erne, hvide silkestrømper, sorte spændesko, et bredt livbånd med sløjfe. Lignende bånd løb Christian Reventlows drenge omkring med. På kommoden en stor hat med sløjfe og strudsfjer, mekanisk legetøj med storke. Søjlerne i baggrunden er i tidens ånd (Ludvig XVI), men fandtes nok kun på maleriet. Med spejlskrift er åbenbart senere tilføjet:
Min søn, giv mig dit hierte. (Maleriet findes i London).

andet sin Salighed og paa tredie »Fanden ta' mig,« at jeg skulde drikke, og jeg drak for ej at gøre ham ménsvoren. Værten Terman-sens Søn hørte mig gerne fortælle om mine Vandringer, kom frem med en Flaske Vin, og nu gik alting herligt. Mod Aften toge vi til Vorup, og her blev igen drukken meget. Det blev Midnat, vi var fulde og begav os paa Hjemrejsen, men da vi havde redet omtrent en Fjerdingvej, faldt Ladefogden [!] af Hesten, rullede ned i den høje Vejgrøft og sov sødelig. Jeg sprang af Hesten, ruskede ham vaagen, og vi fortsatte Rejsen. Det blev nu Dag, og i Nærheden af Gaarden havde Fogden sine Løjer af at slaa min Hest over Næsen med sin Stok. Dette undveg jeg ved at sætte Hesten i Galop. Han vilde følge, men hans Hest styrtede, kom derefter løbende ind i Gaarden; men Fogden laa livløs udenfor paa Stenbroen. Min kolde Haand lagde jeg ham i Hjertekulen, han aandede, men en Blodstrøm styrtede ham ud af Halsen. Vi bare ham ind i det nære Staldkammer, og da der blev tyttet lidt Eddike og koldt Vand i ham, standsedes Blodstrømmen, men i Hovedet havde han et Par slemme Huller.

Nu – man tænke sig min fortvivlede Stilling ved denne Affære! Henimod Middag kom Assessoren fra Ribe. Man undveg ham hele Eftermiddagen; men næste Formiddag kom han ind i vor Vens Kammer med de Ord: »Ja, Farlil! jeg véd, hvad der er passeret, og kender det Selskab, han er kommen i. Lad dette være en Lærestreg for en anden Gang, denne Gang skal det være glemt!« Vor stakels Ven blev sjæleglad og vogtede sig for et da capo. . . .

Da Gaarden havde en Del Tiende, saa gjorde vor Ven sig allerede næste Høst bekendt med dette Væsen, som var temmelig vidtløftigt at finde Rede i, da den største Del af Bøndergodsets Marker endnu var uudskiftede. Og da det første Aar var til Ende, gav Principalen ham 24 Rdl. i Løn, foruden adskillige Presenter, han i Aarets Løb havde faaet, der beløb sig til mer end det halve af den nævnte Sum, og 16 Rdl. af Lønningen sendte han hjem til sine Forældre.

Hollænderiet var bortforpagtet; men til 1. Maj 1786 overtog Ejeren det selv, og Huslæreren blev ansat som en Slags Bogfører herover, og fik ogsaa det Hverv at aflevere Partier af Smør og Ost til Kolding og Varde; og da han nu ved slige Lejligheder gjorde adskillige Rejser, sædvanligvis til Hest, saa havde han Lejlighed til at gøre adskillige Bekendtskaber. I benævnte Aars Juletid fik han

Tilladelse til for første Gang at besøge sine Forældre; men før han rejste bort, sagde Assessor Laurup: »Min Sadel er gammel, og da jeg véd, at man i Tønder kan faa gode og smukke Sadler, saa køb en til mig – her er Penge.« Han glædede sig til denne lille Kommission, rejste til Tønder, besøgte sine derværende Søkendebørn og købte en saakaldt halv engelsk Sadel, som i Sædet var overtrukken med grønt Klæde i Figurer afstukken med gul Silke. Da han nu var kommen hjem, bragte han Sadelen op til sin Principal og glædede sig inderligt, da denne var saa vel fornøjet med det gjorte Køb; men hans Glæde blev endnu større, da han hørte de Ord: »Slid den nu med Helsen! Den gamle Sadel er god nok til mig.«

Der blev paa Gaarden aldrig spillet Kort, men Assessoren spillede gerne et Slags nu af Mode gaaet Brætspil, Tocadille kaldet. Dette lærte han Huslæreren, der hver Aften spillede med ham, naar der ej var fremmede.

I Begyndelsen af Aaret 1787 blev der antaget en Danselærer for den unge Laurup, som ogsaa for Proprietær Hvass' Børn paa Melbygaard [antagelig Peter Wass', Nielsbygaard], hvoraf Huslæreren da ogsaa profiterede og fik tillige en Smule Undervisning i at spille Violin. [Wulff fik ogsaa ritmester Bolvigs søn at undervise, men han var for tungnem til at lære noget].

Der blev talt meget om min Fremtid, og da den unge Laurup skulde studere, saa var det nødvendigt, at han fik en anden Lærer; men mit Ønske var ligefuldt at blive paa Estrup, hvis den daværende Ridefoged Kaalhaugentledigedes, naar min Information oplyste; og for at danne mig til denne ny Stilling lærte jeg nu saavel juridiske som til Landhusholdning hørende Skrifter, der fandtes i Assessorens Bogsamling. Han forærede mig Christian Vs Lov samt Hesselbergs juridiske Collegium. Man kan sige, at den herlige Mands Godhed mod mig trættedes aldrig. I Aaret 1787 blev bestilt et nyt Egechatol til mig, saa smukt og godt, som Datiden kunde tilvejebringe det, med dirkefri Laas og pletteret Beslag. Han forærede mig desuden samme Aar en meget fin Klædes Klædning, og saaledes svandt Tiden til 1788, den første Maj, da Principalen forærede mig en smuk sort 6-aarig Hoppe, da jeg dog som Ridefoged burde ride min egen Hest, og kort efter et Par Sølvsporer, der vejede 13 Lod, som Herren havde anskaffet sig i sine Frierdage, men nu ej brugte mere, da han ingensinde red videre end omkring paa Marken. . . .

Da vor Fyr endnu var hjemme, bar han afskaaret Haar, og de tilbagekæmmede Forhaar holdtes fast paa Baghovedet med en saakaldt Krumkam; men da enhver, der holdt sig for et skikkeligt Menneske i hans nyere Omgivelser, bar Nakkepisk med Topper og Ørebukler, saa blev sligt af ham snart efterabet. Da han nu selv kunde gøre sit eget Haar tilrette, saa blev han bestaltet Friseur for sin Principal, der ogsaa bar Paryk med Topper og Bukler. Da han nu var paa Veje til at blive Ridefoged eller egentlig Godsforvalter, ansaa han sig selv for en ej ubetydelig Person. . . .

Estrup Gods var ikke ubetydeligt. Hovedgaarden havde 28 Tdr. fri og 5 Tdr. ufri Hartkorn med Areal af Ager, Eng, Skov, Hede og Mose 1300 Tdr. Land. Godset bestod af 4 Kirkesogne, paa enkelte Gaarde nær, med 234 Tdr. contribuabelt Htk., desuden Konge- og Kirketiende af hele Malt Sogn, do. af rigelig det halve Brørup Sogn, samt Kirketiende af Holsted, Læborg og Vejen Sogne. Der havdes 33 hoverigjørende Plove, samt 31 saakaldt fri Gaarde, der blot forrettede bestemt Arbejde og hver forrettede 3 Ægter aarlig. Paa Hovedgaardens Mark var 250 Tdr. Land bevoxet med god Ege- og Bøgskov, og paa Godset over 100 Tdr. ringere do., og af Raadyr og Harer gaves en stor Mængde. – Gaardens Besætning bestod af 110 Køer samt rigelig 40 Stkr. Ungkvæg.* Til det egentlige Avlsbrug holdtes ingen Heste, da samme blev drevne af Bønderne; men saasom Ass. Lautrup paa Vestervig Kloster havde lært ham at kjende Mergelbrug, saa var han i det sydlige Jylland den første, som der indførte samme; saa holdtes her sædvanlig 6 Heste tilligemed de fornødne Folk, saasom Mergelen alene brugtes paa forhen udyrkede Jorder, men ej paa de af Hovbønderne drevne.

Det, hvormed jeg nu skulle sysselsætte mig, var Skatteopkrævning paa hele Godset, Skiftehold, naar nogen døde, Bogholderi over Avl og Mejeri samt undertiden smaa Forretninger ved Tinget. Disse Forretninger var mig jo fremmede, men ved den gode Kaalhauges Hjælp havde jeg i det sidste halve Aar saa temmelig gjort mig bekendt med samme. Tilsyn med Avlingen og Hovfolks Tilsigelse

* Lautrup har indskrænket studeholdet stærkt, men lagt hovedvægten på mejeridriften og har næsten 4 gange så mange køer, som gården havde 1762. Også på andre godser gjorde man tilsvarende. 1770 gik Nørholm over til hollænderi.

var Ladefogedens Sag; men jeg gik dog med i Marken, naar jeg havde Tid dertil.

Da jeg tiltraadte mit Fogderi, havde Herremanden saa at sige Hals og Haand over Bonden, men Forløsningsens Time stundede til. . . . Nu overtog Kongen selv at lade udskrive Soldater og fritog Herremanden herfor, men fratog ham da tillige Raadighed over Bondens Person, og dette smertede Herremanden dybt. Men snart skete noget, som saarede endnu dybere. Herremanden kunde tilsige Bonden at møde til Hoveri hver Dag, hvis han saa vilde, og herved spildtes jo for ham saare megen tid til Unytte; thi Hovtiden henslentrede for en stor Del i Lediggang. [Hoveriet skulde nu bestemmes]. Disse var de Svøber, som drev Herremændene til at sælge deres Godser, fornemmelig da hertil kom en Smule Lökkemad, som bestod deri, at det lovedes den Godsejer, der solgte sine Bønder med Rettighed og Herlighed, herefter som hidtil skulde beholde sin Hovedgaard skattefri. . . .

Ass. Lautrup var en meget god Mand mod sine Bønder som imod alle, der havde med ham at bestille. Hele Godset laa, da han modtog samme, i Fællesskab. I Aarene mellem 1779 og 1785 bleve de alle udskiftede, naturligvis paa hans Bekostning, og over 40 Gaarde og Huse bleve for at tilvejebringe gode Lodder flyttede til Udmarkerne, ikke ved Tvang, men ved at tilstaa enhver, som frivillig vilde flytte, en betydelig Del Bygningstømmer af Gaardens egne Skove. (Da Kongen havde klippet Herremandens Vinger lidt, kan man antage, at Bonden blev en Smule storsnudet, saa flere Godsejere blev til Sinds at gøre deres Fæstere til Selvejere), og mere end Halvparten af Estrup Gods's Bønder vare solgte, da jeg i Aaret 1794 forlod Gaarden.

M. H. t. Hoveriets Bestemmelse gav det en Del at bestille, og da jeg ikke ganske var disse Arbejder voxen, saa tilkaldte Ass. L. Sognefogden Elbæk fra Bobøl, en duelig Mand, der forhen havde været Ridefoged paa Sønderskov; men selv fik jeg bagefter en Del at bestille med at opmaale Vejene saavel til Byen som til Udflyttere paa hele Godset.

Med Skatteopkrævning gik det, som det bedst kunde, og jeg havde ondt ved at præstere præstanda paa Amtsstuen. Blev det for galt med Restancerne, saa havde jeg Magt og Myndighed til at sende dem Execution paa Halsen, hvortil jeg dog ikkun greb i yderste Nødsfald; thi jeg fandt en lille Hjælpekilde i Pastor Høst-

marks Vennesind imod mig. Min Principal havde sjælden liggende Penge, og da jeg et Par Gange forgjæves havde anmodet ham om et lille Laan for at klarere paa Amtsstuen, henviste han mig stedse til Peter Tveraad, en aftakket Underofficer, hvem jeg brugte som Executant. Nu var jeg to Dage før Juleaften et af Aarene i Gamst Præstegaard, fortalte, at jeg før Nytaar skulde have Skatterne betalt paa Amtsstuen, men at Bønderne var alt for forsømmelige, og jeg altfor skaansom til ved Execution at fremskynde Betalingen. [Præsten laante ham da 100 Rdl., iøvrigt udlagde W. af sine egne Sparepenge uden at faa Renter], ja næppe engang Tak. . . .

I Løn erholdt jeg kun 30 Rdl. aarlig. I det første Aar skrev jeg nogle Fripasser og erholdt for hvert i Skriverspenge 1 Rdl., naar en Bonde fæstede en Gaard, fik jeg et Fæstebrev at skrive og derfor 2 Rdl.; men sædvanlig sidenefter sagde min Principal: »Ja, Farlil! Per Madsen har betalt sin Indfæstning med 50 Rdl. – her er 10 Rdl. til hans Part af samme.« Men uagtet jeg aarlig, trods al min Sparsommelighed, havde i Udgift til Klæder, Hestebeslag og Sadel-tøj m. m. omtrent 60 Rdl., saa sammensparede jeg dog i 6 Aar 500 Rdl. Courant.

[1793 forlovede W. sig med Caroline Poulsen, en datter af forpagter A. A. Poulsen, Endrupholm]. Min Forlovelse tilkjendegav jeg mit Herskab, der jo ej kunde have noget derimod, men vistnok ansaa samme som en Ubesindighed.«

Lautrup tilbød nu Wulff Holsted Møllehus til købs, men da Wulff ønskede en større ejendom, krævede Lautrup sikkerhed og kaution, hvilket fornærmede Wulff, så han frasagde sig al køb på Estrup gods. Han købte da Vester Nebel mølle ved Kolding for 5000 rdl., og Lautrup skænkede ham 200 rdl. I forbindelse med møllen skabte Wulff efterhånden proprietærgården Elkærholm og gjorde på flere måder sin indflydelse gældende i det danske samfund, og som 80-årig og da helt blind nedskrev han de minder, hvoraf ovenstående er et uddrag.⁷⁹

Dette billede af en ridefoged er et ganske andet end det traditionelle. Også godsejeren viser sig i et såre smukt lys.

1787 var der 31 personer på Estrup. Fogden hed Oluf Kaal-hauge, gartneren Claus Kobke; der var 13 tjenestekarle og drenge og 11 piger. – 1783 forsynede Lautrup prædikestolen i Læborg kirke med billeder af evangelisterne.

Han arbejdede naturligvis ikke uden gæld på så stort et gods. Muligvis har det knebet ham noget ved denne tid. 1784 låner han 1800 rdl. af sognepræsten i Daler, J. F. Riis. Herfor pantsatte han Brørup konge- og kirketiende samt 39 td. hartk., d.v.s. Eskelund og Tuesbøl byer. 1807 blev gælden tilbagebetalt. Desuden solgte han Lille Anst til Gundorph, og beboerne fik at føle, at de havde fået en anden herre. Gundorph plagede dem, så de måtte købe sig selv til høje priser. Derefter solgte Lautrup vist kun gårde til fæstere eller i alt fald til bønder. 1787 fik H. Nielsen i N. Holsted skøde på sin gård på godt 1 td. hartk. for 220 rdl., og 1790 fik endnu tre skøde på deres gårde à ca. 2 td. hartk. i samme by, nemlig C. Iversen, S. Iversen og C. Olsen, gårdene kostede 205, 106 og 320 rdl.

1792 stillede Lautrup bøndergodset til salg på følgende konditioner: 1) Ejendommene sælges med fuldkommen ejendomsret, med påstående huse og bygninger, grund og ejendom, som han selv har ejet dem, og beboerne hidtil har haft dem i brug. Hvor udskiftning allerede er sket eller er i gang, bliver intet i nogen måde undtagen. 2) Købesummen betales på Estrup til Viborg snapsting eller 11. juni 1793, hvor køberen så gives skøde. Skulle nogle forlange kredit til snapsting 1794, »skal de derudi vorde føjede« mod 1. prioritet i ejendommen og et års rente. 3) Papirsomkostninger betales af køberen. 4) Lautrup forbeholder sig restancer af skatter, landgilde, hoveripenge og forstrækning, hvis han har noget tilgode af dette. 5) De kongelige skatter betales stadig på Estrup til udgangen af 1793. 6) Soldaterudskrivningen sker efter den ny lov. 7) Alle aftægts- og alle andre kontrakter, husbonden har ratificeret, samt indgåede aftaler om udskiftninger bliver ved magt. Dokumenter, der vedrører de solgte ejendomme overlades køberne. 9) Køberne af ejendomme, hvori umyndiges arvemidler indestår, får en fortegnelse over disse og bliver siden ansvarlig for de umyndige. 10) Der svares ingen renter til snapsting 1793, men køberen yder sædvanlig hoveri og landgilde til Estrup til martini. 11) Køberne overtager stedet d. d. 12). Ejendommene må ikke atter komme til komplettering af hovedgårde. 13) Bygningerne skal brandforsikres. 14) Husmænd i landsbyer, som ikke er udskiftede, har forhen haft ret til græsning, denne skal de fremdeles være sikret. Ved udskiftningen skal de derfor tillægges noget jord til erstat-

ning efter forordningen.* 15) Askov, Eskelund og Tuesbøl udskiftes snarest. Køberne betaler den ene halvdel af udgifterne derved, sælgeren den anden. 18) Af Skibelund krat har Skodborghus ret til årlig at få udvist 10 læs ris. 19) Hvis Estrup hovedgård udstykkes, og dele af dens bygninger flyttes ud på parcellerne, skal køberne sammen med godsets øvrige bønder hjælpe med flytningen. 20) De købere, hvis jord ikke er udskiftet, får ikke skøde, før udskiftningen er gennemført. 26) Ved udskiftningen i Tuesbøl, Eskelund og Askov bliver hver beboers hartk. uforandret, og i de to førstnævnte byer sker udskiftningen efter hartk., men i Askov efter enhvers besiddelse, og hvad de hidtil har haft i fæste og brug (herved kom det, den enkelte havde opdyrket, ham selv tilgode).

I første omgang fik Laurup godt halvdelen solgt, efterhånden solgtes resten, som det fremgår af følgende oversigt over de tinglæste skøder. Blandt navnene er der dog også parcellisters eller »afbyggeres« fra ejendomme, der opstod ved udstykningen af hovedgården. De poetiske stednavne fra Lyst til Velsignelsen gælder nye huse på Vejen udmarker. Der er gået en vis tid efter salget, før pengesagerne kom i orden og skødet udstedtes.

SKØDET LÆST 1794:

Fæstere	Bopæl	Hartkorn	Pris i rdl.
C. Nielsen	Knudsbøl	1.200	400
C. Hansen	Tuesbøl	0.702 ¹ / ₂	325
Mikkel Lassen	—	1.031	400
Poul Hansen	—	2.411	850
S. Andersen	—	2.021	750
do.	—	2.022	750
Iver Mikkelsen	—	0.702 ¹ / ₂	325
P. Larsen	—	1.200	425
J. Olesen	Maltbæk	2.500	525
N. Jensen	Askov	1.600 ¹ / ₂	425
Jørgen Jepsen	Maltbæk	2.500	600
J. Jensen	Askov	2.401	1.050
Knud Eskildsen	Maltbæk	2.500	600
Adzer Jacobsen	—	2.500	550
Terkel Carstensen	—	2.420	550
Mikkel Christensen	—	2.500	575

* Her hentydes til frdn. af 23. april 1781 § 19, hvor det hedder: „Da Huusmænds-Familierne ansees nyttige saavel for det Almindelige som især for Gaardmændene,“ skal amtmænd og kommissærer bidrage til, at de får en forholdsmæssig græsning. Også småfolk ville Laurup hjælpe til deres ret.

Fæstere	Bopæl	Hartkorn	Pris i rd.
S. Jensen	Askov	3.411	950
S. Mortensen	–	2.501 ¹ / ₂	675
Jep Laursen	–	2.501 ¹ / ₂	675
S. Jepsen	–	1.600 ¹ / ₂	425
Jørg. Nielsen	Drostrup	0.120	150
S. Jensen	Eskelund	4.230	800
Jep Jensen	–	2.412	500
P. Pedersen	Askov	7.401	800
Nis Terkelsen	Eskelund	1.112 ³ / ₈	330
Claus Nielsen	N. Holsted	0.200	175
P. Jepsen	Maltbæk	2.500	525
N. C. Nielsen	–	2.500	550
M. Christensen	Holsted	1.520 ¹ / ₂	1.301
SKØDET LÆST 1795:			
P. J. Smed	Vejen	0.500	250
SKØDET LÆST 1797:			
N. Rasmussen	Estrup Mark	1.310	?
P. Hansen, smed	–	0.400	298
H. Iversen	–	0.602	325
P. Hansen, smed	–	0.032 ¹ / ₂	?
SKØDET LÆST 1798:			
Gunder Iversdatter	Egeris	2.501 ¹ / ₂	1.450
Fr. Eriksen	Maltbæk	0.231 ³ / ₄	320
M. Svendsen	Grydager	0.310	398
Jeppe Jensen	–	0.500 ¹ / ₄	450
Eskild Hansen	Estrup Mark	0.231 ¹ / ₄	398
Karen Villumsdatter	Mølhus	0.331	600
SKØDET LÆST 1800:			
H. Jessen	Eskelund	3.132 ¹ / ₂	600
C. Andersen	Klevanggård	2.211 ¹ / ₂	600
Jørg. Pedersen	Bjerrumled	2.301 ¹ / ₂	600
Morten Hansen	Lunddal	0.412 ⁵ / ₈	200
P. Jacobsen	Maltbæk	2.500	650
J. Eskesen	Gerndrup	2.332	650
Claus Jeppesen	–	2.332	650
C. Nielsen	–	1.132	350
P. Hansen	–	2.332	650
G. N. Passer	Gammelby	4.400	700
M. Skou	–	1.000	250
C. Pedersen	–	3.000	425
Jeppe Nielsen	–	3.000	675
H. Ebbesen	–	1.000	250
N. Madsen	–	1.000	250

Fæstere	Bopæl	Hartkorn	Pris i rdl.
N. Mortensen	Gammelby	2.000	575
C. Johansen	–	2.000	425
C. Jørgensen	–	0.600	200
Las Hansen	Vorupgård	2.412	200
H. Iversen	Gejlgård	2.400	750
Anders Kok	Vejen	0.500	250
N. Lauridsen	Lundgård	2.400	800
S. Hansen	Store Skovgård	2.400	1.200
H. Iversen	Lille Skovgård	2.400	850
N. Hansen Munk	Lyst	0.200	200
P. Hansen	Hjælp	0.200	158
P. Mortensen	Lykke	0.200	150
O. Jespersen	Nåde	0.200	150
Iver Sørensen	Victoria	0.200	150
H. Hansen	Flid	0.200	150
C. Paulsen Starup	Vejen	2.400	750
Nis Hansen	Velsignelse	0.121	150
Jeremias Brun	Jelshøjhus	0.121	150
Christoffer Bredenberg	Langeskovhus	0.200	150
N. Madsen	Bøgested	2.500	700
Henrik Jensen	Maltbæk	0.121	150
Jesper Nielsen	–	0.121	150
Ole Pedersen Starup	Eskelund	et sted	150
H. Pedersen Smed	–	4.111	1.100
F. Nissen	–	2.721	850
P. Christensen	–	2.211	600
H. Olsen	Skaulund	et hussted	150
P. Pedersen	Ågård	2.420	600
P. Hansen	Jelshøjhus	0.121	150
A. Bounum	Læborg	et hus	100
P. Thomsen	Sønderskov	6.530	6.200
Iver Hansen	Jelshøjhus	1.210	150
N. Jocum Termansen	Vejen	2.400	300
M. Terkelsen	Drostrup	2.332	650
Mikkel Nielsen	Gerndrup	2.502	650
A. Hansen	–	2.502	650
H. Poulsen	Askov	3.411 ^{1/4}	600
Poul Pedersen	–	0	33
Math. Aagaard	Enemærke, Vejen	0.500	200
Poul Pedersen	Vejen	2.400	800

SKØDET LÆST 1802:

C. Lucassen	Gammelby	4.200	900
P. P. Nymand	Vejen	2.400	800
P. Lauridsen	Oxenvadgård	2.400	800
Joh. Ottesen	Aiken	3.411 ^{1/2}	1.100

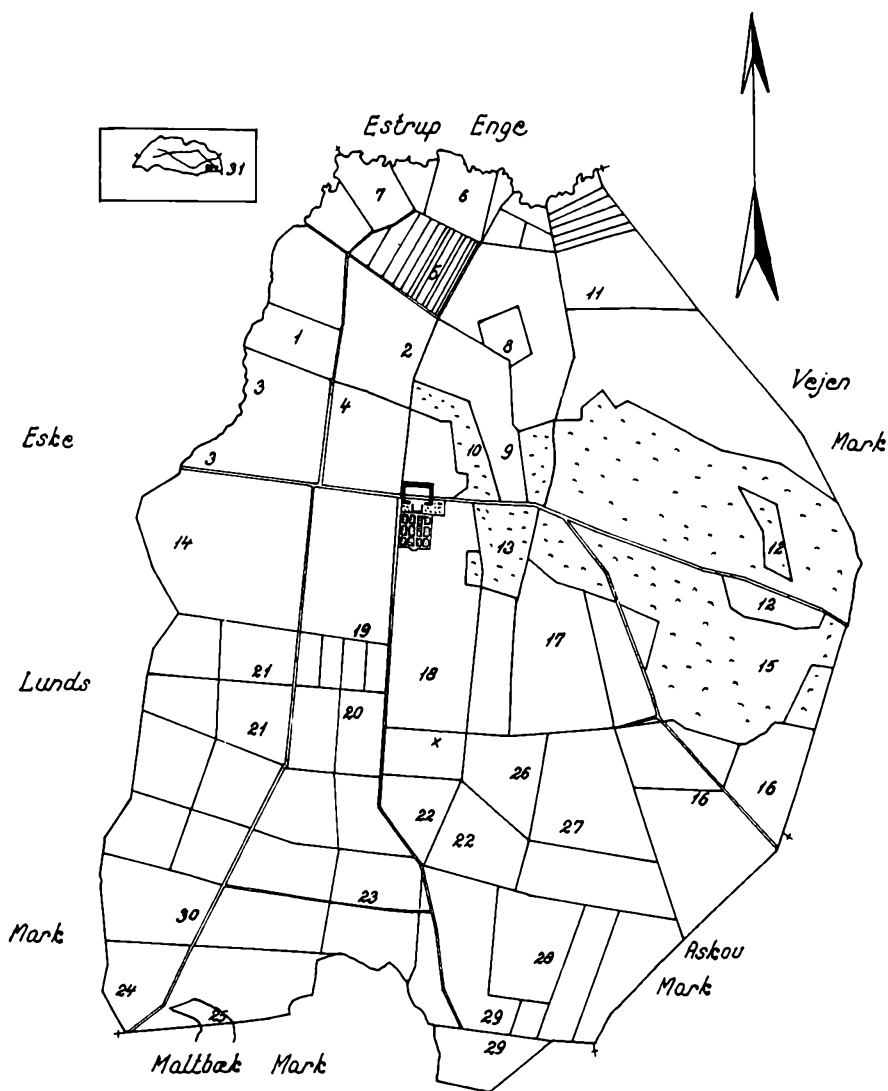
Fæstere	Bopæl	Hartkorn	Pris i rdl.
S. Andersen	N. Holsted	1.631	212

Lautrup lod bønderne få gårdene meget billigt. En gård i Askov blev solgt samme dag, den købtes, med 30 % fortjeneste. Og pastor Svejstrup i Malt indberetter 1805, at gårdene allerede da var steget til det dobbelte af deres købspris!

Da Lautrup døde, var der kun nogle ganske få ejendomme tilbage. De blev først solgt af L. Fr. Lautrup. Det drejede sig om en gård i Gerndrup på godt 2 td. hartk., der købtes af H. Hansen Klovtoft, et sted i Eskelund, solgt til Jens Enevold Nielsen, og et par huse i Tuesbøl samt Søhus. Sidstnævnte ejendom bortfæstede L. F. Lautrup så sent som 1822 til Marcus Pedersen, som havde været fæster der siden 1813, men nu fæstede det uden at skulle svare landgilde, blot mod at have opsyn med Estrup sø, »at ingen uberettiget der bruger fiskeri eller jagt.« Vi vil et øjeblik se på, hvordan dette bol, denne gamle Estrupejendom, så ud ved fæstetidens ophør. Med et par engparceller havde stedet 5 skp. htk. Bygningerne bestod af et våningshus på 13 fag, 8½ alen vidt. De 5 fag optoges af to stuer med loftsskud (sammenpløjet fjæleloft), 2 fag var køkken og forstue med loft af stænger (hjold). Der var 4 panelsengesteder, de to med skodder og de to med omhæng. Endvidere var der 2 fag kostald, 4 fag tærskelo og korngulv. En lille lade på 3 fag var tilbygget huset nordøst i gården og et hus på 7 fag sydvest i gården; de brugtes til stald, lade og huggehus. Husene var egebindingsværk, dels tavlmur og dels lerklinet, overdelen eg og fyr, tækket med strå og lyng.⁸¹ Det var åbenbart et bedre og solidere hus end de fleste bolssteder i amtet dengang. 1816 boede gartneren her. Han kørte da til Grejsdalen og hentede frugttræer, hvoraf der endnu står nogle tilbage i haven ved Estrup.

Estrup havde stadig sin ålegård i Kongeåen. 1794 var der tale om, at der skulle anbringes et stakit med låge midt i ålegården, og at båden, som lå derved, også skulle være låst. Ellers kunne smuglere alt for let løbe over!⁸²

Opløsningen af de gamle godskomplekser skete gerne i to tempi, først salget af bøndergodset og så nogle år senere udparcelleringen af hovedgården. På Estrup blev begge tempi taget af assesoren; for kort efter salget af bøndergodset tog han fat på udstykningen af hovedgården. Først frasolgte han 6½ tdr. htk. af dens jorder,

Estrup hovedgårds jorder 1792. Kopi efter kort af Astrup. Marknavne: 1. Kokkes Knude. 2. Over Kjær. 3. Hør Røde. 4. Midt Kjær. 5. Nat Kobbel. 6. Fenner. 7. Vester Mose. 8. Lilhale Buske. 9. Koefald Runde. 10. Nørre Enemærke. 11. Øster Mose. 12. Vejen Præstegårds Skov. 13. Synder Enemærke. 14. Bjerrum Tægt. 15. Hjort Mose. 16. Sap Heden. 17. Hollønder Kobbel. 18. Brændgårds Toft. 19. Gudmands Toft + Teglværk. 20. Hesteagre. 21. Store Langager. 22. Lauges Hauge Mark. 23. Korsager. 24. Søhus Mark. 25. Estrup Sø. 26. Kalve Kobbel. 27. Gammeljord. 28. Grydager. 29. Bredenhøjs Mark. 30. Søheden. 31. Ejendom i Holsted.

efter en plan, der var udarbejdet noget i forvejen. Det drejede sig åbenbart om det fjerneste af marken, parceller, hvorpå Ladelund, Engelsholm, Korsagergård og Ingersminde rejste sig.

13. juli 1794 fik Lautrup bevilling til at udstykke resten af hovedgården (23½ tdr. hartk.) i 42 parceller, hvoraf nr. 1 (d.v.s. hovedgården) skulle være på 11½ td. htk. Han ville derefter sælge ca. 100 tdr. land agerjord, delt i 10 parceller på 9-13 tdr. land, en del af Gydmands toft, der deltes i mindre parceller, og som lå i vedvarende græs, 70 dages slet eng og 20 tdr. land klynemose og næste auktionsdag en del bøgetræer på roden og en skovparcel. Samtidig skulle sælges en lade og hollænderhuset (mejeriet) til nedbrydning for atter at genopføres af køberne; transporten skulle ske ved godsets bønder.

Lautrup har utvivlsomt selv skrevet konditionerne og sammen med landmåler L. Astrup inddelt jorderne, men selve bortsalget er foretaget af den rige skipper og Fanøreder Peder Thomsen* i Sønderho. Denne mand var med i så mange handelsforetagender og forpagtninger og besad stor forretningstalent og erfaring. Hans rigdom skulle ikke mindst stamme fra, at han sammen med et par andre havde Mandø, Fanø og Vester herreds strande i forpagtning, og der optrådte som kommissær for de skibbrudne. Lautrup var aldeles ikke skibbruden, men overlod altså salget til Peder Thomsen. Forøvrigt kautionserede Lautrup for de fleste af køberne. Som auktionarius havde Thomsen C. Spangsbjerg.

Engen var vist Estrupkær. Der nævnes Midtkær, Overkær, Vestre mose og Estrup mose. Agerparcellerne og Gydmands toft var alle fri hovedgårds takst, også for køberne. Det betingedes, at det solgte ingensinde måtte drives ved hoveri. Betaling skulle ske til prokurator Bach i Varde. Til hver af de 6 parceller fulgte 7 fag hus af

* Det var også et udtryk for hans rigdom, at ved hans begravelse 1816 blev der kastet jord på ham med en sølvske. Under Englandskrigen blev han fannikernes helt. Han var med i arbejdet for befæstningen, og da englænderne natten mellem 28. og 29. juni 1809 sendte 6 barkasser med 150 mand mod Sønderho, var han næstkommanderende ved Kræmmerbjergets batteri. Der var givet ordre til, at der skulle spares på ammunitionen, men det fortælles, at han skar en sølvknap af sin frakke, lagde den i kanonen og kommanderede: »Klar! A sejer i Guds og kongens navn, læ jen go o mi rejning. A betal æ skåd!« Kuglen fra dette første skud slog ned i den forreste barkasse og dræbte føreren og knuste låret på en anden. Batterierne gav i alt fald fjenden så varm en modtagelse, at han trak sig tilbage.

de købte huse på Estrup. Huset opsattes på parcellen med tavlmur og lægtet overdel, men tækning med videre måtte køberen selv sørge for, og han kunne vente bygningshjælp efter kgl. forordning. Ved flere engparceller blev handelen ikke approberet, men følgende tilbud blev antaget: H. Olsens, Drostrup, J. Grønlunds, Tuesbøl, H. Frandsens, Tuesbøl, N. Madsens, Gammelby, 150 rdl., Fr. Nissens, Eskelund, 90 rdl., Lars Nielsen Sønderborg, Eskelund, 140 rdl., Ole Staarup, Eskelund, 60 rdl., C. Laursen, Læborg, 53 rdl., Christoffers 2 parc. 94 rdl., Jep Kræmers 2 parc. 101 rdl. En skovparcel købtes af M. Chistensen i Holsted for 500 rdl.

De solgte agerparceller og købere var følgende:

Nr. 1.	Mads Lauritzen, Vejen,	12½ tdr. land,	320 rdl.
Nr. 2.	do.	12 tdr. land,	271 rdl.
Nr. 3.	P. Hansen Smed, Engelsholm,	13 tdr. land,	270 rdl.
Nr. 4.	Hans Iversen, Korsager,	10½ tdr. land,	260 rdl.
Nr. 5.	Jep Jensen, Eskelund,	10 tdr. land,	} 712 rdl.
Nr. 6.	do.	10 tdr. land,	
Nr. 7.	Frands Christensen, Skovhøj,	13 tdr. land,	425 rdl.
	I stedet for 14 fag hus fik han tørvehuset, 10 fag.		
Nr. 8.	do.	9 tdr. land,	
Nr. 9.	Jep Henningsen, Holsted,	9 tdr. land,	300 rdl.
Nr. 10.	P. Hansen, Tobøl,	12 tdr. land,	491 rdl.
Nr. 11.	do.	3 dags slet,	185 rdl.
Nr. 12.	Lautrup,	3 dags slet,	170 rdl.
Nr. 13.	Jeppe Jensen, Eskelund,	3 dags slet,	162 rdl.
Nr. 14.	Frands Christensen, Skovhøj,	3 dags slet,	200 rdl.

På nr. 9 rejstes Estruplund, på 10-11 Stinelund, men senere gav den bekendte malkelærer Hegelund, der ejede gården og var lærer på Ladelund, den navnet Bakkebo. På den anden side vejen lå en smedie, der blev tildelt et stykke jord fra Christianshøj. Digerne om jorden er der endnu, men jorden hører under Bakkebo. På 7-8 rejstes Grøndal, på 5-6 Christianshøj, på 1-2 Ladelund nord, 4 lagdes til Korsager og 3 til Engelsholm. Korsager var en tid to ejendomme, Store og Lille Korsager. Den store er forlængst borte og jorderne lagt til den lille, den nuværende Korsagergård. Syd for nr. 1 og 2 lå Engelsholm og Korsagers mark. Lautrup reserverede sig jagtretten. Skovfogden Jens Bruun skulle udvise træerne.⁸³

1802 døde kammerassessor Lautrup, 51½ år gammel, og blev

5. nov. bisat i Malt kirke og 20. nov. ført til Vejen Kirke og indsat der i familiebegravelsen. Fru Lautrup døde 1805. Da blev Lautrups kiste hentet fra kirken, og de blev begge begravet i Estrup skov, i den sydlige del i Sønderskoven vest for Hjortemosen. Forinden var det bestemt, at såfremt Estrup blev solgt til fremmede, skulle de begge føres til Malt kirke. Dette udførte sønnen L. F. Lautrup, da han 1830 solgte Estrup.⁸⁴

Laurids Frederik Lautrup overtog Estrup i 1802. Han var student, og kun fordi faderen ønskede det, holdt han op med studeringerne. Mens han gik på Ribe latinskole, blev han ven med P. N. Thorup, en præstesøn fra Guldager, der senere blev bekendt som Riberektor, historiker og digter. De to unge boede hos konrektor Heiberg og havde privattimer hos ham.

28. marts 1801 blev Lautrup i Malt kirke viet til *Augusta Cathrine Abramowitz*, datter af slotsforvalter Jacob Abramowitz og hustru Anna Dorothea Maria Giese, Kiel. Assesoren havde bygget en gård til dem, der efter bruden fik navnet *Cathrinelund*. Den rejstes i det sydlige enemærke. Efter at Lautrup var flyttet derfra, var den beboet af krigsassessor Schrum. Den stod til 1824, da den blev nedrevet og flyttet til sit nuværende sted. Vennen Thorup omtaler den således i et digt til Lautrup:

»Da din Bolig, hvoraf Tiden
nidsk udslettet har hvert Spor,
var – jeg husker det – kun liden,
men din Lykke sand og stor.

Da dit Hjerte slog for Glæde,
Frihed, Venskab, Kjærlighed,
savned ei det Herresæde,
hvor din Stjerne smilte ned.«

Thorup skriver om besøget på Cathrinelund, hvor også et par af fruens søstre befandt sig, at vennen havde »en yndig kone.« »Værker af den skønne tyske Litteratur var han velforsynet med, og i mine tyske Veninders Omgang følte jeg mig særdeles lykkelig. Naar de om Aftenen under Guds klare Himmel, hvor vi havde nydt vort landlige Maaltid, istemte: »Freude, schöner Götterfunken, Tochter aus Elysium,« blev jeg ligesom elektriceret og istemte Co-ret med sand Enthousiasme: »Brüder, übere Sternenzelt muss ein

lieber Vater wohnen.« Det var ikke let at rive sig løs ...« Nej, for Thorup havde dér tabt sit hjerte til fruens søster Frederikke Dorothea. Som vicekonrektor havde Thorup fri fra lørdag til tirsdag middag, og da opholdt han sig gerne hos familien på Estrup. Og 1. maj 1805 stod parrets bryllup der.⁸⁵

Lautrup fik 18. maj 1802 en datter Caroline Henriette Maria og

Laurids Fr. Lautrup, ca. 1830. Efter pastel hos fru Ebba M. M. Hald, København.

året efter en søn Henrik Christian, der døde spæd. 1808 døde fru en i barselseng, 29 år gammel, efter at have født datteren Jacobine, der blev døbt på moderens begravelsesdag. 1809 ægtede han sin første hustru søster *Christiane Rosine Abramowitz*. 4. jan. 1811 fik de en søn døbt, han døde 5 mdr. gammel. 20. nov. 1812 døbttes sønnen Henrik Jacob, der blev ritmester, og hvis buste nu står på Estrup. 24. aug. 1814 fødtes sønnen Henrik Hans Christian. 19. oktober 1816 døde fru Lautrup, 39 år gammel. 3. gang blev Lautrup gift 22. juli 1829 med *Abelone Cathrine Fog*, »jomfrue af Vejen Mølle«, datter af Joachim Fog, degn i Nr. Alslev,

Falster, og hustru Anna Marie Faber. I dette ægteskab fødtes 7. okt. 1830 Dorothea Marie Christiane, der blev gift med pastor Tetens, Maltbæk, og 19. maj 1837 fødtes Karen Laura Joachime Lautrup.⁸⁶

16. jan. 1818 raserede en voldsom storm Læborg kirketårn, taget med spær og alt blæste ind, klockens ophæng brød sammen, og den svære klokke styrtede ned gennem tårnet og knækkede på sin vej forbandsbjælkerne og slog derved revner i murværket. Lautrup søgte kongen om tilladelse til at genopføre tårnet 4 alen lave. Amtsprovst Koefoed anbefalede og skrev, at uheldet ikke skyldtes forsømmelse, da Lautrup stedse holdt sine kirker i forsvarlig orden. Tilladelsen blev givet og tårnet genopført, forøvrigt be-

tydeligt lavere end de 4 alen.⁸⁷ – 1818 skænkede Lautrup Malt kirkehus til sognets skolevæsen.

Det var åbenbart faderens velkendte stærke iver for udskiftning, såvel som den anseelse, Lautrup selv nød, der gjorde, at han udnævntes til landvæsenkommisær for Ribe amt, en post han beklædte til 1821, da han bad sig fritaget, fordi hans helbred ikke kunne tåle rejserne.⁸⁸

Han var også selv optaget af fremskridt i landbruget. Han forsøgte således at trepløje til boghvede og så senere og fik gode boghvedeafgrøder derved og fandt jorden mere bekvem til næste kornafgrøde. Af de tre rensemaskiner, der 1830 fandtes i Ribe amt, havde han den ene, og da de andre to hørte til i Bækbølling præstegård og på Store Røj har præsten og P. Wejrup nok hentet ideen hos ham. Ligeledes fandtes egnens bedste får dengang omkring Estrup. Da C. Dalgas leverede sin økonomiske beskrivelse af Ribe amt, var Lautrup en af dem, der gennemså manuskriptet. Han fortsatte med merglingen og forøgede arealet ved opdyrkning af hede.⁸⁹ Men han var mere optaget af litteratur og læsning end af landbrug, og det går i det lange løb ikke ustraffet hen for den, der skal leve af landbrug, bl. a. interesserede han sig for runer og havde en tid oldforskeren M. F. Arendt som gæst.

Man var nu i den store landbrugskrisens strenge år, og den fik Lautrup åbenbart også at føle. Måske har hans sygdom en tid gjort sit. I alt fald udforpagter han Estrup 1. maj 1819 til 1. maj 1825, nemlig til Peder Wejrup. Rugmarken siges da at være 10 tægter på Estrup mark, hver tægte på 8-10 td. rugsæd, Lille Langager 1 tægte, Bjerrum fra Bjerrum runde til gården 4 tægter, syd for haven 1 tægte, syd for Kløver- eller Havekoblet 1 tægte. Forpagteren skal tage følgende kærver: 1. år boghvede, 2. år rug eller på enkelte steder hvede efter samråd med ejeren, der gødes med 70 læs gødning pr. td. udsæd, 3. år boghvede eller kartofler, 4. år rug efter halv gødning, undtagen hvor der sås efter gødede kartofler*, 5. år havre. Tægterne på Langager, Bjerrum og bag haven udlægges som kløver. Cathrinelunds mark havde 10 tægter, hvoraf 1½ var i Hollænderkoblet. Her var tægterne adskilt ved pæle.

Videre nævnes gårdens tægter med græs, at Ladekoblet norden laden udlægges med kløver dette forår, halvdelen af Natkoblet

* Hvert møglæs var kun »3 gode roger.«

1820, resten 1821 o.s.v. Forpagteren skal fortsætte merglingen, således på de opbrudte tægter i Overkær med 150 læs til hver 6 skp. land, d.v.s. 1 td. rugsæd. Hvert år opbrækkes et stykke af Hørrøde (også kaldet Hårrøde) af den del, som ikke forhen har været merglet, og som ligger ind til Eskelund skel. I Lerkoblet omlægges agrene, næste gang de pløjes til sæd, så de kommer til at gå syd-nord. Der begyndes fra vestre side ved Hørrøde. Her gives mindre mængder mergel. Gammeljord er 6 tægter, hvor nu en del er merglet. Forpagteren skal ligeledes fortsætte hedeopdyrkningen, 8 td. land årligt, og påføre 200 læs mergel pr. td. land, så længe der er hede tilbage på Sapheden. På den nybrudte hede er sædskiftet: Havre, havre, byg med gødning, byg, boghvede, havre med kløver.

Engene – Gydemandstoft, Brændgårdstoft, Koefaldrunde, Kæret, Fennerne, »alt hvad deraf endnu hører til Estrup« – må ikke opbrydes til kornsæd, men bruges til høavl og græsning for gården, dog var en tægte i Brændgårds toft merglet og skulle nu pløjes. Nørre og Søndre Enemærke forbeholdt Lautrup sig, ligeledes høslet i skoven. Markus Pedersen, Søhus, og skovfogden må beholde de engstykker, der er overladt dem, bl. a. de gamle tilgroede mergelgrave i Brændgårdstoft vest for teglovnene og Kalvhave busker. Et stykke eng omkring teglovnene forpagtedes heller ikke ud, så den har nok været i drift. Også Mathias skovfogeds græsningsret skal respekteres.

Til beboelse fik Wejrup vaskehuset og tilgrænsende kammer, som Lautrup gjorde i stand, og nok et værelse, pigekammeret, sigtestuen, begge mælkestuer, borgestuen, materialkamret og kælderen, endvidere østre og vestre udhus samt laden. Lautrup forbeholdt sig plads til tiendekornet, 4 heste og 2 vogne. Forpagteren overtog besætning, indbo og avlsredskaber efter en fortegnelse og skulle aflevere dette i tilsvarende stand. Af skoven får han udleveret 25 læs træ til malttørring og eg og bøg til 2 vogne, 1 plov, 3 harver, og 4 uger efter skal han vise ejeren den ny vogn. Han får klyneskær til eget brug.

Forpagtningsafgiften var 30 tdr. rug, 16 tdr. hvede, 50 tdr. byg-malt, 140 tdr. havre, 15 tdr. boghvede, efter 2 års forløb 10 tdr. byg mere, fra 1. juni til 15. sep. 24 kander nymalket mælk daglig, senere på året mindre mængder, i et par vintermåneder kun 10 kander. Han skal fodre 10-16 får med yngel for Lautrup, yde hø og

halm til vinterfoder for hestene og græsning om sommeren, hvert års Mortensdag levere 2 fede svin og 2 slagtehøvder, desuden 300 læs klyne à 500 stk., foder og græsning til Schrums 3 køer og 6 får på Cathrinelund. I stedet for amtsstueskatter svarer han 150 rdl. Hamborger curant. Han skal gøde haverne ved Estrup og Cathrinelund samt podehaven vest for gården, vedligeholde hegn, stendiger og ladegårdens bygninger, der omtækkes med langhalm eller lyng efter samråd med ejeren. Der var sået 23 tdr. rug, 4 tdr. hvede, 115 tdr. havre, 26 tdr. byg og 11 tdr. boghvede. Hvis stedet Potager ikke bortlejes, må der bruges 50 læs gødning fra Estrup, avlen skal så bruges på Hovedgården.⁹⁰ Lautrup beholdt altså kun skoven, de to enemærker, den smule bøndergods, der var tilbage, samt tienderne, men han havde sikret sig, at gårdens drift fortsatte efter hans plan.

Peder N. Weirup, født i Vejrup, viste sig allerede som dreng velbegavet og dygtig. Som ung lærte han murerhåndværket og var med til at restaurere Ribe domkirke, om vinteren var han skolelærer. En skønne dag stillede han på Estrup med alt sit habengut, en pakke tøj under armen og en plejl over skulderen. Han meldte sig som pundtærsker. Lautrup lagde snart mærke til ham og gjorde ham til forvalter og »postmester.« Den gang var der posthus på Estrup med postvognen Kolding-Varde, der gik to gange ugentlig. Nu var han altså blevet herregårdsforpagter, og derved tjente han 400 rdl., så han 1825 dristede sig til at købe Store Røj. Han var en alvorlig, ret streng mand, der krævede meget arbejde både af sig selv og andre. Han var religiøs, ortodoks, var i en årrække sogneforstander i Gesten og en betydelig studehandler.⁹¹

Efter ham forpagtede Lautrup Estrup ud til Peder P. Bertram, der ved samme tid blev hans svigersøn, idet han 19. maj 1825 ægtede Caroline Lautrup. Imidlertid var Lautrup i 1822 flyttet til gården Karensdal i Pjedsted ved Fredericia, hvor han boede en tid. Det viste sig, at Bertram ikke var opgaven voksen, han var ikke som P. Wejrup tilstrækkelig dygtig landmand til at kunne drive den store gård i den økonomisk vanskelige tid. Det gik stærkt tilbage.

1830 fik Lautrup da tilladelse til en ny udstykning, men så sig året efter nødsaget til at sælge Estrup. Han solgte den uden besætning og redskaber til *Christen Termansen* for 20.480 rdl. sølv, men da bygningerne alene var forsikret for 19.200 rdl., må selve landbruget have været i en mindre god forfatning. Dog var ejen-

domspriserne endnu næppe kommet op af den store landbrugs-krisens uhyggeligt dybe bølgedal. Bertrams flyttede over på Cathri-nelund og opholdt sig senere en tid på Estrup. Efter Bertrams død ses hans enke at have boet i Christiansfeld.

Ved salget beholdt Lautrup skovfogedboligen, den sammenlagde han med en parcel af Store Skovgård i Vejen sogn, som han havde købt af N. J. Termansen 1806. Her flyttede Lautrup over, men skødede 1834 ejendommen til enkemadam Poder i Vejen mølle for 1400 rdl. sølv. Hun, der hed Magdalene Dorothea, var Vejenpræsten H. K. Fogs datter og fru Lautrups faster. Hun gav først gården navnet *Poderslund* efter sin afdøde mand, landinspektør og møller Chr. Poder, men samme dag, hun fik skødet, udstedte hun et gavebrev på ejendommen til den lille 4-årige Dorothea Marie Christiane Lautrup på de betingelser, at hun selv og Lautrups skulle have ret til at bo på ejendommen, og når nye bygninger, som skulle bygges syd for landevejen, blev færdige, skulle ejendommen nævnes efter giveren og efter hende selv kaldes *Dortheasminde*.

1828 havde Estrup følgende tiender tilbage: Malt konge- og kirketiende, sat til ca. 72 tdr. hartk., Læborg kirketiende 66 tdr. hartk., Vejen kirketiende $55\frac{5}{8}$ tdr. hartk. samt Brørup konge- og kirketiende købt ca. 1790, nu kun omfattende tienderne af Eskelund og Tuesbøl, da resten af Brøruptienderne tilhørte beboerne. Estrup fik langt den meste tiende efter en fast akkord. I alt udgjorde Estrups tiender omregnet til rug over 300 tdr. årlig. I 1830 var skatten deraf 35 rdl. sølv. Tiender og kirker blev solgt ved auktion efter Lautrups død. Enken købte da Vejen og Læborg kirker.

Lautrup døde ret pludselig 4. juni 1838. Dagen før havde han haft besøg af sin ungdomsven Thorup, og da befandt han sig vel. »Hans retskafne Karakter og gode Hjerte vil længe bevare ham et hædret Eftermæle,« skrev O. Nielsen om ham i 1870. Og Thorup forfattede et smukt mindedigt om ham. Lautrups ret unge enke havde som avlskarl på Dortheasminde den jævnaldrende Stefan Iversen, søn af Iver Stephansen og hustru Marie Nielsdatter i Bække. 7. feb. 1840 blev de gift i Vejen kirke. De fik tre børn. Iversen blev senere sognefoged.⁹²

På Estrup var der sket forandringer med folkeholdet. 1801 er flere af gårdens folk gifte. Således har den 37 årige gårdskar P. Andersen sin kone Anna Maria tjenende på Sønderskov. Den ældste H. Olsen bor på Eskelund Mark eller hans kone bor der. En

tærsker har hjem i Gammelby, men opholder sig vel mest på Estrup om vinteren. Avlskarlen hedder Terkel Poulsen, »skriverdrengen« Joh. Jensen. Der er to gårdskarle og 3 gårdsdrenge, en stue-, en bryggers- og en køkkenpige, en mejerske og 2 malkepiger, 18 personer ialt. Det er ikke så mange som tidligere. Til gengæld er tallet på »afbyggere« steget. Blandt disse har Estrup nok hentet daglejere.

På Cathrinelund er der 8 personer. I Søhus har P. Markussen 4 børn, manden er skovfoged og tømmermand. På Engelsholm er husmanden tillige smed, på Korsager har H. Iversen en indsider, endvidere bor der familier på Vindinggård, Søhede, Langeskovhus, hvor Christoffer Bredenberg er husmand og skrædder, Grydager, 2 Mosehuse, Baslund, hvor Bertram Poulsen er skovfoged, 2 huse i Ladelund, i det ene var husmanden også snedker, og endelig Sømark med en væver og Kirkehuset, som var jordløst og lå ved kirken med stald for herskabet.

I 1834 er der ialt 132 indbyggere på Estrup og dens parceller og 493 i Maltbæk og på Askov. Når man tænker på de 30 mennesker, der boede på Estrup 1787, er det iøjnefaldende, i hvor høj grad udstykningen vel nok sammen med en stærkere drift af jorden, har kunnet give føde til mange flere munde, eller som det hedder i datidens sprog: »Til Folkemængdens Forøgelse har Parcelleringen betydeligen bidraget, men sikkert ikke til velstand.« Også L. F. Lautrup mente, at der var kommet for mange små og fattige parcellister, men han fandt dog, at når parcellerne var tilstrækkelig store og havde »egen plovdrift,« var udparcelleringen en fordel, og staten havde da heller ikke noget af frygte, hverken med hensyn til skatter eller fattighjælp. C. Dalgas fandt forholdene endnu lysere; han så, hvordan »langtbortliggende Marker have faaet Dyrkere, feilfulde Udskiftninger ere rettede, vindskibelige Mennesker nedsatte, hvor før ikke en levende Sjæl kom.«

Mens der i 1801 var 14 afbyggere, er tallet i 1834 steget til 17. En del steder har fået andre navne. Vi finder nu to ejendomme Engelsholm, der vel er de samme som Engelsgård. Mosehuset (nu Mosegård) er blevet til to, på den ene ejendom bor møllebyggeren Jakob Gram, det ene er kommet til at hedde Præstehus. Foruden Cathrinelund er Kristianshøj en gård, hvor gårdmanden Henrik Hans Kr. Jensen er forligskommissær og sognefoged. Endvidere er der Korsager, Søhuset, Ingersminde, Ladelund med husmanden

Estrup skovhus med Otto Gartner.

H. Hansen, Grøndal, Estruplund, Stinelund, Korsager mark, Grydager og Potager, hvor der bor en slagter A. Jochumsen.

Ser vi endelig på parcellernes tilstand 1870, opdager vi, at flere huse er blevet til gårde, og tallet på ejendommene er steget til 20. Til de nyere beboelser hører Estrupmark skole, hvor P. Pedersen dengang var lærer. Desuden fandtes i det østlige distrikt Estrup skovhus, hvor den kendte gartner Otto Hansen boede, to ejendomme Saphus, er rejst på Sapheden. I 1870 boede der to daglejere i husene Niels Pedersen og Knud Nielsen. Baslundgård ejedes af Nis Hansen, Grydegård af Jeppe Christensen, Cathrinelund var forpagtet af L. F. Lautrup, der havde en forvalter, en husjomfru og 6 tjenestefolk, Mosegård ejedes af H. P. Hansen, Hovledsgård af S. Christensen. Led og gård lå ved sydøsthjørnet af Estrup skov, hvor brønden endnu findes.

I det vestlige distrikt boede Johannes Nielsen på Stinelund, P. L. F. Vinding på Grøndal, H. P. Hansen i Ladelund, Jeppe Madsen i Estruplund, Stephan Tygesen i Estruplund, R. P. Nielsen i Ingersminde, J. H. Ravn i Søhus, Lauge Lauridsen i Engelsholm, H. P. Jensen i Korsager, Estrups avlskarl Jørgen Hansen i Bjerrumlund

og Joh. Jensen på Kristianshøj. Der var 84 personer i det østlige distrikt og 77 i det vestlige.⁹³

EFTER GODSOPLØSNINGEN

Estrups nye ejer var *Christian Termansen*. Hvordan selve købet skete, har hans sønnesøn Jens Theodor Termansen givet følgende skildring af:

»Den dag auktionen holdtes på Estrup, var der forsamlet flere godsejere og rigmænd, og deriblandt også P. Momsen til Sønderkov. Han var en rig mand og havde kun 2 sønner, hvoraf den ældste jo skulle have Sønderkov, og gamle Momsen tænkte nu på at få fat i Estrup til den yngste. Han havde nok allerede budt 10.000 dl., og der var ingen, der rigtig havde mod til at overbyde ham, så herrerne gik og betænkte sig. Da udbrød pludselig degnen Niels Hansen, der var Lautrups rådgiver og vedblev også, så længe han levede, at være det for hans søn: »Ja, tøv no let, der kommer en mand kjørren nier o æ landvej, de ka væer, han holder her åp for æ daer o så kan sej vos, hva Estrup ska kost.« De fine herrer så ud, men opdagede ikke andet end en almindelig jævn bonde- mand i en lille simpel rødmalet fjælevogn og trak hånligt på smilebåndet ad den konkurrent, som ikke mange af dem kendte. Da gamle Chr. Termansen var kommet ind og havde gjort sig bekendt med betingelserne og hørt, at der var budt 10.000, sagde han: »Ja, så kommer a jo te o leg en par hunder te.« Momsen sendte ham et ringeagtende blik og lagde så mere til, og således vedblev det, til Chr. Termansen var nået til 11.000 dl. Da var hr. Momsen blevet ærgerlig og bød på en gang 11.500. Men den gamle slesviger tog det ganske sindigt og sagde 12.000 dl., hvorpå hr. Momsen snurrede rundt og erklærede, at nu ville han sandelig ikke give mere, og gården blev Termansen tilslået. Pengene var knappe i de dage, og blandt de tilstedeværende var en gammel bekendt af bedstefader, der rystede på hovedet og syntes, det måske kunne være dyrt nok. Men bedstefader spurgte ham, om han ville give 1 lybsk skilling for hvert træ i skoven, hvilket vedkommende nok var villig til, og så kunne træerne vel betale gården«.

Christian Termansen var søn af Terman Lauritzen og hustru Hanne, Østerlindet. Han havde haft en gård i Jegerup, men ved handel med kreaturer og en tid med heste tjente han godt, des-

uden forpagtede han Skodborg præstegård, som han afhændede for at overtage Ø. Lindet Nygård efter en broder. Nu handlede han især med stude, som han navnlig købte på jyske herregårde og hvert år i hundredevis drev til markederne i Husum og Itzeho. Nygård solgte han, da han overtog Estrup.⁹⁴ Han giftede sig første gang med en yngre præsteenke *Maren Jepsen*, enke efter hr. Otto Jacob With i Skrydstrup. I dette ægteskab fik Termansen tre børn: Otto Jacobi, f. 1811, Marie Margrethe, f. 1814, og Christian, f. 1. sept. 1816. Efter Maren Jepsens død giftede Termansen sig med en enke fra Neder mølle ved Horsens *Marie Kirstine Møller*, f. 1789, hvis broder landmåler Jens Röphsdorff Møller ejede Skødegård i Bække. I dette ægteskab var der ingen børn.⁹⁵

1834 boede Gregers Kristian Raben med sin frue Ane Margrethe Lund, en plejedatter, en husjomfru og en tjenestepige til leje på Estrup. Han var af faderen lensgreve Raben forvist fra Lolland, fordi han havde giftet sig med forpagterens datter. Han var noget mærkelig og gik under navnet »den gale greve.« Ved faderens død 1838 blev Raben lensgreve til grevskabet Christiansholm, han blev dr. phil., hofjægermester, kammerherre og medlem af det latinske selskab i Jena. Termansen havde den 20-årige Henrik Lautrup som forvalter og holdt desuden 8 karle, hvoraf de 3 var gifte, samt 2 tjenestedrenge på 13 år, 3 piger og en mejerske.

Termansen var her kun kort, da han døde 6. maj 1835, ifølge kirkebogen 63 år gammel.

Den ældste søn, Otto Jacobi, havde pådraget sig en lammelse i benene, der bredte sig til hele kroppen, så der kunne ikke være tale om, at han kunne overtage Estrup, og han døde kort efter. Den yngste søn, Chr. Termansen, kunne have fået Estrup, men foretrak Vejen mølle. Han var nemlig blevet forlovet med Christiane Jensine Fog, en søster til fru Cathrine Lautrup og plejedatter af møllens ejerinde, hendes faster, den gamle velhavende fru Dorthea Fog, enke efter landinspektør Poder. Ved degnen Niels Hansens hjælp ordnede fru Poder det da således, at hun solgte møllen til det unge par. Denne store møllebedrift var virkelig dengang mere værd end Estrup, ja, gamle Termansen skulle endog have budt Poder 1000 dl. i bytte med Estrup, men Poder betakkede sig. Da loven om næringsfrihed tilintetgjorde mølleprivilegiet, rejste der sig over et dusin møller inden for Vejen mølles område,⁹⁶ og så kan det nok være, forholdet blev et andet!

Den kloge Niels Hansen var blevet kurator både for *Henrik H. C. Lautrup* og *Marie Termansen*. Han arbejdede ivrigt for atter at bringe Estrup i Lautruppernes hænder, derfor virkede han som en »Kirsten Giftekniv.« Allerede ved skiftet efter Termansen var frøkenen forlovet med forvalteren, og 25. sept. 1835 holdt de bryllup. Niels Hansen var selvfølgelig forlover, ligeledes gamle Lautrup, der tituleres som kirkeejer, og for hvem begivenheden må have været en særlig stor glæde. Således bragte foreningen af det unge par atter Estrup i den families besiddelse, der så længe havde ejet den.

Ved det nævnte skifte viste det sig, at der 8. sept. 1826 var oprettet ægtepagt, vel ved den tid Termansen giftede sig 2. gang. I henhold til denne fik enken bl. a. tillagt renterne af 1250 rdl., som skulle indestå i gården, men hvilken kapital efter hendes død tilfaldt børnene.

Der var 12 heste, 60 køer, 2 tyre, 11 kvier, 13 kalve, 34 stude, 2 beder, 1 vædder, 5 får med lam, 3 søer og 1 galt, som sammen med indboet, der var ret almindeligt, vurderedes til ialt 1921 rdl. H. c. Af indboet var dog undtaget sølvtøjet, børnenes ting samt det, fruén havde bragt med ind i ægteskabet.

Stuerne kaldes nu dagligstue, storstue, sovekammer, 2 gæstekamre, gangen og tilstødende kammer, forstue og borgestue, 2 pigekamre, mælkestue, køkken og spisekammer, 2 kvistkamre, kamrene i vestre og østre fløjhus og et bryggershus. Sammen med stald og udhuse nævnes et smedjehus.

Gård og jord sattes til 13.500 rdl. H. c. Der var udestående fordringer på ialt 3.703 rdl. Under de senere forhandlinger bestemtes det da, at Marie Termansen skulle overtage gården for 16.000 rdl. H. c.; hun skulle have ejendommen fra dags dato og med sin forlovede som leder »for deres fælles ansvar og risiko,« og han indskød sin formue ca. 5000 rdl. Skiftet kom da til at se således ud:

Estrup	16.000 rdl.	
Udestående fordringer, nedbragt til	2.931 rdl., ialt	18.931 rdl. H. c.
Gæld (den største post 3.000 til Lautrup og søn)	4.700 rdl.	
		<hr/>
		14.231 rdl.
Madame Termansens part	1.500 rdl.	
Hendes kapital indestående i Estrup	1.250 rdl.	2.750 rdl.
		<hr/>
		11.481 rdl.,

der efter faderens ønske deltes ligelig mellem de tre børn, altså 3.827 rdl. H. c. til hver.

Fru Termansen hjalp det unge par ved at rykke sin prioritet i gården tilbage, så der kunne tages et større lån i 1. prioritet. Hun flyttede vist til Skødegaard.⁹⁷

Den unge Lautrup røbede snart sin dygtighed som godsejer, og Niels Hansen hjalp efter evne, bl. a. var han studeopkøber for ham.

H. H. C. Lautrup.

En af Lautrups sønner blev da også opkaldt efter degnen. Selv var Lautrup meget virksom. Gårdens drift forbedredes, skoven blev bedre passet og store skovauktioner gav godt udbytte. Han foretog forandringer med bygningerne. Sammen med N. Villumsen i Hulvad købte han Hundsbæk 1853. De lod gården drive ved en forvalter og istandsatte dens bygninger, men ganske vist på en måde, man ikke ubetinget kan rose, fordi de samtidig med hård hånd udslettede de gamle volde og grave.⁹⁸ Under krigen 1864 var der på Estrup ingen fraternisering med fjenden. En

major skulle derover være blevet så forbitret, at han lovede at tænke på dem, når våbenhvilen udløb.⁹⁹ Også Lautrup blev landvæsenkommissær, og da Hedeselskabet oprettedes, blev han opfordret til at modtage valg til repræsentantskabet.

Marie Lautrup var bekendt for sin store dygtighed og havde betydelig andel i fremgangen. Det var en ære at blive elev hos hende. Hun blev streng og påpassende; det var nok nødvendigt, der var stort folkehold, en stor børneflokk og en stor slæt gæstfrihed, når kendte og ukendte holdt for og blev budt ind, landevejen gik jo gennem gården. Det krævede en fast hånd, og det gik ikke stille af, når sløseri blev opdaget. Hun nærmest sled sig ihjel.

Lautrups fik 10 børn: Laurids Kristian Frederik, f. 2. juli 1836, forvalter, en tid forpagter af Cathrinelund, døde på Estrup i marts

Kaffekop med billede af fru Marie Laurrup, f. Termansen.

1926. Kristian Jacobi, f. 11. nov. 1837, var 1876 forpagter af Billeslund i Gram og senere af Ankersminde. Han var gift med Ane Kirstine Christensen, en lærerdatter fra Burkal sogn. Kristiane Rosine, f. 24. juni 1839 blev medejer af Estrup. Maren Marie Kirstine, f. 16. feb. 1841, blev 30. okt. 1869 gift med apoteker R. C. C. Nielsen, Varde. Henrik Jakob, f. 13. nov. 1842, blev gift med Maren Petersen og vært på Ejstrup landbohem i Harte sogn, Jens Geert Bolvig, f. 7. maj 1846, var søkaptajn og forliste flere gange. Som skibsdreng skulle han en nat være vågnet ved, at moderen kaldte på ham. Det var i den stund, hun døde. Niels Hansen, f. 15. dabr. 1847, var 1866 forvalter. Caroline Matilde, f. 17. april 1848, døde spæd. Marius Sabinus Wilhelm, f. 31. maj 1854, opholdt sig på Cathrinelund og døde 1890. Otto Christian, f. 21. jan. 1858.

Om livet på Estrup omkring 1860 fortæller fru Sophie Termansen, f. Thomsen, i nogle efterladte erindringer. Hendes forældre var ungdomsvenner med Laurtups. Fru Termansen skriver bl. a.:

»Saa kørte vi ind i den store Gaard modtaget af Hunde, Paa-fugle, Kalkuner, Gæs og Høns. Nu gjaldt det at komme med et flot Sving op for Hoveddøren; men Hans Madsen [kusken] kla-

rede alle Ærter, og saa holdt vi foran den store Stentrappe, hvor Hr. og Fru Lautrup, Døttrene, vore Veninder Christiane og Marie modtog os paa det hjerteligste. Om Vinteren var vi alle godt indpakkede i uldne hjemmevævede Rejseklæder, Benene var godt gemte i Lammeskindsfodposer, saa det var helt besværligt at faa sig fri for al den Indpakning. Endelig var vi da klar til at gaa ind i de hyggelige lune Stuer, som ventede gæstfrit paa os med Kaffe og fine hjemmebagte Kager, som jeg for mit Vedkommende lod vederfares Retfærdighed, fulgt af et misbilligende Blik fra min adstadige Søster, som altid var paa den rette Side.

Efter denne herlige Indledning gik vi med over til Døttrenes Værelser i Sidefløjen, de gik i Skole i Vejle sammen med deres Kusine Marenza Termansen fra Vejen Mølle, medens Brødrene, 7 i Tallet, alle vare paa Latinskole i Ribe, Haderslev eller Herlufsholm, deres Fader vilde have været henrykt, hvis en af dem vilde have studeret. 5 blev Landmænd, 1 Sømand og 1 var ved Handelen. . . .

Jeg erindrer saa tydeligt et Julebal, vi var med til, jeg var kun 10 Aar, vi var klædte i hvide prikkede Mols Kjoler, danse kunde jeg ikke, men jeg syntes alt var saa festligt. Dansen gik i Havestuen, der var Lys i Lysekronen og alle Messing Lampetter paa Væggene, selv de 4 Malerier af Familiens Forfædre med deres pudrede Haar og Dragter i stærke Farver var pyntede med Grønt om Rammerne. Jeg ser endnu saa tydelig for mig de unge hvidklædte Piger, hvoraf Marenza Termansen og Margrethe Bolvig bar Prisen, hvad Skønhed angik, naturligvis var Husets Døttre i Velten, den ene mørk og livlig, den anden blond, fuld af Ynde. Jeg har sikkert været den yngste af hele Selskabet og ret upaaagtet; men nu kom det store Øjeblik; der skulde spises, den berømte Vejen Musik spillede en Marsch, Kavalleren sikrede sig sin Hjertens Dame, og Processionen vandrede ind i Dagligstuen, hvor der var dækket Borde, rimeligvis med mange gode Sager, dertil Vin. Jeg fandt mig selv som Borddame ved Siden af Husets ældste Søn, den 20-aarige Laurids. Der blev spist, talt og raabt Hurra mange Gange, men det smukkeste var dog Sangen, alle vore dejlige nationale Sange. Husets Børn sang alle, navnlig Niels og Døttrene, som sang flerstemmig meget smukt.«¹⁰⁰

Fru Marie Lautrup døde den 12. april 1869 af lungebetændelse siger kirkebogen, af en byld i halsen, siger familietraditionen. Lau-

Kaffekop med Christiane Laurrups billede.

trup døde den 3. juli 1890. Som ældre var han blevet ret streng mod sønnerne, der som det ofte skete dengang var blevet noget hengiven til spiritus. Et par blev en tid sendt til Amerika.

Ved skiftet overtog frk. *Kristiane Laurrup* og broderen *Otto Laurrup* hovedgården for 280.000 kr. Forøvrigt gav gården det år et underskud på 1.587 kr. Samtidig solgtes Cathrinelund til Chr. Sørensen for 66.000 kr. Den havde i året 1890 svaret 2.650 kr. i forpagtningsafgift. Aktiverne opgjordes til 586.300 kr., passiverne til 147.837 kr., den største gældspost var et lån hos stamhuset Nørholm, der fungerede som kreditanstalt, på 100.000 kr. Der var et par legater, ligesom forvalter Jürgensen samt Jørgen Hansen, Otto Hansen (gartneren) og Johan Siem blev betænkt.¹⁰¹

Frk. Laurrup forblev ugift og var nok den betydeligste i hjemmet. Hun døde 6. sept. 1902. Der fortælles, at da hun lå på dødslejet, rådede hun broderen til at gifte sig med husjomfruen, frk. Schmidt, »for du kan ikke ene passe den store gård og godset.« Otto Laurrup fulgte hendes råd og friede til husjomfruen, der var mere end 20 år yngre end han, men som han elskede og ærede til sine dages ende. Den 3. feb. 1903, et halvt års tid efter søsterens

Frederik VIII aflægger som kronprins sammen med sin søn, senere kong Christian X, besøg på Estrup 1900. Lautrups kusk var fikset op i høj hat med kokarde og skulle køre for prinserne. En af Lautrups niecer spurgte, om han ikke var stolt over at skulle køre for de kongelige. „Nøj, endda,“ svarede han. „A vild' ønsk, te mæ o mi hat, vi loe i Holsted O!“

Dagligstuen i Lautrups tid. Det store ovale billede er malet af hofmaleren Henrik Krock (1671–1738) og forestiller 4 af de 9 musser: Digtekunsten, malerkunsten, astronomien og teatret. Er antagelig kommet til Estrup i Fr. Lautrups tid fra dennes hjem.

død, stod brylluppet med husjomfru *Christine Elise Schmidt*, f. 6. april 1879, datter af købmand Vilh. Schmidt og hustru, Eskelund. Den unge fru Lautrup bevarede den traditionelle stil på Estrup, som hun havde lært af Kristiane Lautrup. Også Otto Lautrup havde så dyb veneration for slægtens gamle gård, at selv landbruget blev ved det gamle. Han brugte den gamle driftsform og de gamle redskaber, og efterhånden gik alt for meget i svang. Der manglede tilstrækkeligt opsyn, så tyendet ligefrem undertiden snød og bedrog ham. Han var vellidt og afholdt på egnen og var i en årrække medlem af Ribe amtsråd. Sammen med Søren Jacob Sørensen, Hulvad, udvirkede han, at amtssygehuset kom til Brørup.

Da Lautrup følte økonomien blive dårligere, fandt han det klogest at sælge Estrup.

I ægteskabet var der tre børn: Christiane Marie Margrethe, f. 11. jan. 1904, Marie Caroline Augusta, f. 2. aug. 1905, og Henrik Hans Christian, f. 23. okt. 1907. De to yngste blev så chokerede

Otto Lautrup.

Christine E. Lautrup, f. Schmidt.

over salget af Estrup, at de udvandrede til Amerika og der skabte sig en fremtid, og hvor sønnen er blevet millionær.

Lautrup og frue flyttede til Tved ved Kolding, hvor Lautrup døde som rentier 8. sept. 1930. Fruen flyttede efter hans død over til sin ældste datter på Frederiksberg, hvor denne var lærerinde. Her døde fru Lautrup 19. sept. 1942.

Lautrup havde 1926 solgt Estrup på 30 tdr. hartk. for 490.000 kr. til dyrlæge *N. L. Toft* i Thisted og godsejer *Erik Jensen Dahm* til Sjørring Søgård. Dahm og frue, *Kirstine Mikkelsen*, stammede begge fra Oksenbøl i Thy. Han startede som husmand og mælkekusk. Men under 1. verdenskrig svang han sig op; han handlede med ejendomme. Toft hjalp ham til at blive godsejer og overtage Sjørring Søgård, som han havde, til han købte Estrup. På jorder fra den udtørrede Sjørring sø tjente han stort på frøavl (rapgræs). På Estrup købte han Toft ud og blev eneejer, men han havde ikke de samme følelser over for den gamle gård som Lautrup. Med dygtighed søgte han at udnytte de økonomiske muligheder. Egnen havde været meget rig på store sten. I Estrup skov lå der endnu en mængde. Dem lod han slå i skærver. En plads derinde er fuld af stenslag. Her lod han slå 4000 favne. Vejvæsenet brugte store mængder til landevejene. Vejen forbi Estrup blev 1930 hovedvej, og den

Ældste billede af spisestuen, set mod øst med portrætter af etatsråd Hans Christian Lautrup og hustru Anna Magdalene Buchwald, Fr. Lautrups forældre.

Yngre billede af spisestuens østre ende.

Otto Lautrups kontor.

slugte anelige mængder. Desværre nøjedes Dahm ikke med at udnytte istidens stenstrøning, men tog også fat på gårdens gamle smukke stendiger, hvilket Lautrup så småt havde begyndt på. Da Dahm ville i gang med det næsten mandshøje dige om haven, vakte det røre blandt egnens folk. Man ønskede det bevaret og ville samle penge ind dertil. Forstander Overgaard, Ladelund, mødte på Estrup og tilbød godsejeren 2.500 kr., hvis diget måtte blive stående. »4.000 er mere!« lød svaret. Og så blev også dette dige slået i skærver og solgt.

Dahm solgte parceller af gårdens moser og desuden agerjord til 2 ejendomme nord for skoven samt Bjerrum, og efter hans død solgte fru 62 tdr. land vest for gården. Da Dahm overtog Estrup, hørte der ca. 700 tdr. land dertil, da fru solgte, var der ca. 500. Dahm ofrede ikke mange penge på at holde bygningerne vedlige. De forfaldt i den grad, at de næsten fik en ruins præg. Nogen undskyldning til denne fremfærd kan søges i 30ernes hårde landbrugs-krise. Men den undskylder ikke alt, da Dahm var en velhavende mand.

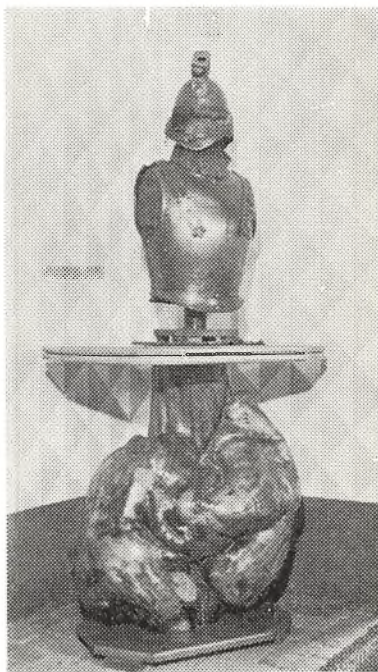
Han døde 1936, og 1939 solgte fru Estrup for 412.000 kr. til godsinspektør Chr. J. Petersen på Løndal.¹⁰² Dahms havde ingen

børn selv, men havde en adoptiv søn Harald, der overtog Vilhelmsborg ved Thisted, som han solgte og købte Sjørringvig. Denne gård har han nu afhændet og købt St. Todbøl. Efter salget af Estrup opholdt fru Dahm sig hos sønnen og døde 1966. Hun og hendes mand ligger begravet på Sct. Thøgers kirkegård ved Vestervig.

Det blev de nye godsejerfolk, *Christian Johannes Petersen* og hustru *Anna Petersen*, der genrejste Estrup af dens forfald.

Da de i foråret 1939 købte godset, var der næsten ikke et helt tag på bygningerne, på sydsiden af hovedfløjen var lægterne faldet ned, så man i regnvejrskage måtte tage regnfrakke på inden døre. Selv stuerne bar præg af ødelæggelsen, mange døre havde kun et hængsel, i storstuen hang en stor sæk, den skulle skjule et hul i muren.

Roligt og sikkert tog Petersens fat, rum for rum istandsattes, døre og vinduer, tag og gulve. Og på avlsbygningerne blev hvert år tækket en side af taget. Men ikke nok med dette. Godsejerparrets ægte historiske sans bevirkede, at alt blev gjort pietetsfuldt, og at også det indre, de gamle herregårdsinteriører og den særegne hygge genskabtes. Gamle kønne genstande købtes på auktioner, og mange ting, navnlig fra Laurupernes tid, fremdroges fra deres forborgne skjul, gamle empireovne, lysekroner, fotografier, malerier, gamle bøger, ja, endog et arkiv med dele af godsets oprindelige arkivalier har godsejeren opsporet stykke for stykke og har atter ladet dem komme til hæder og ære i den hovedbygning, hvortil de i sin tid blev anskaffet, ja selv en kampesten med udhuggede bogstaver og årstallet 1715, som oprindeligt havde siddet i det nordre stendige ved gården, men som fru Laurup havde reddet fra at blive slået i skærver og ført til

Fra godsejer Petersens samlinger.
Harnisk på mærkelig formet træknude.

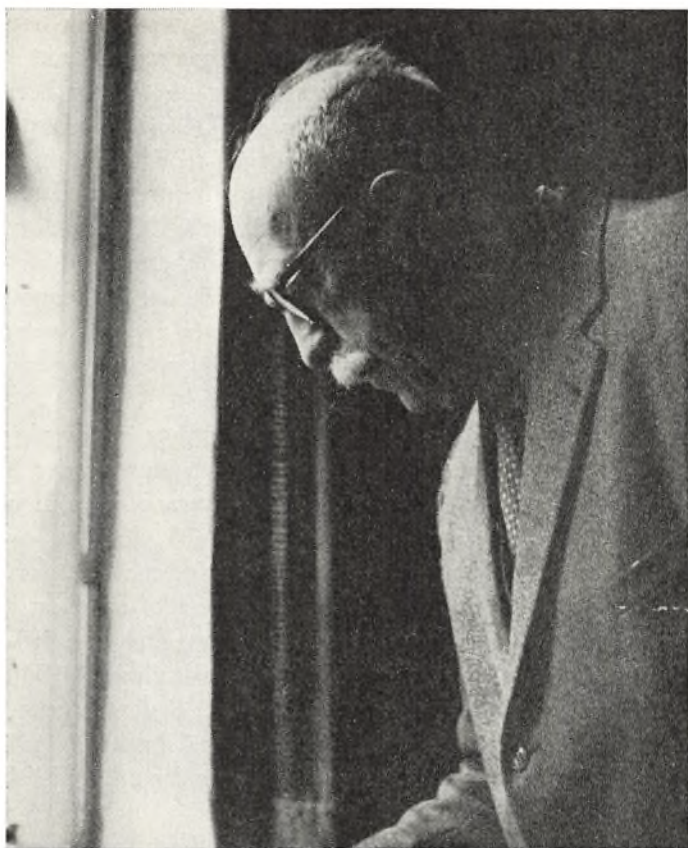
Anna Petersen, f. Rasmussen.

sin bopæl i Tved, lykkedes det godsejeren at hente tilbage, da fruén måtte efterlade den. Også en samling stensager fra oldtiden, væsentlig fundet på gårdens jorder, har Petersen skabt.

Målbevidst, utrættelig, drevet af levende pietetsfølelse over for en gammel kultur har ægteparret arbejdet og nået store resultater. Med en lille ændring af Frederik Vilhelm Is ord kan de med berettiget stolthed sige: »Vi har gjort gården og godset i stand.«

For det var også marken og skoven, godsejerens omsorg gjaldt. Navnlig den sidste.

Godsejer Petersen er nemlig opvokset i skove. Han er født 27. juli 1887 på skovløberstedet Snapind i Merritskov ved Bandholm, hvor hans fader Niels Petersen var skovløber i en af Knuthenborgs

Chr. J. Petersen.

skove. Hans moder hed Karen Kirstine Petersen, f. Larsen. Som 8-årig begyndte Chr. J. Petersens arbejde i skoven med at udlægge strykninhvede for mus i bøgekulturer. En købmand i Maribo forærede ham en notesbog, heri opnoterede han arbejdstid, dato og fortjeneste og blev vænnet til orden og hurtigt og let at omgås tal. Snart arbejdede han med plantning i skoven. Senere forflyttedes faderen til et andet distrikt, her var der 5 td. land ager og en besætning med heste og køer. Der blev faderen syg, og den nu 12-årige dreng måtte stå for landbruget, i høsttiden hjulpet af sin mor. Et halvt år før konfirmationen blev han udskrevet af skolen, for nu måtte han tillige arbejde i skoven. Det var ikke blot i Vestjylland, at små drenge fra små hjem tidligt måtte lære »o stri få fø o kle.«

Herpå er godsejeren et eksempel, og det stålsatte den velbegavede drengs karakter, ligesom han også havde et stærkt helbred.

Da han som 16-årig blev landvæsenselev på en stor herregård på Lolland, kunne han med le høste 1 td. land hvede pr. dag, dagen var ganske vist også fra kl. 6 morgen til 7 aften, og da han senere fik plads på en herregård på Falster, kunne han i tærsketiden daglig bære omk. 200 td. korn op på første og andet loft. Han har som 1. elev eller forkarl arbejdet med sukkerroer på en herregårds 400 td. land store roemarken; man havde der 20 svenske roepiger, som i det våde efterår 1905 blev sejlet ud i vognkasser for at fiske roerne op. Selv sparede han sig ikke. Han satte en ære i at være første mand. Men sliddet var utrolig hårdt.

Derefter var han i 1½ år på Køgeegnen hos en dygtig landmand og lærte frøavl, blev derefter underforvalter på det herlige gods Giesegård, men måtte så aftjene sin værnepligt som orlogsgast, fyrbøder, på krydseren »Gejser«. 1909-14 var han forvalter på herregården Toftholm i nærheden af Holbæk hos forpagter Thorkild Hoppe. Der lærte han sin tilkommende hustru at kende, Anna Larsen. Hun var husjomfru på gården og er født 1883 og er datter af Rasmus Larsen og hustru Marie, Assingløse. I 1914 blev de gift. 1915-17 var de nygifte forvalterpar på Peder Skrams gamle gård Urup. 1917-39 var Chr. J. Petersen godsinspektør på Løndal, ligeledes i Skanderborg amt. Også der var der en dejlig skov at arbejde med.

I sin ungdom ville Petersen gerne have studeret forstvæsen, men havde ikke penge til det, og faderen mente, der heller ikke var penge i det. Men kun få har så megen praktisk erfaring, kundskab og kærlighed til skovbrug som han. Derfor har også skoven på Estrup, den sidste større løvskov, før man kommer ud i det vestjyske landskabs nåletræsområde, nydt godt af hans kyndige pleje.

Kort efter Petersens overtagelse af Estrup kom den tyske besættelse. Store afleveringer af korn og brænde greb forstyrrende ind i hans planer, og de to hårde krigsvintre ødelagde hvedemarkerne, 42 td. l., så han siden gik over til kun at dyrke vårhvede. Der holdes ca. 180 kreaturer, et par hundrede svin og 3 heste.

1950-60 udforpagtedes landbruget, 260 td. land, til Ladelund landbrugsskole, hvor Dons Christensen dengang var forstander, mens godsejeren selv beholdt driften af sin kære skov, 240 td. l., hvoraf $\frac{2}{3}$ er løvskov og $\frac{1}{3}$ nåleskov. Hovedbygningernes østre fløj,

der ved overtagelsen var mejerikælder, indrettedes til forpagterbolig, og 1960 overtog godsejerens adoptivdatter, fru Adda, og hendes mand Søren Koustrup Andersen forpagtningen af landbruget. Godsejerens har ikke selv børn.

Den 12. juni 1968 døde fru Petersen ret pludselig.

Hele egnen, ja alle, der holder af gamle minder og smukke ting, må være godsejerparret taknemlig, fordi de to så trofast har stået sammen om at genrejse den gamle gård og genoplive dens kultur. Samtidig lyder det som et eventyr, at denne mand, skovløberens søn, selv blev en stor skovs ejer og godsejer. Det er et eksempel på, hvad arbejdsomhed, gode evner, viljestyrke og retsind kan føre til.

Lautrupperne, hoveriet og de store landboreformer

Den 6. maj 1769 udkom en forordning om hoveriets bestemmelse. Der skulle på hvert gods affattes et hoverireglement og alt hovarbejde fastsættes til visse dage om ugen, så bonden med sikkerhed kunne vide, når han kunne passe sit eget arbejde hjemme og ikke overlades til godsejerens forgodtbefindende. Ingen arbejdsdag måtte skrives i restance fra en uge til en anden, undtagen i pløje- og høsttiden, da der måtte aftjenes en dag mere om ugen end efter reglementet og så fremdeles. På Estrup affattede man som på de andre godser et reglement i overensstemmelse med cirkulæret. Det har åbenbart voldt visse besværligheder, da man vist ikke havde ført særligt regnskab over alle de hovdage, der blev udført.

Reglementet giver gode oplysninger om forholdene på gården, selv om godsejeren for at sikre sig vistnok opførte et rundeligt antal dage som nødvendige for driften.

Hovedgården havde da 320 td. land *sædejord*, delt i 13 tægter og 3 indhegnede kobler. Heraf besåedes årligt 7 indtægter og 2 kobler, altså kom marken i hver omgang til at hvile 6 år. Høavlen et normalt år sattes til 360 læs à 32 lisp., »som til største delen er slet og ringe« – tilføjes det. Vi lægger mærke til, at agermarken er udvidet stærkt siden 1683.

Skodborghus havde 170 tdr. land, delt i 12 indtægter, hvoraf årlig 6 besås, og der avledes 130 læs hø. Bøndergodset til begge hovedgårde samt $68\frac{3}{4}$ td. kirkegods udgjorde ialt 307 td. hartk., og heraf lå ca. $\frac{1}{3}$ i Koldinghus amt. Der var ialt 114 bønder og 25 husmænd med hartkorn, men uden at holde heste, samt 28 husmænd uden hartkorn.

Til Estrup udførtes *hoveriet* af 33 gårdmænd, 9 husmænd og enkelte andre, mens 17 gårdmænd og 1 husmand i Vejen drev Skodborghus ved deres hoveri. De øvrige kaldtes fribønder og svarede så en ekstra pengeafgift eller større landgilde og større indfæst-

ning. Helt fri var de dog ikke, da de gjorde noget arbejde, nogle ægter og rejser.

Der toges hensyn til vejen. De 33 fuldthoverigørende bønder boede nærmest hovedgården, nemlig i *Malt og Brørup sogne*, hvor bønderne var de eneste, der gjorde ugentligt hoveri. Det var gårde på godt 2 til godt 4 tdr. hartk. I høst- og sædetiden måtte de forrette to spænddage og 3 gangdage af en karl og 3 af en pige om ugen og i den øvrige tid af året 1 spænddag, 2 gangdage af en karl og 1 af en pige ugentligt. Enkelte uregelmæssigheder var der som hos P. Laursen i Tuesbøl, der ydede 2 ugentlige spænddage i så- og høsttid, men iøvrigt kun 4 spænddage, 3 gangdage af en karl og 1 af en pige årligt. Gårdmændene i Gerndrup var parvise om hoveriet, der for et par kun udgjorde 8 spænddage, 4 gangdage for en karl og 2 for en pige om året, undtagen Terkel Nissen og H. Petersen, der havde større gårde, og hver ydede henholdsvis 8-4-2 spænd- og gangdage om året. Det samme gjorde gårdmændene fra Holsted, Vittrup og Drostrup, mens gårdfæsterne fra Vorbasse, Fitting, Nebel, Lille Anst og Roved hver præsterede 8-2-1 årligt. I Vejen gjorde gårdmændene mere eller mindre hoveri til Skodborghus, mens 8 husfolk derfra, 7 fra Maltbæk, 2 fra Tuesbøl, 4 fra Eskelund (af disse var den ene Søren Gartner) skulle sende en pige eller en dreng 1 dag ugl. for at arbejde i urtehaven ved Estrup. Til gengæld svarede de kun 20 skilling i landgilde, de to i Tuesbøl dog hver 32 skilling, nogle enkelte husmænd svarede fra 1 rdl. 32 sk. til 4 rdl., men ydede så heller ikke hoveri. De havde normalt græsning til en ko og 4 får, men måtte betale derfor til landsbyens gårdmænd. Gårdmændene selv satte lige så mange dyr ind i græsningen på overdrev og lynghede, som de kunne fodre om vinteren.

Som et eksempel på, hvad en hovbonde ellers betalte i *landgilde*, kan vi nævne Niels Mikkelsen i Maltbæk på 2½ td. hartk. Han svarede 10 skp. rug, 6 skp. byg og 1 rdl. 80 sk. Mange fæstere skulle desuden spinde 2 pund hør eller uld, ja Stephan Nielsen i Kirkehuset i Lindknud endda 9 pund. Det kan også nævnes, at 4 gårdmænd i Eskelund hver leverede 2 lispund smør, men intet korn.

På en *pløjedag* skulle der pløjes 6 skp. land, hjulploven skulle være forspændt med 4 heste, og der krævedes en karl og en dreng eller pige til at køre den. Der skulle harves 12 skp. land med 2 heste, »hvored følger en karl kornet at så og harven at køre. Når

i steden for disse poster forlanges jorden pløjet, besået og harvet, da skal sådan en plov daglig ompløje land til 4 skp. rugsæd, samme land besåes af karlen, der styrer ploven, og samme karl henter sædekornet fra gården til ageren, hvilket arbejde anses for en fuldført spænddag. Iligemåde ansættes 2 skp. ruglands pløjning at så og harve for 1/2 spænddag.«

En vogn skulle på en dag *udkøre* 10-16 læs gødning alt efter afstanden til marken, læssene skulle være så store, at 8 læs »forsvarlig« kunne gøde 1 skp. rugsæd, karlen skulle selv læsse. En vogn skulle på én dag hente 8 læs klyne fra Estrup mose og kusken selv pålæsse dem, eller 2 læs hø fra Egeris, fra de øvrige enge og jorder 5-6 læs. »Skulle højvande indtræffe i den tid, høet avles på Aae Maae[†] engene, da skal hver hovedgårds hovbønder med heste og vogn eller på sædvanlig måde uden heste og vogn^{**} opføre høet fra de steder i engene, hvor samme ej kan tørres. Hver bonde godtgøres herfor 1 spænddag.« En vogn skulle indføre kornet af 10 skp. land og karlen på- og aflægge.

På 1 *gangdag* skulle en karl høste 9 skp. rugland eller 1 dags slet hø eller stuve 6 læs klyne, grave 5 favne ny grøft, 3 alen vide og 3 alen dybe eller oprydde 30 alen gamle grøfter. En pige eller dreng måtte daglig sammenrive^{***} på engen det, en karl høster, eller »røgte og sammenrive i tør hø på slig engs størrelse,« pålæsse 8-10 læs, opbinde så meget korn, en karl er pligtig at høste, og rive grunden, eller udsprede 30-40 læs gødning. Alt andet hovarbejde skal udføres efter forordningen, såsom hjemkørsel af brænde, gærdsel, brænde at hugge, save og kløve, tæskning i laden, at sammenbinde korn på ageren, lægge hø og korn i laden m. v. Hver fuldhoverigørende skal desuden køre 1 ægte på 6 mil, 2 på 4 mil (Estrup-Kolding eller Skodborghus-Ribe), men det måtte ikke forlanges i bondens travle sæde- eller høsttid, og i den uge, han har ægtkørsel, pålægges ham ikke andre spændage. Fribønder, der forretter spændage, kan komme til at køre ægter i stedet for disse. »Et bondelæs regnes til 3 tdr. rug, byg eller boghvede, havre 4 tdr. og andet gods 2 skippund.«

* Made = eng.

** Antagelig ved bærestænger.

*** Det er næppe afrivning her er tale om, der er slået ud af skåret, men man har strendet det slæde græs.

Bliver en *bondegård øde* eller ubeboet, skal godsets bønder, både hov- og fribønder, indtil 1 mils afstand fra det øde sted drive gården, dog leverer godsejeren sædekornet. Hoveri skal ikke forrettes for den øde gård, det må godsejeren selv besørge. Brænder en fæstegård, skal bønderne ligeledes i inden for 1 mils afstand hjælpe ved genopbygningen eller istandsættelsen, bols- og husmænd dog kun halvt mod en gårdmand. Er det selve hovedgården, ildsvåde rammer, »det Gud i nåde afvende,« skal alle godsets bønder, som holder heste og vogn, tage lige del i ægtkørsel og sammen med bols- og husmænd forrette pligtsarbejde ved istandsættelsen.

Husbonden sender *bud om hoveri* eller ægter ved sine tjenestefolk eller ved en af bønderne til hver landsby. Udebliver én uden lovligt forfald, lejes på hans regning. Betaler han ikke, sker der udpantning med en mulkt på 1-4 mark til sognets fattigkasse. Viser modvilligheden sig 3. gang, er fæstet forbrudt. Er en hovbonde forsømmelig, må han betale skaden efter taksation og en mulkt til de fattige.

Der skete snart forandring i den smukke plan. Struensee kom til magten, og allerede 20. feb. 1771 udstedte han »*Nærmere Anordning om Bestemmelsen af Hoveriet.*« Regeringen fandt, at de fleste proprietærer havde krævet »ubilligt hoveri.« Anordningen fastslog, at af 6 td. hartk. måtte kun fordres 96 gang- og 48 spænddage årligt, hvoraf de 10 måtte være pløjedage.

Enhver kan se ved at sammenligne med foranstående, at Lautrup ikke mere kunne bruge det gamle reglement, da det stillede alt for store fordringer til den enkelte hovbonde. Lautrup har næppe set på anordningen med venlige øjne. Skulle hans 33 fuldthoverigørende bønder, som »af arilds tid ene har forrettet alt det hoveri, som til Estrupgård behøvedes,« lettes, ville deres hovarbejde være ganske utilstrækkeligt til hovedgårdens drift. Han så sig da nødsaget til at indgå en kontrakt med *17 bønder i Vejen* (15. april 1771), hvorved de indgik på – selvfølgelig mod en godtgørelse – at udføre så meget hoveri, at de gamle hovbønder nåede ned til lovens maksimum. Hver af de Vejenbønder skulle da pløje 1 dag til boghvede og 1 til rug, gøre 3 dages slet og hjemføre høet, men ikke rive eller stakke det, høste korn 1 dag, men ikke bjærge det, 1 dag årligt udkøre 12 læs gødning, desuden vedligeholde 10 favne nye gærder og forrette to ægter til Ribe eller Kolding. Da Skodborghus nu sælges, kunne de frigøres derfra.

Disse oplysninger om den faktiske hoveriforordning stemmer ikke overens med, hvad J. Richter skrev om, at H. Lautrup skulle have krævet, at nye fæstere skulle forpligtes til dagligt hoveri. Richters kilde er den energiske og aggressive provst Haar i Vejen. Denne var vred på Lautrup, som holdt med Vejenbønderne i en strid, de havde med provsten om udskiftningen. Så man må behandle provstens udtalelse med forsigtighed.

Snart styrtedes Struensee, og den godsejervenlige Guldberg kom til styret, og så kom en ny forordning om hoveriet, nemlig 12. aug. 1773. »Erfarenhed har vist,« hedder det, at det nylig bestemte hoveri var utilstrækkeligt, så mange jorder er blevet udyrkede, derfor ophæves bestemmelsen af 1771, og hoveriet skulle atter ske »efter hver Provintses og Egns gamle Skik og Brug,« dog med visse anvisninger og formaninger.

Sønnen H. H. C. Lautrup, der da var ejer af godset, kunne være gået tilbage til den gamle ordning og ladet de 33 hovbønder alene udføre alt hoveri og derved have sparet et ikke ubetydeligt beløb. Men han viste det storsind ikke at gøre det. »For at vise al ømhed imod sine bønder,« bestemte han, at »bemeldte kontrakt endnu for eftertiden skal stå ved magt« som hjælp for de »øvrige hoveribønder her af godset.« Lautrup handlede ikke alene »ømt,« men også klogt. Der synes ikke at have været sådanne hoveristridigheder på Estrup som på adskillige andre godser, f. eks. på Sønderskov.

1791 skulle der igen udfærdiges *efterretninger om hoveriet*.

Der var sket adskilligt i de forløbne 20 år. Skodborghus og en del gods var solgt 1771. Stavnsbåndet var ophævet, udskiftningen gennemført mange steder blandt godsets bønder, ikke mindst ved tilskyndelse af Lautrup. Hovedgårdens jord var forlængst udskiftet for sig og var nu indhegnet med 4.174 favne nyt hegn, som Lautrup selv holdt vedlige uden hjælp af hovbønderne. Hovedgårdens 13 marker var lagt om i 12 på 25-26 td. land, og Lautrup var i travl virksomhed med at mergle hovedgårdens mark, men ligesom på Nørholm uden at bebyrde hovbønderne dermed, der var mergel på gårdens mark, mergelgravene vidner endnu derom, og arbejdet udførtes af Lautrups egne folk og heste. Han opdyrkede også af »den gamle, udyrkede jord« og merglede den, her lod han de 17 beboere i Vejen hver udføre 2 pløje- og 1 høstdag årligt, men klarede ellers selv resten. Der var samme antal fuldt hoverigørende gårdmænd, men der nævnes 37 bønder, da i 4 tilfælde to mindre

ejendomme var lagt sammen for at erstatte én hoverigørende, hvad der i nogen grad havde været tilfældet tidligere.

I *høsttiden* var hoveriet 1 pløjedag, 2 spænddage og 3-4 gangdage ugentligt, og det var lige meget, om der mødte en karl eller en pige, gårdmændene selv synes ikke at have mødt personlig. Det var altså en nedsættelse af gangdagene, men en forhøjelse af pløjedagene med een dag. I den øvrige tid af året skulle der ydes 1 pløje-, 2 spænd- og 2 gangdage ugentlig, altså en lignende forandring som i *høsttiden*.

De 12 marker havde nu følgende navne. »*Marken bag haven*« var den nærmeste, der var 50 alen til den og 1200 til dens yderste ende, »*Varde landevejs nordre mark*« (64 – 1076 alen), hertil hørte to kobler østen haven, »*Varde landevejs søndre mark*« (200 – 1100), »*Hollændermarken*« (943 – 1760), »*Lille Langager mark*« (1050 – 1740), »*Bierrum mark*« (1225 – 2000), »*Hestager mark*« (1290 – 1930), »*Store Langager*« (1330 – 2170), »*Lauges Hauge mark*« (1050 – 1740), »*Engelsbøj mark*« (2340 – 2850), »*Brøddenbøj mark*« med det halve af koblet bag gårdens lade (2924 – 3694) og »*Grydager mark*« (2960 – 3600).

Af *engene* var *Midtkæreng* og *Fenner* regnet under et, så hver af de 33 hovbønder i Askov, Maltbæk, Tuesbøl og Eskelund havde en dags slet, det var lange stykker på 500-600 alens længde og 23-28 alens bredde, enkelte var dog kortere, men så tilsvarende bredere. Engen var noget sumpet og havde tuer, som var besværlige at slå, og et sted var der krat og sten; der kunne avles 100 læs à 32 lispd. *Overkær* var, hedeknuder i engen frareget, 1670×467 alen. Ligesom de øvrige enge var den tidligere slået og bjerget af de 33 hovbønder, men den slås og hjemkøres nu af 17 gårdmænd i Vejen, hovbønderne skulle dog rive og stakke høet, der udgjorde 100 læs. Den havde krat og buske. *Hor Røden* og *Kæreng* på 570×137 og 1280×56 alen slås af fribønderne, mens hovbønderne må klare resten, 33 læs. *Egeris eng*, der lå 11000 alen borte, var 616×180 alen og gav 40 læs hø. Den var stadig besværlig at bjerge. 11 mand slog græsset, som 20 andre skulle bære op til tørre på *Egeris agre*. *Skovkroge* og små engpletter i marken, ca. 401,832 □ alen, giver ca. 30 læs hø. *Brændgårds Tofteng*, 833×747 alen, passer hovbønderne såvel som *Skovkroge*. Den gav 40 læs. På *Gydmands toft*, der gav 70 læs, havde hver bonde godt 1 dags slet.

En *mark besæedes* 6 år i træk og hvilede i 6. Første år såedes byg,

der i middelår gav 4 fold, dernæst 1. kær rug, 4 fold, boghvede 2 fold, 2. kær rug 3 fold, havre 3 fold, atter havre 2 fold. Dog såedes der også havre blandt andet korn, hvor jorden var sumpet. Der pløjedes én gang til rug og havre, to gange til byg og boghvede. Der harves 2-3 gange, eftersom jorden er mere eller mindre skør og muldet. Ageren pløjes, harves og besæes samme dag af samme folk og med samme heste eller stude, så hver bonde, der pløjer til sæd, medfører to harver, da sæden havde bedst af at blive sået i nypløjet jord, og sædetiden er »kostbar såvel for bonden som husbonden.« Der sås tykt, 7-8 skp. rug på 6 skp. land, da jorden er kold og fugtig, især nær skoven. Nutiden vil undre sig over det ringe foldudbytte, men det havde været normalen gennem lange tider.

Der opføres nok, hvor mange dage enhver bonde skulle forrette arbejde. En tid havde de også rettet sig efter reglementet, men i de sidste år ikke, og det efter eget ønske, så Lautrup førte kun bog over ægterne. I stedet for havde hver bonde en bestemt andel af hver mark at pløje, så, harve, høste og gøde. Bønderne havde altså visse »*hovmål*,« som det hed, både i ager, eng og hegn, som bonden kender og passer, dog med undtagelse af engene Overkær, Hor Roden og Kæreng, Brændgårds toft, Skovkroge og Egeris, men også der ville godsejeren tildele hver sin part. »Det befordrer særdeles arbejdets fremgang, når en bonde ved sin part deraf og kan begynde derpå, så snart han kommer til stedet, og rejse hjem igen, når samme er udført. Den mest flittige stræber at få sin part snarest muligt færdigt, og de øvrige opmuntres til at følge hans eksempel, hvorved hoveriet lettes, og arbejdet går fra hånden, hvilket befordrer både husbondens og bondens gavn og vel, som med hinanden så udi er forbunden.« Således skriver Lautrup, der dog oplyser, at på Estrup krævedes der mere pr. dag end tilladt i den ophævede forordn. af 20. feb. 1771.

Det er sikkert rigtigt, når han tillige fremhæver, at *Estrups bønder* lettes mere end almindeligt: de er fri for at vedligeholde hegningerne om markerne – kun de gamle stendiger skal de som forhen vedligeholde – at de 17 Vejenbønder stadig hjælper med engslet, og desuden hver udkører 12 læs gødning, passer 10 favne hegn og årlig forretter to lange ægter til Ribe eller Kolding, udfører 2 pløje- og 1 høstdag og hjælper noget ved mergling og dyrkning af den opbrudte hedejord, samt at fribønderne i Gammelby leverer 70 læs skudtørv til gårdens brændsel.

Vi skal nævne et eksempel på bøndernes hovmål. Chr. Just i Askov havde således ager nr. 8 og nr. 32 i Bjerrum 1. fald, de var $275 \times 17\frac{3}{4}$ alen og $235 \times 16\frac{1}{2}$ alen og i 3. fald nr. 5 $111 \times 13\frac{3}{4}$, i Varde landevejs syndre mark nr. 11 og 41 i 2. fald $252 \times 10\frac{1}{2}$ og $402 \times 15\frac{1}{4}$, i Varde landevejs nørre mark nr. 7 og 16 øst for haven $346 \times 14\frac{1}{2}$ og $478 \times 12\frac{1}{4}$, Marken bag haven nr. 16 og 29 i 1. fald $285 \times 24\frac{1}{2}$ og $209 \times 10\frac{1}{4}$, i Hollændermarken nr. 27 og 35 $777 \times 14\frac{1}{2}$ og $334 \times 2\frac{3}{4}$, Lauges have-mark nr. 10 og 39 i 1. fald $155 \times 15\frac{3}{4}$ og $363 \times 16\frac{1}{4}$, nr. 9 i 2. fald 156×11 , i Grydager mark nr. 11 $598 \times 19\frac{1}{2}$, Broddenhøj mark nr. 2 og 7 i 4. fald bag laden 185×41 og $208 \times 6\frac{1}{4}$, i Engelshøj mark nr. 10 i 1. fald $436 \times 24\frac{1}{4}$ og nr. 10 i 4. fald $148 \times 6\frac{3}{4}$, i Hestager mark nr. 11 i 1. fald 508×16 og nr. 14 i 2. fald $241 \times 9\frac{1}{4}$, i Store Langager nr. 7 690×16 , i Lille Langager nr. 32 i 1. fald $233 \times 9\frac{3}{4}$, nr. 14 og 17 i 2. fald $279 \times 16\frac{1}{2}$ og $190 \times 17\frac{1}{2}$ alen. Ligeledes havde man sine bestemte engstykker der også bar numre. Ikke alle marker var inddelt i numre.

Hver hovbonde stillede en karl til *at høste* og en pige til at binde op og rive stubbene, mens karlen skokkede, det regnedes for 2 gangdage. Når kornet skulle hjemkøres, mødte pigen tidligt om morgenen og lavede bånd til at binde kornet med, enten af tag, godset leverede, eller af kornet på marken. Dette skulle hun have ordnet, før karlen kom med vognen. Man må altså have bundet kornet i tvillinger ved pålæsningen.

Møgagningen om foråret var beregnet til at tage 5 dage med 33 hovbønder, mens 5 karle læssede og 33 piger spredte. Om efteråret var arbejdet mindre. *Tærskningen*, der også omfattede tiende-kornet, varede fra Mikkelsdag til maj og ansloges til 1.485 gangdage, men der var akkorderet, så hver betalte 3 rdl. og så slap med 3 dages tærskning; til kornets rensning og til at føre det op på lofterne var afsat 66 spænddage og 198 gangdage. Til *kakkelovnsbrænde* måtte hver hovbonde skove 1 favn samt $\frac{1}{2}$ favn »baged,« det blev 1 spanddag og 4 gangdage for hver. Til skovning af bygningstømmer til gårdens og godsets fornødenhed (altså ikke til salg) ydede hver hovbonde 1 spanddag og 3 gangdage. Der var »*dobbelte stengærder*«, opsat med sten på begge sider, om et kobbel øst for haven, vest om Kofald rende, om Natkoblet og koblet af Varde landevejs nordre mark samt om podehaven, og dobbelt stendige med risgærde på om hovedgårdens have og iøvrigt risgærder og lidt levende hegn. Hver hovbonde måtte passe $21\frac{2}{3}$ favn dobbelte stengærder, $8\frac{2}{3}$ favn med risgærde, $69\frac{2}{3}$ favn risgærder og 4 favn levende hegn. Der var ikke skelgrøfter at vedligeholde, men »vandstæder« (vandløb og vandingssteder) blev holdt rene af de 33 hovbønder med 1 spanddag og 33 gangdage hver. Til at

grave *skudtørv* eller *klyne* i Gammelby mose måtte hver stille en karl i 2 dage og en pige eller dreng til at udsætte dem, til at rejse og stuge dem 2 dage og til at hjemkøre dem 2 spænddage. Det blev altså ialt 66 spænddage og 198 gangdage, foruden 70 læs, fribønderne som nævnt leverede. Estrup havde også *humlebaver*, men pasningen havde i flere år været overdraget visse husmænd. Til at *vedligeholde borge- og ladegården*, bl. a. til at plukke lyng til tække på ladegården og kørsel af materialer brugtes 117 spænddage og 132 gangdage, og til kørsel med korn til Ribe, Kolding eller Varde 476 ægter, hver regnet for 2 spænddage. Lyngheden lå kun 1200 alen fra gården, foruden lyng til tag, brugte man lyng til at strø i ladegården og senere, når den var trampet i stykker og forurennet, til at blande i møddingen, for det var jo den, der »satte kagen på bordet.« Estrup Søhede var 1635×1400 alen, heden syd for skoven 1800×665 alen, norden skoven 2000×160 alen og Søndermarkshede 1350×500 alen.

Efter opgørelsen udgjorde alt hovarbejde 313½ pløjedage, 1.492 spænddage og 3.791 gangdage, men heraf udførte 17 Vejenbønder og godsets 18 egentlige fribønder 307½ spænddage og 277 gangdage. Det har været et betydeligt arbejde for godsejeren, ridefogden og ladefogden at holde dette store apparat i nyttig, retfærdig og gnidningsløst gænge. Det ser ud til at være lykkedes.

Assesor Lautrup var meget virksom i årene 1784 og 85 ved *udskiftningen* på godset i Malt og Vejen sogne. Han formåede en del af sine fæstebønder til at flytte ud på hederne, som dengang tildels omgav bymarkerne. Englodderne beholdt de og en del af den gamle agermark. Det er indlysende, at hver gård herved lettere kunne få sin jord samlet i eet stykke eller ganske få, hvad der var målet. Meget betegnende fik en af de udflyttede gårde da også navnet Maltbækgavn (nu Gavnsgård). Statskassen tilstod bygningshjælp, og det gik så godt med udflytternes hedeopdyrkning, at assesoren efter få års forløb nød den glæde at se disse fæstere i lige så god stand som dem på de gamle gårde. I *Maltbæk* udflyttedes 4 gårde og 4 huse, og husene, der ikke før havde haft jord, men hver havde betalt 2 mk. 8 sk. årl. for græsning til 1 ko og 4 får til gårdmændene, fik nu hver 2½ td. land ager og den længst bortflyttede, Poul Jessen, endog 4 td. Blandt husene nævnes Baslundhus, der dog eksisterede før udskiftningen.

Samtidig gennemførtes en såre demokratisk *udligning af går-*

dene, hvorved det blev lettere og retfærdigere at ordne hovedagene: De gjordes alle lige store og lige gode, hver fik 2 tdr. 5 skp. hartk. En undtagelse var der dog, nemlig Terkel Carstensen og Peder Pedersen (Ågård og Maltbæksgavn). De fik hver ½ skp. hartkorn mindre, men som det fremgår af tabellen blev de ved hedeopdyrking hurtigt ejere af det største areal sædeland i hele Maltbæk. De gjorde kun halvt hoveri mod de tilbageblevne bymænd, fordi de fik så lang hovvej. De to andre udflyttede gårde var Søgård og Bøgested. Udligningen skabte hurtigt ny ulighed p. gr. a. beboernes forskellige evne og virketrang, nu da vejen var åbnet for disse egen-skabers frie udfoldelse.

Der tales ofte om det strenge hoveri, og det skal ikke forties, at det var en tung byrde. Men når det bliver hævdet, at der krævedes så meget af bonden, at han derover forsømte sin egen gård, viser virkeligheden et andet billede på Estrup gods. Det fremgår tydeligt, når vi ser på godsets fæstebønder og deres tilstand i 1769 og 1791. Vi kan nævne, at Eskelund by 1769 havde 241 td. land ager, men 1791 264, og høvlen var steget fra 110 læs til 128. Tuesbøl havde 1769 121 td. land pløjeland, 1791 156 td. Og lad os se lidt nærmere på forholdene i Maltbæk. 1688 ejede Estrup gårdene I-III, borgmester Christopher Carstensen i Ribe de resterende IV-VII, desuden lå præstegården her. Ca. halvdelen af VII stod øde. 1769 ejede Estrup alle bøndergårde. Jordebogen 1701 oplyser, at der er taget jord fra Estrup øde by og lagt til et par ejendomme. Den ene af disse er sikkert en del af VI og den anden den ejendom, Anker Smed har 1769 og P. Jessen 1791. Derved forøgedes byens hartkorn lidt.

1688 havde hele Maltbæk by (de 7 gårde + præstegården) ialt 409 td. land agerjord. Det tal omfattede også den jord, der lå øde (½ gård) og præstegården med hartk. 5.320. Disse to ejendomme har tilsammen haft mindst ¼ af arealet. De 7 gårde, der senere hørte under Estrup, må da i 1688 have haft 307 td. land ager i drift.

Da man dengang ikke havde faste matrikelnumre, må vi søge at genkende gårdene på hartkornet, der ofte var forskelligt, men da det nu blev gjort ens ved denne store omvæltning, der fuldstændig omkastede landsbyens mangehundredårige inddeling, er det såre vanskeligt at identificere gårdene, og læserne bedes undskyldte, om

enkelte ejere 1791 skulle være anbragt under forkert gård i vedføjede tabel.

På tabellen kan man se, at *Maltbæk* omfattede 351 td. land sædejord i 1769 og i 1791 420 td. land, d.v.s., at arealet var forøget med en femtedel (19,6 %), samtidig steg gårdenes høavl fra 151 læs til 181 læs, og det i den tid, hoveriet på hovedgården skulle være så kolossalt, at bonden derover forsømte sin egen gård! Det er ikke en forringelse, det er en forbedring. Fremgangen har i virkeligheden været meget større. Bønderne har nemlig selv opgivet arealerne, men ikke det hele! Herom skriver Lautrup 1791 på regeringens forespørgsel: »Endskønt det er mig bekendt, og jeg kunde bevise, at endel af bøndernes angivelser ikke ere rigtige, at nogle kuns har angivet de $\frac{2}{3}$ af det rugland, de har i besiddelse, andre angivet mindre korn og høg, end de i et middelår kan avle m. m., så forbigås dog at anmærke sligt, da sådanne fejl, når de skulle anføres overalt, burde undersøges, hvortil der ikke gives tid eller lejlighed.«

Det kan derfor fastslås, at hoveriet, hvor strengt det end var, i assesorens tid ikke har forringet bøndergårdenes drift, men at denne tværtimod i høj grad blev udvidet og forbedret.

1791 var stillingen m. h. t. udskiftningen på godset således: Helt udskiftet var *Maltbæk*; endvidere *Vejen* med 20 gårde og 4 småsteder foruden huse, de to gårde og 9 huse var udflyttet; *Drostrup* med 3 gårde, 1 husmand udflyttet; i *Holsted* var 1 gård og 3 småsteder udskiftet og 2 udflyttet; i *Gammelby* var 6 gårde og 4 småsteder under udskiftning. I *Gerndrup* var 8 gårde udskiftet af fællesskabet med *Nielsbygårds* bønder og deres egen jord udskiftet. Kun udskiftet af overdrevsfællesskabet med andre byer var *Askovs* 9 gårde, *Tuesbøls* 7 og *Eskelunds* 10 gårde og 2 småsteder. Udskiftningen var i første omgang en økonomisk belastning for husbonden, men med stolthed har Lautrup kunnet se på det opnåede resultat. Og da han året efter stillede bøndergodset til auktion, var det en betingelse, at også de sidste byer udskiftedes fuldstændigt. Så overbevist var han om dens værdi for fremskridt.

Om et andet landbrugsproblem, om hvordan man kunne skaffe *rent og tørt korn* til eksport, måtte Lautrup også udtale sig. Guldbergregeringen udbad sig nemlig i 1778 godsejernes betænkning herom. Lautrup svarede bl. a.: »Paa denne vesterlige kant af Jylland er rug snart det eeneste af kornvahre, som her kand have til afsætning, der ej paa disse sandige grunde er befængt med nogen

MALTBÆK.

	1688		1769			1773	1791	
	Fæstere	Hartkorn	Fæstere	Hartkorn	Td. l. ager	Fæstere	Fæstere	Td. l. ager
I	Th. Nielsen	4.620	Chr. Christensen	2.310	22½	Chr. Christensen	Adser Jacobsen	30
	Jep Ingvorsen		Hans Jørgensen	2.310	22½	Hans Jørgensen	P. Pedersen	35 ¹
II	Peder Knudsen	4.431	Jens Sørensen	2.212	22½	Jens Sørensen	Jens Olufsen	25
			Hans Iversen	2.212	22½	Hans Iversen	Hans Iversen	27
III	Hans Jepsen	6.632	Jørg. Jeppesen	3.312½	32	Jørg. Jeppesen	Jørg. Jeppesen	25
	Chr. Thomsen		Niels Madsen	3.312½	32	Math. Nielsen	Hans Eskildsen	30
IV	Iver Ibsen	4.202	Carsten Jørgensen	4.202	41	Carsten Jørgensen	Terkild Carstensen	42 ²
	Jørgen Hansen	4.310	Chr. Mikkelsen	2.121½	22½	Chr. Mikkelsen	Mikkel Christensen	30 ³
V	Peder Hansen		Niels Hansen	2.121½	22½	Poul Andersen	Poul Andersen	30
			Niels Mikkelsen	2.400	20½	Niels Nielsen	Mikkel Nielsen	27
VI	A. Mortensen	5.031	Peder Clemmensen	2.400	20½	Peder Clemmensen	Peder Clemmensen	25
	Jens Christensen, øde	5.612	Peder Mikkelsen	3.321½	33	Niels Madsen	Niels Madsen	25 ⁴
VII	Søren Pedersen		Niels Christensen	2.400	27	Niels Christensen	Niels Christensen	30
		35.632		35.702½	341			381
			Anker Smed	1.110	10		P. Jessen 1.200½	15
							Husmænd 1.620	24
		35.632		37.012 ½	351			420

¹ Ågård. ² Maltbæksgavn. ³ Søgård. ⁴ Bøgested.

slags ukrud, uden aleene det saakaldede rass eller raas, og naar iagt-
tages at holde sædekornet reen derfor, har det ingen betydning, og
jeg tænker, at denne egns rug skal give det østerlandske lidet efter,
og skulle herudi noget mangle, da bliver vel aarsagen denne: Da
vi forhen var tilladt at brænde brændevin, tog mand ald smaakor-
net derfra, som blev forbrugt til brændingen; men nu, for ej at
kaste det ringe korn hen til unytte, saa lader mand det følges med
det gode, saavidt mueligt er.« Småkornet faldt sammen med
ukrudtsfrø, avner og støv nærmere kasteskovlen og var derfor
urent. – Rass (halvsnylteren rugskjaller) var dengang det værste
ukrudt i store dele af Jylland, ja, så slem, at det gamle rim dannede
sig: »Rås å køs [hvene] gør en mand brørløs.« Også nu vil man fin-
de rent sædekorn som det vigtigste modmiddel.

Hovedgårdens bygninger

Da Lene Rosenkrantz ca. 1540 gjorde en bondegård i Estrup til sin sædegård og måske tilbyggede nogle avlsbygninger, havde denne gård sikkert landsbyens største huse, men iøvrigt har dens bygninger næppe adskilt sig væsentligt fra de andre i landsbyen.

Ganske vist er det hævdet, at et firefløjet borggårdsanlæg skulle være opført her omkring 1550.

Det er næppe rigtigt. Det modsiges af, at Estrup dengang var en ubetydelig gård, der kun stillede en karl til mønstring, mens nabo-gårdene stillede både 2 og 3. 1686 var bygningerne temmelig medtagne, og man har taget det som et udtryk for deres ælde og altså for et byggeri ca. 1550. Deres dårlige tilstand skyldes dog åbenbart mere svenskekrigene end egentlig ælde. Estrup havde indkvartering af fjendtlige tropper, hele egnen blev lagt øde af krig og pest, herskabet ruineret, og hovedbygningen var i årene derefter ubeboet, så det er givet, at bygningerne 1686 måtte se ilde ud.

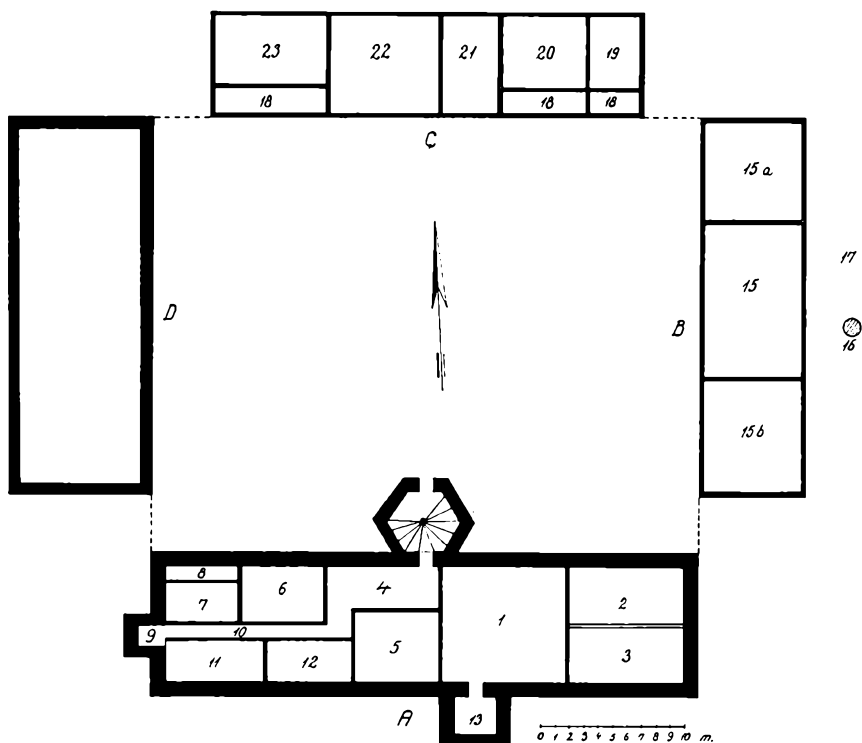
Det anseelige Estrup, der stod her i 1600 og 1700 årene må være bygget efter Lene Rosenkrantz' tid, antagelig af Christoffer Juel. Det er ham, der får bøndergodset samlet om Estrup, og netop bondens arbejdskraft var så at sige en nødvendighed for byggeriet, bønderne måtte levere store marksten, fælde træer, hente materialer o.s.v. Selv om Juel var blevet skrøbelig ved denne tid og ikke kunne færdes omkring på godset, må det dog nok være ham, der efter afslutningen af de sidste mageskifter ved 1580 bygger den nye borgegård. Da havde han bl. a. fået Brændgård med dens teglværk, hvorfra der vel er leveret mursten, skoven har kunnet give bøg og eg, fyrretræet er nok købt i Norge.

Man kan i store træk danne sig et billede af, hvordan hans Estrup så ud. Godt et århundrede efter det var rejst, blev der nemlig taget syn over gården (1686), da forpagteren Niels Jessen afleverede forpagtningen.

Den var da delt i en borge- og en ladegård. Borgegården var et firefløjet anlæg. Mod syd knejsede hovedbygningen, »*det store stenhus*,« orienteret øst-vest.

Det stod, hvor hovedbygningen endnu findes. Det var 19 fag langt, mellem tredive og fyrre meter udvendig og hævede sig i to etager med et tårn til gårdsiden, den nordre side. Det var tækket med tegl og havde vist kamtakkede gavle. Der nævnes i alt fald »tagsten på kammen ved gavlen.«

Fra borgegården stiledede man mod *tårnet*, der rummede en *vinddeltrappe*, som snoede sig op til 1. sal og videre til loftet, hvor en dør for enden af trappen førte ind til en kort gang hen til loftsdøren. I skokrenden var der lagt bly. Over selve trappen var der 1686

Estrup borgesgård 1686. Stueplan. Forsøg på rekonstruktion på grundlag af synsforretningen. A. Det store stenhus. 1. Fruerstue. 2. Kammer. 3. Ammestue. 4. Forstue. 5. Sengekammer. 6. Køkken. 7. Mørkekammer. 8. Lille Kammer. 9. Lillehus. 10. Gang. 11. Spindestue. 12. Spisekammer. 13. Contor. Ved 4. trappetårn. – B. Østerhus. 15. Bryggers. 16. Brønd. 17. Abildhave. – C. Nørrehus. 18. Forstuer. 19. Liden Kammer. 20. Niels Jessens Kammer. 21. Port. 22. Borgerstue. 23. Fogdens Kammer. – D. Vestre Stenhus. Den sydlige halvdel står endnu.

intet loft. I den nuværende hovedfløjs kælder, hvor bjælkeloftet er understøttet, står som støttestolpe et stykke af vindeltrappens midtersøjle, en fuldstændig cirkelrundet 16 cm tyk egestolpe med indhuggede false til trappenstrin. De viser, at trinene var 20 cm høje. Denne stolpe synes at være den eneste bevarede bygningsdel af »det store stenhus.«

I og ved tårnet var al adgang til stenhuset samlet, også nedgangen til kælderen fandtes her. Vi går ind ad hoveddøren og står så i en del af forstuen. Til venstre har vi vindeltrappen, der af forsvarsmæssige grunde drejede fra venstre til højre som sædvanligt i den tids trappetårne. Ind under trappen fører 3 trin af egetræ ned i »en liden kandkammer,« hvor der vel har været hylder til både øl- og mælkekander, til fade m. m. En hvirvel for døren lader antyde, at der krævedes let adgang til det, og at det ikke var det kostbare sølvtøj her stod. Gulvet var lagt af »røde sten,« vel Ølandsfliser eller astrager. Herfra kommer vi ind i den egentlige forstue mellem køkken og fruerstue. Der er gulvet af mursten. Gennem en stor vindueskarm med 6 vinduer kastes lyset derind. Ruderne var blyindfattede.

Til venstre fører en egetræsdør med udskårne rammer på begge sider ind til bygningens vigtigste og midtpunktsamlende rum, nemlig »fruerstuen.« Den strækker sig gennem hele husets bredde, har 4 andre døre, alle med udskårne rammer, som det yndedes i renæssancen. Der var 7 karme vinduer med 6 vinduer i hver karm, så der må være kommet lys både fra nord og syd. Gulvet var også her af »røde sten.« Her var en skorsten og to kælderluger, hvorfra bl. a. »en liden trappe« førte hen til kældernedgangen. Huset var så at sige tømt for møbler, her står dog en fyrskive (bord) med to skuffer, med lukket fod »og 4 udhugne egepillen under« og desuden 6 høje »svarede« (drejede) stole, overklædte med ryslæder i sæde og ryg, men der manglede en del messingsøm. I »amme-stuen,« børneværelset, hvortil der sikkert har været adgang fra fruerstuen, var der også en skorsten og gulv af »røde sten.« Endvidere nævnes *to kamre*, antagelig gæsteværelser, ialt fald stod der »en lau sengested med bund udi« i den ene, og fra den førte en dør ind til fruerstuen.

Fra fruerstuen kom man tre trin op ad en fyrretræstrappe til »et lidet contor« med gulv af fyr. Her var også en udskåret dørramme. I det hele taget havde snedkere og billedsnidere meget at gøre i re-

næssancens huse. Døren havde både lås og nøgle, mens adskillige andre døre foruden klinken kun havde en krog som ekstra lukke. Contoret har været en lille udbygning mod syd, da det var tækket med tagsten over fyrretræsloftet. Der var to vinduer, men ingen kakkelovn, så det har været koldt for skriverkarlen om vinteren, hvis man ikke lukkede varme ind fra fruerstuen.

I *sengekammeret* var gulvet af mursten. Til skorstenen var en stor jernkakkelovn indmuret; den bestod af 5 plader og hvilede på en muret fod.

En gang, hvor gulvet var af røde sten, må have ført fra forstuen nogenlunde midt gennem huset hen til dettes vestgavl. Her er anbragt et »*lillebus*« (W. C.) med fyrdør, nøgle og lås og »sønden ved lillehuset et sted til et andet lillehus, dog »øde og loftet derover fordærvet«. Også lillehusene har været små udbygninger. Syd for gangen lå *spindestuen*, der havde en skorsten med arne og »med udhugne ben« (udskårne stolper). Gulvet var af »røde sten.« Endvidere nævnes *spisekammeret*, der må have klemte sig ind mellem spindestuen og sengekammeret.

Nord for gangen lå et kammer, »kaldet *mørkekammeret*,« gulvet var dels mursten og dels »røde sten,« loftet var af usammenpløjet fyr. Der var eet vindue med 4 jernstænger over kors. Her nævnes også en egetræppe, men det er usikkert, hvor den har ført hen, måske op til 1. sal. Mørkekammeret har vel været brugt som forråds-kammer, måske en tid som pigekammer for køkkenpigerne, da der 1686 står »et lau sengested« af bøg og fyr herinde, og der da er sat en dør i uden lås ud til *køkkenet*, mens døren til gangen havde lås. Køkkenet havde en åben skorsten og gulv af kampesten, lagt i ler, og lyset kom gennem en karm med 4 vinduer. Mod vest var der endnu »*en liden kammer*.«

Vi går nu fra køkkenet ud i gangen og ad vindeltrappen op til 1. sal, »*mellemste loft*,« som det kaldes. Heroppe er rumfordelingen ganske anderledes. Her tales om »*det yderste og øverste kammer*« med egedør og ramme både uden og inden samt lås og nøgle. Der var 8 vinduer, og der er en skorsten med en gang hos af »røde gulvsten.« Det må nok være riddersalen og vel det østligste rum, og det har haft hele husets bredde. Dernæst tales om »*det synderste og vesterste kammer*« med 9 vinduer; der nævnes ikke nogen skorsten, men her er et *lillebus*, åbenbart bygget ud i syd. Dernæst nævnes 3 kamre, de to »*næst norden*« og det tredie »*den norderste kam-*

mer.« Heraf følger, at det, der svarer til forstuen i stuelængden, må have strakt sig helt hen til *en gang*, løbende i bygningens sydside. I gangen findes 8 vinduer og en egedør i egeramme, som vist må føre ud til vindeltrappen. Desuden var der et *lillehus* ved gangen. Ligesom det førstnævnte har disse småhuse hængt som størekasser oppe på muren, og da der ikke tales om cisterner, må affaldet være faldet ned på græsset uden for sydmuren. At de har været sundhedsfarlige at benytte i koldt og stormfuldt vejr, der nedefra kunne suse op til sædet inde i huset, siger sig selv. Men de anbragtes uden for det egentlige hus, for at man kunne slippe for stanken.

Bortset fra de røde sten ved skorstenen er samtlige gulve i denne etage lagt med fyrrebrædder. Vistnok alle skærvægge i de to etager var bindingsværk, der tales om tavler og »stenger.«

Tæt ved hovedindgangen findes »*en gang ned til kælderen*,« sat med kampesten. Nede for enden af den hang døren med »håndfang udi en liden trappe op til fruerstuen.« Det var *den vestligste kælder*, man kom ned i. Der faldt sparsomt lys ind fra et vindue i gavlen. På gulvet stod bl. a. et stort salttrug af bøg, 5 alen langt. Derfra kunne man gå videre til den *mellemste* og den *inderste kælder*. I sidstnævnte bredte en skorsten sig og en egetrappe førte op til fruerstuen. Alle kældere var »gevalbte med mur over,« og gulvene var brolagte i sand.

Foruden det store stenhus nævner synet både et Øster- og et Nørrehus i borgegården.

Nørrehuset var 15 fag bindingsværk, da der tales om ledere og stolper i ydermuren. De 8 østligste fag, d.v.s. til og med porten var 1686 tækket med lyng, de vestligste 7 med tegl. Vest for porten lå *borgestuen*, 4 fag, med skorsten og murstensgulv. Derefter fulgte vestligst *fogdens kammer* med gulv af ler og kampesten og med et fyrretræs sengested, 2 små borde og 3 vinduer i een karm. Der var en *lille forstue* ind til borgestuen. *Porten* havde to portdøre, der lukkedes med en bom, i den ene dør var der en mindre, som lukkedes med klinke og hvirvel. Derefter fulgte mod øst *et kammer* til gårdens forpagter. Der var murstensgulv, skorsten, 2 vinduer, en gammel egeskive (bord) med åben fod, 2 fyrrefjæle til bænke og desuden en hylde. Foran det var et *forkammer* (forstue) og allerøstligst »en liden kammer,« ligeledes med forrum.

Fra Nørrehuset til Østerhuset stod *et plankeværk* af 5 bøgefjæle og 1 »bøgekløft« (ikke udsavet, men kløvet), så afstanden mellem

husene har næppe været stor. *Østerhuset* synes at have været grundmuret med fjæl i gavltrekanen og tækket med tegl. Der var 3 rum, det nordligste 3 fag, det midterste var *bryggers, bagehus og malikølle*. Ved skorstenen var indmuret en kobberkedel, desuden stod her 2 bryggekar, det ene på 8 tønner, det andet på 4, desuden et bøgdejtrug, en humlesi og en egetrappe op til loftet. Døren til gården var delt i 2 halvdøre og gulvet var stenbro. Det sydligste rum havde 4 fag. Øst for dette hus fandtes *abildhaven* og i denne *brønden*, hvor vandet blev trukket op i to jernbundne junger. Disse gik i en kobberbelagt tridse, der hang i jern. Fra *Østerhuset* gik et *plankeværk* af fyrrebrædder med egefodstykker antagelig hen til lågen ved hovedbygningen.

Her nævnes intet om en fjerde fløj eller om noget som helst andet mod vest. Og dog stod her en fjerde længe, *et vestre stenhus*, nemlig det, hvoraf den sydlige halvdel står tilbage den dag i dag. Murstenene og hele byggemåden viser, at det hører 1500-tallet til. Stenene ligner munkesten, skønt disses størrelse plejer at være $28 \times 13 \times 9$ cm, og her kun er $27 \times 12 \times 7\frac{1}{2}$. I Bachmanns bygning er stenene $24 \times 11\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{5}$, så forskellen er iøjnefaldende, ligeledes teglens farve og konsistens. Men de er ikke muret i munke-skifte, men i det moderne skifte med løbere og bindere i hver sit lag, som blev almindeligt efter 1550. Det stiller sig ikke hindrende i vejen for en datering til Christoffer Juels tid. Huset er 9,4 m bredt og 13 m langt, men længden har været den dobbelte. Murene er 45 cm tykke. Den svære syld eller sokkel, store utildannede granitsten, rager op af jorden. Mod vest spores en 84 cm bred dør afsluttet i en fladbue. Den har kun været i brug i kortere tid, da den er eftermuret med samme slags sten.

Når huset ikke nævnes 1686, er forklaringen ganske simpelt den, at det ikke kom Niels Jessen ved. Sehested må have forbeholdt sig fløjen til egen rådighed, antagelig var den ikke så medtaget som det store stenhus. O. Nielsen beskriver huset således: »Den vestre Fløj har vistnok stået fra langt ældre Tider og været Hovedbygning. Den stod endnu for en Snes Aar siden [omk. 1850] og var dobbelt så lang som nu. Der var høje Værelser med gamle Malerier og hvælvede, men fugtige Kældere med Lænker i Væggene til Fængsel for genstridige Bønder, medens Træhesten tidligere stod i Ladegården.«

Vi har nu set borgegården, som den så nogenlunde så ud i Chri-

stoffer Juels tid. Med ladegården er forholdet åbenbart noget anderledes. Der er husene meget forskellige og sikkert også af meget forskellig alder. Der er bulhuse, som godt kan være fra Lene Rosenkrantz' tid eller endnu ældre, fra bondegårdens tid. Og øksenstalden er muligvis forlænget efter Juels tid. Ingen af ladegårdens bygninger står nu. 1686 tog den sig således ud: Gårdspladsen er velbelagt med brosten. Den vestre længe er *øksenstalden* på 36 fag. Mod syd rummer den stald, 3 fag, med 6 bæslinger. Dernæst kom porten på 2 fag med 2 nye halve egeporte hængt for. Så fulgte 11 fag øksenstald med 20 egebæslinger. Over dørens 2 halvdøre af fyr var der en luge i taget til at forke hø og korn ind ad. Dernæst kom 3 fag fåre »bås« og længst mod nord endnu en *øksenstald* på 13 fag med 24 bæslinger, en heldør, 2 halve samt 3 låger. Det blev 32 fag, synet siger ellers 30 fag.

Mod nord i gården lå *lade og lo*, udgørende 24 fag »med dobbelt højdebjælker og sribånd samt udskud til begge sider,« d.v.s. det har været et højremshus, der minder om konstruktionen i Danmarks ældste bondegård fra Vinkel, der muligvis er opført ved den tid, fru Lene slår sig ned i Estrup. Videre fortæller synet, at det sydligste udskud er loen, som har 8 fag fyrbrædder (bulvæg) og 4 fag lervægge og er »såvidt fra korngulvet aflukket.« For hver ende af samme »udskud 4 halve porte af fyr ... og 4 halve gamle egedøre.« Øst for laden stod et sulehus på 7 fag, hvis sydside var klædt med bøgefjæl. I sulehusene bæres rygåsen, en vandret planke øverst oppe, hvorpå spærene og taget tildels hviler, af en række svære stolper, suler, rejst midt i og gennem hele bygningen.

Østligst i ladegården stod »*østre længden*« på 15 fag med et skillerum af tømmer og gavle af fyr og eg. Mellem det og det næste hus, som var stalden, stod et stort vandtrug og iøvrigt plankeværk. I stalden fandtes »ridestalden« nordligst, 6 fag med spiltove »af adskillig slags træ.« Dernæst kom *porten*, 2 fag, med halve egeporte og gæstestalden, 6 fag, med 5 spiltove og 10 jernringe. Dette hus såvel som øksenhuset havde vist tavlmur i bindingsværket. Det sidste og *sydligste hus* i den østlige række havde 9 fag bindingsværk, var tækket med lyng og var 1686 meget forfaldent.

Estrups bygninger viste tydeligt, at man var i skovegnene, og at studedefningen spillede den store rolle. De to porte, der vist lå lige over for hinanden i øst og i vest var måske beregnet til at lade lan-

devejstrafikken passere, ligesom tilfældet var senere, dog kunne denne også have gået mellem lade- og borgegården.

Da Estrup var havnet i Bachmanns stærke hænder, opførte han en ny hovedbygning. Det gamle store stenhus blev revet ned, selv de »gevalbte« kældere kasseredes. Dog indrettede han også en kælder under den ny hovedbygning. Men denne kælder fik sin længderetning, 11½ m indvendig, i hele husets bredde, mens dens egen bredde er 5,2 m. Den er sat med store granitsten, hvis mellemrum er spækket med små teglsten. Den er ikke hvælvet, men har et loft med svære bjælker og brede fjæl, hvorover der er lagt et lag ler for at lydisolere og lune, og på dette ligger Ølandsfliserne i den store forstue. På midten er kælderen delt af en skærvæg, 25 cm bred, d.v.s. eenstens mur. Den sydlige halvdel er så atter delt på langs, så en 1,8 m bred vinkælder fraskilles. 3½ m fra sydenden er der mod vest en muret vindeltrappe, der må have gået ned fra gulvet oppe i et af værelserne. Trapperummet er 0,9 m dyb og 1,5 m bred med 9 trin. Stenene er kortere, men tykkere end i vestfløjen. Selv om de nok kan være fra denne tid, er det tvivlsomt, om trappen er det. Den er vist sat af Bachmann, der kan have brugt sten fra det nedbrudte hus. Herpå tyder det, at i nogle skifter er stenene sat på kanten med fladen ud mod trappen. Den har næppe været brugt meget, da der længe har været nedgang fra forstuen ad en trætrappe. Således er der næppe synlige murrester tilbage af det oprindelige »store stenhus.«

Den statelige hovedbygning, Bachmann rejste, udmærker sig ved en for sin tid ualmindelig stor bredde, 12,8 m udvendig. Den er 52 m lang. Sydsiden viser, at der dér oprindelig har været rundbuede vinduer af samme bredde som de nuværende 16 fag med 4 seksrudede vinduer i hver karm.

Bygningen står i rød, blank mur i een høj etage på en tjæret sokkel. Den har valmtage over den kraftige gesims, og ind mod gården hæver sig en bred toetages, hvidkalket frontispice, afsluttet i en segmentfronton. En tresidet stentrappe fører op til dens fint profilerede sandstens portal af korintiske pilastre, hvorover en svungen fronton hæver sig med bygherrens våben og følgende indskrift:

Gud med Naade dem fornøye,
A°. 17 Som mig Bygge lod med Møye. 21.
Hans Bachmann. Kristina Margretha Bachmann.

Hovedbygningens frontispice.

Tårnuret før sidste istandsættelse.

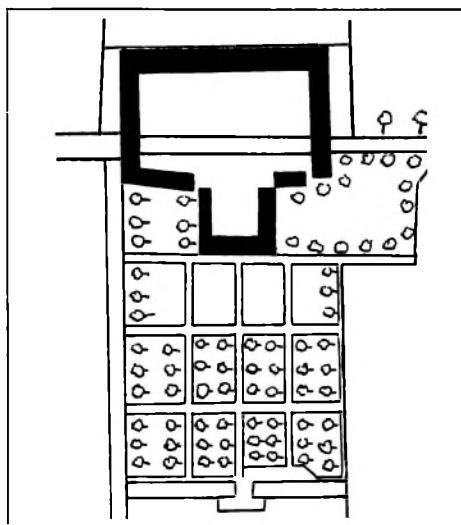
Øverst oppe findes et gammelt tårnur, der antagelig er anskaffet af Bachmann. Indtil 1861 sad det i mellemrummet mellem de to sorte tværbånd. Det er et primitivt jernur, lavet af en smed; på stænger og tandhjul ses mærker af hans hammer, og tandhjulene er filet ud med en almindelig fil. Det lod, som trækker det, er en kasse, som er fyldt med sten og hænger i et stærkt reb. For nogle år siden var uret gået i stå. En dag kørte en bil ind i gården, og en herre spurgte: »Hvorfor går uret ikke?« »Er De urmager?« spurgte godsejer Petersen. »Nej, jeg er præst,« lød svaret. Præsten fik uret med sig, gjorde det istand, satte det op, og uret går fint.

Hovedfløjens havefacade har nu kun en smal hvidkalket kvist. Men tagtømmeret m. m. synes at vise, at her oprindeligt har været en frontispice lige over for og som gårdsidens.

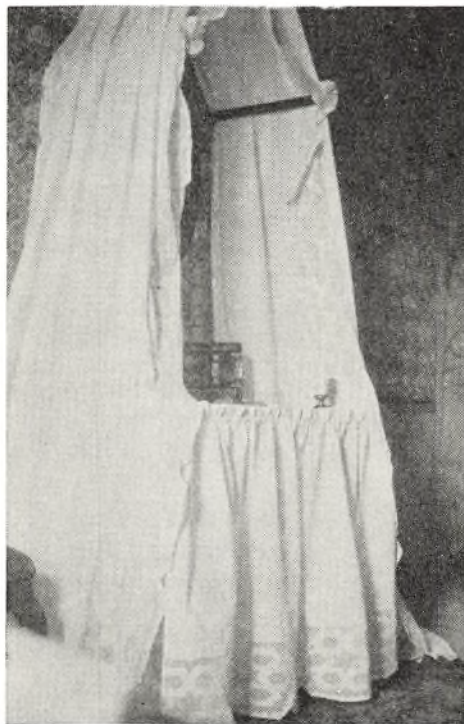
I den store forstue, hvor bl. a. et udvalg af godsejerens jagttrofær pryder væggene, er trappen i barok rykket ind til den østlige væg og fører op til to gæsteværelser, et i hver frontispice. Alle gamle døre i de høje smukke sale og rum har bukkehornshængsler. Nævnes må også den lange midtergang, godsejer Petersen har ladet male i en efterligning af dekorede vægge på Nyborg slot. Mod vest findes en glasdør med gennembrudt billedskærerarbejde. Her uden

for har sikkert været en lille nu forsvundet tilbygning. Her rummes også godsejerens stensamling, samlet på Estrups egne marker, samt en samling gamle bøsser o. a. våben, for en stor del skænket af egnens folk. Bachmann lod sin hovedbygning strække sig hen for sydgavlen af vestfløjen som den forenedes med. Han fornyede også østfløjen, der blev lige så lang som vestfløjen. Mod nord strakte begge de lavere sidefløje sig dertil, hvor de pyntelige størekasser nu står. De to længer fik halvt afvalmede gavle. Østfløjen indrettede Bachmann til bolig for tjenerskabet. Flere af de gamle vinduer sidder der endnu. 1861 blev fløjen indrettet til holstensk mejeri med lemme for to kældere, den ene til skumning. Efter Andelsmejeriets fremkomst, leveredes mælken dertil. Alligevel blev anlægget stående, til Petersen overtog Estrup. — I vestfløjen er der nu 5 værelser.

Der skal være »fundet menneskeben, dog aldrig et helt skelet« under ho-

Plan over Estrup 1792.

Toiletbord i gæsteværelset.

Stolpeseng i gæsteværelset, lavet til amtsforvalter Rasmus Nielsen og hustru Abelone With, Ribe, solgt ved deres død, uden sønnen stiftamtmand Nielsen vidste, hvor den blev af, indtil han ved sin søns bryllup på Estrup kom til at bo i gæsteværelset og genså sine forældres ægteseng. Tilsvarende findes på Estrup.

vedbygningen. Knoglerne er vist aldrig blevet bestemt af kyndige. Antagelig stammer de fra et påført afretterlag, der kan have indeholdt køkkenaffald med dyreknoget.

Udstykningskortet fra 1792 giver os en plan over bygningerne. Fra sidefløjenes nordgavle strækker sig mindre langs med landevejen gennem gården, både mod øst og vest, til de når ladegårdens sidefløje, hvorved borge- og ladegården danner en lukket helhed, og fra hovedfløjens vinduer tillades udsigt over mod avlsbygningerne, hvad ikke var tilfældet i den gamle borggård, da portfløjen mod nord spærrede, så der kun kunne ses ud gennem den snævre port. Borggårdspladsen var belagt med brede kvadersten, og hver hovbonde havde antagelig

sin at »træde an på«, så ridefogden hurtigt kunne se, hvem der manglede.

Bachmann havde nu skabt et aksefast anlæg i barokkens ånd.

Den næste store ændring i borggårdsanlægget skete 1860-61; da nedbrød H. H. C. Lautrup sidefløjenes nordligste halvdele. De nye gavle samt frontispicen forsynedes med høje vælske gavle, de står hvidkalkede med kraftige tjærede båndgesimser. Ved de nye gavle blev der indrettet kældernedgange og over disse murede bislag, ligeledes med svungne gavle. Af de nedbrudte gavle ligger ydermurens syldsten endnu i jorden. Kældrene indenfor blev opfyldt. Da

Hovedfløjen, set fra haven.

Østfløjen samtidig blev overdraget en mejeriforpagter, flyttedes bryggers og bagerovn derfra over i vestfløjen. På skorstenshammen læses Lautrup og frues navne samt datoen 23.4. 1861. Bag den store ovn findes et ganske smalt og snævert rum. Her var bryggerspigens seng. I bryggerset fandtes en brønd, men det snavsede vand måtte bæres op, da her ikke synes at have været nogen kloak. Lofterne i disse kældre er meget ejendommelige. De er gipsede, men ikke om trådvæv, men om snoede halmsimer i bjælkernes tykkelse, 6 tommer.

Ovenpå er der nu kontor. Her findes en indskrift på en rude: J. W. Jürgensen. 1876. Om ham fortælles, at han var forvalter på Estrup i 40 år. Et par ruder i hovedbygningen er også benyttet til indskrifter, på den ene står V. S. 8.3. 87. På den anden Josefine Mørch 31. maj 1860. Vibeke.

Østfløjen er nu forpagterbolig.

Hos mange – beboere som gæster – vakte den gamle gård med sin særegne stemning en egen hjertevarm interesse. Det er med gamle huse som med et gammelt kært ansigt: ikke blot dets smil, men også dets rynker taler så indtrængende, minderigt og varmende

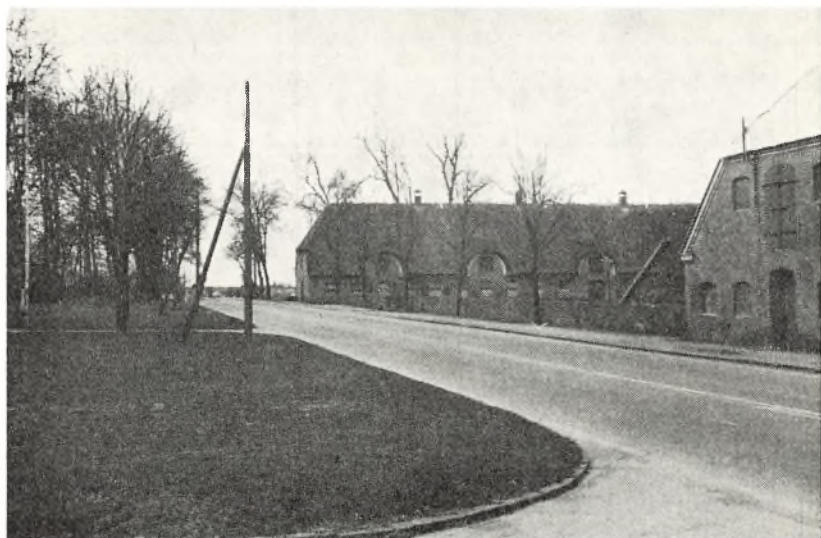

Den gamle landevej gennem Estrup. Træet til venstre er et „brandtræ“.

til os. Dette fremgår også af et brev, J. W. Bülow 1884 skrev til Lautrup, og hvor det bl. a. hedder:

»Det er nu paa 7. Aar siden jeg gæstede det gamle kære Estrup, hvor jeg for de mange Aar siden, i 1820, 21 og 22, havde det glade Barndomsliv mellem de glade Kammerater, hvoraf Halvparten nu er borte, og blandt de bortdragne den iegode Fader, til hvem jeg især havde stor Kærlighed. Jeg takker Dig nu først her skriftligt for den venlige Modtagelse, da jeg hin Septembermorgen traadte ind til Dig, der saa beredvillig viste mig om paa de gamle kendte Steder, og hvor jeg dog savnede hist og her meget af det bestaaende, thi Tiden eller rettere Menneskene har siden hine Dage bragt mange Forandringer . . . et Stykke af det vestre Fløihus, hvor gamle Høstmark boede, og uden for hvis Stue var det gamle Duerum med de mange brogede Duer, de hvælvede Porte med Hestestalden i den østre og Vognporten i den vestre Indkørsel til Gaarden er borte.«

Den meget anselige trefløjede ladegård var i perioder helt eller delvis tækket med lyng. Det var vist Bachmann, der ved ombygning-

Vestlige del af ladegården. Til højre svinestalden, til venstre kostald.

Østlige del af ladegården. Til højre hestestald, til venstre svinestald, bygget af Dahm.
I baggrunden rum til maskiner og redskaber.

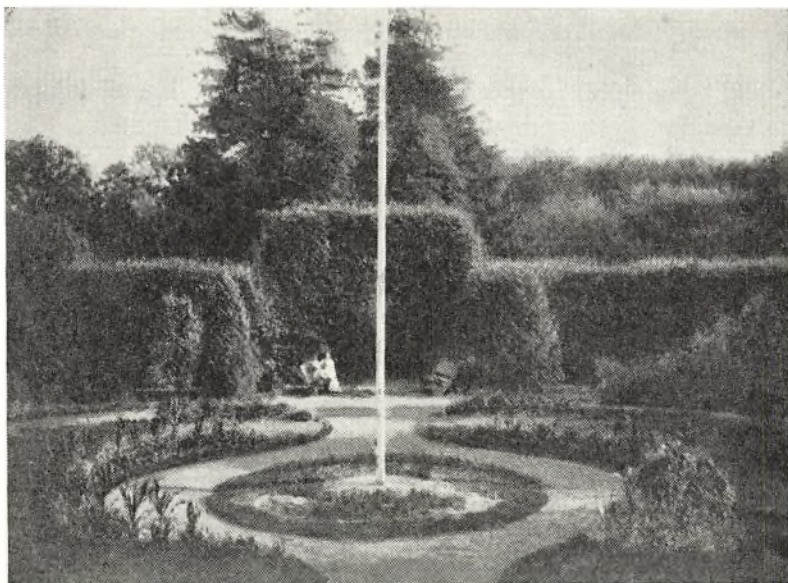

Estrup omk. 1800. Maleri på Estrup.

ger lod dens 3 fløje sammenbygge. Gennem hvælvede porte i øst- og vestlængen gik landevejen. Og da portene lukkedes om natten, var der brug for portnere. Og således var det til 1861. Avlsbygningerne brændte 1778, men blev genopført. Ved udparcelleringen 1794 solgtes en lade og hollænderihuset til nedbrydning og udflytning til solgte parceller. Til det nedbrudte hørte vist de to korte fløje langs med landevejen. Senere blev der atter brug for større bygninger, så H. H. C. Lautrup udvidede både stald- og ladebygningerne betydeligt, men han nedbrød landevejsportene og de dele af længerne, som lå syd derfor, som Bülow omtalte foran. Atter, 1909, brændte avlsbygningerne og nye opførtes 1910. Stendiget langs landevejen er sat af amtet, mens de nuværende stendiger ovre ved hovedbygningen er sat af godsejer Petersen.

1686 nævnes abildhaven, der har sikkert også været en urtehøve. Kortet 1792 viser os haven med rette linjer som vanligt i 1700-tallet, et fransk anlæg, som der endnu spores rester af. I H. H. C. Lautrups tid kom Otto Gartner gående fra Vejle til Estrup, som han nåede kl. 2 om natten. Han fik godsejeren vækket, tilbød sin tjeneste, blev antaget og gik så tilbage til Vejle igen. Han blev snart højt påskønnet, passede haven udmærket, beplantede en stor lergrav, anlagde nye gange. En allé fører herfra til skoven. Ved kostalden står et brandtræ, hvorom det sædvanlige siges, at hvis det fældes, brænder gården.

De gamle stendiger på begge sider af landevejen og vest for haven langs Maltvejen eller kirkestien, som den kaldtes, var solide

Det centrale parti af haven.

hegn og stolte rammer langs vejene ved gården. Sagnet siger, at de stammer fra Karl Gustavkrigenes tid, og den indkvarterede officer havde udset sig Estrup som ejendom, når krigen var forbi, og lod sine soldater opsætte digerne. Hvis det er soldater, der har rejst digerne, kunne det være sket i Brockdorffs, Levetzows eller v. Scholten's tid. Den eneste sten, der takket være godsejer Petersens omsorg står nogenlunde på sin gamle plads ved nordsiden af landevejen tæt øst for avlsgården har følgende indskrift: J. C. S. B. H. S. 1715. Man ved ikke, hvem bogstaverne hentyder til. Godsejeren er det ikke. Mon ikke det gælder mænd, der har forestået arbejdet med digerne? Og mon ikke det angiver tiden, da ialt fald en del af digerne er rejst? Der var i disse åringer megen tale om stendiger. 1695 kom en forordning, der bestemte, at i sten- og skovrige egne skulle man rejse stendiger om markerne i stedet for risgærder. Den stadike huggen staver og gærdsel ødelagde skoven, og de store sten på marken var i vejen for dyrkningen. Det forordnedes, at ikke blot amtmændene på kronens gods, men også proprietærene på deres eget gods måtte lade bønderne udføre arbejdet i forhold til deres hartkorn, de skulle da opbryde og sanke alle sten på marken indtil

1500 alen fra gærdet og rejse et passende stykke hvert år. Stendiger blev atter behandlet i skovforordningen af 1733.

Ved synet 1686 nævnes der intet om stendiger, lige så lidt som om voldgrave. Det er dog ikke bevis for, at de ikke fandtes.

Landevejen gennem Estrup skov var slem. Træernes kroner lukkede sig over den, og vejen var meget opkørt og farefuld om aftenen. Tilmed var der en lille bro derinde. Det hjalp, da landevejen 1874 makadamiseredes, og den blev ganske anderledes, da den nuværende hovedvej anlagdes 1930. Hovvejen fra Askov var 12 alen bred og kan endnu spores i skoven, hvorfra den gik videre over Sapheden. Den nuværende Askovvej var privat, lukket med et led ved skovens sydside (se Hovledsgård). Af det gamle hovedige er der rester ved Dortheasminde.

Estrup skov

Estrup skov er den største løvskov i Ribe amt. Mange mennesker lægger mærke til den og glæder sig ved køreturen gennem den. Den gennemskæres nemlig øst-vest af hovedvej 1. Fra 1864 er der en beretning om en køretur gennem skoven. Den er skrevet af fru Godskesen på vej til sin mand, der sad som østrigsk fange i Kolding. Hun skriver: »Jeg, som er opvokset mellem Skove, havde nu i fire Aar ikke set en rigtig Skov, og jeg kunde ikke modstaa det Trylleri, der greb mig, saa snart jeg var derinde, efter at have kørt den hele Dag, som oftest gennem Hede. Hvor var der friskt efter Regnen! Og hvor indaandede jeg med Fryd denne berusende Skovduft fra Træer og Mos og Blomster, mens Solen skød lange Straaleknipper ind gennem Løvtaget, der endnu var vaadt, saa en hel Regn af klare blinkende Perler slog ned om os, hver Gang en lille Fugl hoppede fra Gren til Gren. Efter denne fortryllende Vej gennem Skoven kom vi atter ud i mere bare Egne.«

Skoven hører under hovedgården. Fra middelalderen havde Vejen præsteembede dog to skovparceller herinde, den ene nord og den anden syd for landevejen. I den ene ejede godsejeren jorden. I Sehestedernes tid havde Vejen præster forøvrigt »fri gærdsel og kølleved« (brænde til maltkøllen) i Vejen skov, og de huggede, hvor de lystede. Parcellerne kunne være ret generende for Estrup, men først 1865 købte Lautrup dem for 3000 rdl.

De har forøvrigt været taget som bevis for, at Vejenmænd oprindelig ejede skoven, men herremanden tog den fra dem. Derfor hørte man ifølge Niels Jocum Termansen »landmålerkæden rasle og skænderi inde i skoven, og der har altid været spøgeri derinde. Der er en stor kule, der kaldes sandkulen, som landevejen går lige forbi, hvor de i fordums tider har taget sand til vejen. Det har været et af de steder, som jeg har været angst for at gå forbi i al den tid, jeg kan huske, og andre folk også. Her går en jomfru, som har aflivet et barn, og der er mangfoldige, som har set gengangeren.«¹ Ved sandkulen stod indtil for få år siden en bøgstub, et par alen høj. Den kaldes Junkerstubben. Navnet havde den ifølge sagnet

fået efter en junker, som skulle være far til det barn, pigen ombragte.

Søren Alkærsig gik så vidt, at han fastslog, det var herremanden Hartvig Thomsen, som gik igen og raslede med landmålerkæderne. Han skulle ved en landstingsdom 1551 have fået tildelt skov, som med rette skulle have været Vejens. Det var derfor han gik igen og skændtes med andre gespænster, indtil han blev manet ned i mosen nord for skoven af den kloge Vejenpræst hr. Brandt.²

Imidlertid er der det mistænkelige, at sagnet ellers ikke nævner herremanden, men derimod at det var to bønder, hr. Brandt mandede ned, og landmålerkæderne plejer heller ikke at optræde i spørgeshistorierne før de store landboreformers tid. At en præstegård eller kirke ejede jord i andre byers område var såre almindeligt. At det oprindeligt var beboerne af landsbyen Estrup, der havde delt skoven mellem sig, synes også givet. 1481 tog Ribe Puggård nemlig lavhævd på Brændgård, og dertil hørte da »et enemærke skov sønder og østen for samme gård med andre skove, enemærketofter og agre.« Et enemærke er jord, der tilhører en enkelt ejer og er afmærket fra andres, altså uden for fællesskabet og undtaget fra rening. Brændgårds enemærke lå i Estrup skov; ifølge indberetningen til Ole Worm 1638 var det således, at »hos samme by (Estrup) ligger Estrup skov udi østen.« Men da byen nogle år senere blev øde og underlagt herregården fik denne også skovlodderne. Før den tid havde den kun haft en gårds part, en otting, af skoven.

Man har efterretninger om, hvordan skellet blev trukket mellem de to landsbyer. Det første skel, man kender noget til, blev sat 1490, da gjorde sandemænd markeskel mellem Vejen og Estrup (Æystrup) mark. De begyndte nede ved Holsted å og fortsatte op til Lyse at sætte skelsten. Alkærsig har lokaliseret Lyse til at være et mindre mosestykke omtrent midt for og nord for Estrup skov. Herfra fortsatte de »så tvært igennem Estrup skov [ikke Vejen skov] til Møllevejen og så til Rødskov. Tilstede var derhos sandemænd af Gram og Gørding herreder. Det blev da bestemt, at hvad der lå østen herfor, hørte til Vejen by og det vesten for til Estrup.« Alkærsig mener, at Møllevejen er den nuværende vej forbi Dortheasminde, som derfra skulle have gået »skråt ud over heden til Vejen mølle.« Rødskov skulle være det samme som Rødsnap, skoven nordvestligst på Askov mark. Hele herredet var dengang langt skovrigere end nu, og Estrup skov har utvivlsomt strakt sig læn-

Fra Nordskoven, øst for festpladsen. Lærk i forkultur 21 år. Underplantet med rødgran, drandis og ædelgran 1938. (C. F. Christiansen fot. 1962).

gere mod øst antagelig forbi Lille Skovgård. Udtrykket »tvært igennem Estrup skov« har derfor næppe betydet tværs igennem den nuværende, så skellet til Vejen sogn er blevet sat så nogenlunde, hvor det den dag i dag findes ved skovens østside.

Imidlertid blev der atter uro om skellet. I 1520erne, da Vejen har travlt med skeldragningen til andre sider, finder man anledning til, at lade kong Frederik I stadfæste sandemandstoget. Det skabte ikke ro. 1532 giver kongen da Th. Galskyt til Sønderkov befaling til at lade de adelige herrer Mogens Bille, Hans Johansen, Erik Kromdige, Peder Ebbisen, Mandrup Holk, Svend Persen i Ørum og Torkel Persen i Følinge (Føvling) »ride mellem Estrup og Vewm (Vejen) mark og skov, at de gøre der ret markeskel og sætte sten og stabel og granske efter loven, givende lodsejere lovlig advarsel.«³

Ved denne rebning er skellet gennem skoven blevet forskubbet noget mod vest. Nu var en af gårdene i Estrup by imidlertid blevet til en herregård. Den ejedes af en enke, men hendes søn Hartvig Thomsen Juel til Palsgård rejser på egne og medarvingers vegne sag mod »rebsmænd af Malt herred,« idet han påstod, at de havde

svoret ham hans skov og ejendom fra, som han og hans forældre havde i hånd og hævd af arilds tid, og han fremlagde et tingsvidne om, at samme skov og mark var tilforn rebet lovlig efter otting i gammeltid, og et synsbrev på, at han var brøsthølden på sin otting både i skov og mark, og han beklagede, at siden var der hugget i 8 eller 9 grønne bøge på hans otting. En otting betegnede en helgårds andel af landsbyen. Herremandens otting har da nok været den østlige nærmest skellet, altså den, hvoraf der åbenbart ved den sidste rebning var tillagt Vejen et stykke. Den 18. april 1551 faldt den fornævnte dom på Viborg landsting, rebningen dømtes magtesløs, han og hans medarvinger burde nyde den ejendom de tilforn havde.⁴ Herefter lå skellet fast. Men det kan man ikke kalde, at herremanden tog skoven.

Den del, de Vejen bønder fik, var vist allerede dengang den dårligste, og den blev snart forhugget. Det er dog vistnok om denne del det endnu 1683 hedder, at Vejen bymænd har skovparter i Estrup skov, »hvorudi de selvejerbønder selv må hugge, såvidt de til deres hjultømmer behøver, men de andre må intet hugge, uden det er dennem af deres øvrighed udvist.«

Mens Vejens part gik til grunde, levede herregårdens videre, beskyttet af godsejerne.

I ældre tid havde skovene en ikke uvæsentlig betydning for opfedning af svin, idet de såkaldte oldensvin blev drevet ind i skoven, hvor de åd agern og bog, rødder og svampe, snegle og insekter og rodede stærkt op i jorden, så de holdt denne skør og porøs. Det var en meget langsom fedning, men til gengæld var oldensvin sunde, flæsket fastere og mere kødrikt. Når en forstmand så sent som ved 1830 anbefaler oldensvin i Estrup, hvorfra de antagelig var forsvundet omkring 1800, er det ikke for svineavlens, men for skovens skyld. I matriklen 1662 siges Estrup skov at være på 50 svins olden. Da var svinene iøvrigt udsat for farer, idet Estrup efter sven-skekrigene var stærkt plaget både af ulve og vildsvin, som naturligvis især holdt til i skoven.

Selve skoven må også have lidt meget, for 1683 består den af små bøgetræer, nogle ege samt elleris.⁵ I byggeperioder huggedes der tømmer til gården og til bønderhuse. I 1687 lod Sehested ved ridefogden Jørgen Jensen, der da boede i Askov, stævne »højagt-bare og velfornemme Niels Jessen,« han skulle stå til ansvar for, hvad der var hugget i hans forpagtningstid. Retten udnævnte da P.

Vognsen, Brørupgård, N. Christensen, Surhave, Jul Hansen og P. Skov, Gammelby, til at syne hugsten i Estrupgårds tilliggende skove. I Langeskov var der hugget 76 ege og 32 bøge, endvidere stod der 5 bøgstubbe i P. Knudsens skovskifte. I Enemærket ved Estrup var der fældet 19 ege og 5 bøge, i Estrup skov 34 ege og 52 bøge, i Bastlund og Rødsnap 82 ege. De fleste stubbe syntes at være hugget gennem 13-14 år. Desuden fandtes en del gamle stubbe og vindfælder af både eg og bøg, »som de ikke kunne gøre nogen granskning på.« De fleste fældede træer havde været små som til »stølper« og »syldstølper.« N. Jessen svarede, at han ganske rigtigt havde ladet træerne fælde, en del til brug på Estrup (han havde bl. a. fornyet en øksenstald), en del til nytte på bøndergodset og endelig efter »aparte ordre« til sin velb. herres venner.« Dette svar synes Sehested at have ladet sig nøje med.

Også den nuværende ejer måtte fælde træer, da han ved overtagelsen skulle reparere det forrådnede tømmer og de sammensunkne tage. Også godsets bønder kunne få tømmer, og da der ved udstykningsen i slutningen af det 18. årh. blev bygget over 40 nye gårde, blev folk hjulpet med tømmer fra skoven.⁶ Meget brændsel bjergedes her. 1769 påhvilede det hovbønderne at hjemkøre »gjerdsel eller brænde« til gården, også gangdage måtte forrettes på skoven, »nemlig brænde at hugge, save og kløve.« I hoverireglementet 1773 udformes det nærmere: hovbønderne skal sørge for »skovning og fornøden bygningstømmer« samt »brændeved, tørveskær og hjemkørsel.«⁷ Hovbønderne skulle dog ikke hugge eller transportere træ eller tømmer til salg, men kun hvad der brugtes på selve hovedgården.

Estrup skov har også leveret skibstømmer, nemlig til bygningen af Fanøskibe i forrige århundrede, eg og bøg. Det var især tømmerhandler Hans Hansen, Ribe, »Hansen o æ Skibbrow,« død 1888, der købte tømmer i Estrup og Gram skove. Det blev udtaget om vinteren og ført til Ribe om foråret, da var hans 8 spand heste stadig i gang med at hente tømmer. Fra Ribe blev det prammet eller flådet til Fanø. De rå stammer lå en del af sommeren i haven, fortøjet med jernkæder; træet måtte nemlig ikke blive for tørt.⁸ Andet Estrup træ brugtes til vognhjul og meget mere. I vestjyske blade kunne man læse om skovauktioner på Estrup, som f. eks. i Ribe Amts Tidende 1876, at der 24. jan. solgtes eg og bøg på

roden til gavntræ og brændsel, bølgeblokke, favntræ og udluftningsbunker.

Foruden at være et økonomisk aktiv var skoven fuld af skønhed og romantik. Da Laurids Fr. Lautrup døde 1338, skrev rektor Thorup, Ribe, bl. a.:

„Aldrig mer i Borgelunden ser jeg dig, min gamle Ven!
hvor du nys i Afskedsstunden bad mig komme snart igjen.
Aldrig mer de stolte Bøge skuer os med graanet Haar
kjære Minder at opsøge fra en svunden Ungdomsbaar.“⁹

Og der var legeplads derinde, især ved en lille vanddam og dens grøft. Her havde børn fra gården i 1820erne en lille mølle, som sognefogdens Jens på Christianshøj var mester for. Et halvt hundrede år efter var dammen udtørret. Sjældne fugle yngede i træernes kroner. Endnu 1886 rugede sorte storke her i et stort egetræ,¹⁰ noget bemærkelsesværdigt for hele egnen. Musvågen byggede rede, og godsejer Petersen oplyser, at raven yngede her til 1916.

Gennem skoven gik »milegrænsen« fra 1701 til 1851, da toldgrænsen flyttedes. Den fandtes 1 mil nord for den egentlige grænse og afskilte et bælte, hvor smuglervarer kunne tages, og beboernes heste og kvæg skulle brændemærkes. Milegrænsen var afmærket, en skelsten stod i skoven. Den er nu genrejst af godsejer Petersen. Den bærer årstallene 1701. 1838.

1830 er skoven »ypperlig vedligeholdt, og det geraader dens Eier Hr. Lautrup ikke til liden Ære, saa skaansomt at have behandlet denne herlige Eiendom,« skriver C. Dalgas,¹¹ »Trævæksten er her fuldkommen saa god som i nogen Skov i Østeregnet. Bøg udgjør Hovedbestanden, men der findes ogsaa mange Ege, især paa den nordre Side, hvor Grunden dog er ringere, og Træerne derfor noget forknytte. Paa den vestlige Side sees ikke faa Æsk. Dette Skovrevier er istand til aarlig at afgive en betydelig Mængde Brændsel og Gavntræ. Visse Strekninger ere tagne under Fredning.«

Skoven var altså ikke forhugget. Den var endda en af de få skove, der i disse tider, så tæt ved den store landbrugskrise, ville have godt af, at der blev hugget noget mere. Det fremgår af en beskrivelse fra samme tid af forstmanden signeur Baastrup.

Han oplyser, at skoven syd for landevejen var 98½ tdr. l., og at vestligst i denne ligger det »søndre enemærke,« 12½ tdr. l., som er

Fra det nordlige enemærke. Normaniana 21 år. Godsejer Petersen ses i forgrunden. (C. F. Christiansen fot. 1962).

indhegnet. Jordbunden i hele den sydlige skov er temmelig god for eg og bøg, dog er det mest en kold lerbund, så væksten er langsom, men endnu mere lider den af den stærke vind især mod sydvest, altså navnlig enemærket, hvor den voldsomme martsstorm i 1822 væltede en del meget store gamle bøge. Enemærket er Brændgårds enemærke, der nævnes allerede 1481. Baastrup fandt her mange åbent stående gamle træer, som meget trængte til at komme bort og erstattes af ung skov. Dog skulle først skaffes læ, og han anbefalede at anlægge et 20-30 alen bredt bælte af canadiske popler. De større åbne steder skulle pløjes og tilsåes med agern, hvad allerede var sket på en af de sydlige pletter. Ellers ville han have ny opvækst frem ved i oldenår at jage svin ind i skoven og ved at hakke jorden op mellem træerne, dog skulle torne og en »aldeles bedærvet« gammel opvækst først ryddes. Længere inde i skoven fandtes fortrinlig opvækst. Sydligere lå haven ved Cathrinelund, men da denne gård flyttedes ud på marken, ville ejeren tilplante haven med nåletræer. Vejen præsteskitte og den øvrige skov syd for landevejen var uindhegnet, men havde en tættere bevoksning, der dog også burde forynges. Mod øst og syd var der en endog me-

get god skov af midaldrende og ældre ege og bøge, som burde være urørte, indtil de undertrykte træer i opvæksten var fjernet. Der var strækninger med yngre bøgeskov, som skulle befries for de deri stående ege og bøge, østligst fandtes en sluttet bevoksning af midaldrende ege i mindre god vækst, da vinden var for hård ved dem, men den burde være urørt, da den gav læ til den øvrige skov. Herovre mod øst var skoven afbrudt af en hede på 10 tdr. l., der kaldtes Hjortesnap, og var ufrugtbar jord; her ville Lautrup prøve at så birk.

Skoven nord for landevejen var på 128 tdr. l. og havde også et enemærke mod vest og det andet præsteskitte. Enemærket, 12 td. l., var ikke afhegnet fra den øvrige skov og led ligesom det sydlige enemærke meget af vinden. Baastrup foreslår også her plantning af poppel, før der fornyes. Jordbunden er meget god for bøg med undtagelse af nogle strøg i den nordvestligste side og to åbne pletter inde i skoven, hvorpå der var lidt egepur, men agtedes besået med birk. Den nordre skov var mest ungskov med færre gamle bøge og derfor i bedre vækst, der var dog også gamle træer, som burde hugges i de næste 5-6 år, i mindre holter var der midaldrende bøgeskov, som burde lades urørt. I udkanten var der en sluttet bevoksning af dårlige ege og bøge, men de burde skånes, da de gav læ, ligesom et skifte sønden og norden vejen, Lautrup havde købt fra Vejen. Det bestod kun af dårlige midaldrende ege.

Baastrup siger, at skoven er »af dobbelt Vigtighed, da det er den vestligste endnu gode Skov i Amtet og næsten i Jylland, da den har en god Figur og så stor Udstrækning, at den kan trodse Vinden, og den virkelig hører til de faae Skove i Danmark, der tabe ved at benyttes for lidet, og taber, mens den bringer sin Eier liden eller ingen Indtægt,« og den kunne de første 5-6 år give 200 favne årlig og senere $\frac{5}{8}$ - $\frac{6}{8}$ favne pr. td. l. af 160 tdr. l. velbevokset skov. For at få denne betydelige indtægt behøvedes så godt som ingen kultur, kun den foran omtalte hugning, og så skulle den fredes mod kreaturer, der ødelægger opvæksten.¹²

I de følgende år er der blevet hugget i skoven, da er det nemlig, tømmeret sælges til Fanøs skibsbyggerier. Men skoven blev passet. 1870 skriver O. Nielsen: »Den smukke skov er bragt under dyrkning, der stemmer med nutidens fordringer.«¹³

Derefter har der vel i perioder været hugget rigeligt. Under den nuværende ejer, der er særlig interesseret i skovbrug, nyder skoven

Fra Sønderskoven. 90 årig bøg med påbegyndt selvforyngelse.
(C. F. Christiansen fot. 1964).

en omhyggelig pleje, men også den har lidt hårdt under de sidste års voldsomme storme. Af særlig kendte træer væltede den kæmpe-mæssige Kongebøg, også kaldet Fruens bøg, i stormnatten 17.-18. feb. 1946.

Selv om den gamle herregård formindskedes, blev udparcelleret under de store landboreformer, og der også senere blev frasolgt betydelige arealer, beholdt den dog stadig karakteren af et gods, af en herregård, og den beholdt sin skov.

Herregården og skoven hører sammen. De tjener hinanden, og de pryder hinanden.

Hjemmel og henvisninger

En hovedkilde er O. Nielsen: Malt Herred. 1870.

ESTRUP

1. Mar. Kristensen i Årb. Ribe VIII 592. – 2. O. Nielsen: Malt Herred 5. – 3. Kinch: Ribe I 572. – 4. Da Rig Br, 3. rk. II, nr. 372. – 5. Kinch: Ribe I 303, 323. – 6. Repertorium, 2. rk. II, 9464. – 7. Kinch: Ribe II 54. – 8. O. Nielsen, anf. skr. 173 f. – 9. Viborg landsting dombg. C 1620. –

GODSEJERNE

1. Adels årb. 1927, 11. – 2. Anf. skr. O. Nielsen: Malt Hd. 6, – Ribe hosp. kopi-bog 1298-1697. – 3. O. Nielsen: Skast Hd. 105, dog kan det ikke, som der fremstillet være Iver Juel eller Anne, der har arvet møllen. – 4. Kanc. brevb. 1573 11/8, 1580 29/1, 1578 9/10, 27/6, Kron Sk I, 191, Varde syssels kirkestol v. H. K. Kristensen, Årb Ribe X, 245. – 5. O. Nielsen: Malt Hd. 62 f. – 6. Kanc Brevb 1595 24/12, 1596 2/5, 1631 s. 576, 1634 26/5, 1636 s. 568, 1642 s. 178, 181, 1611 23/3, 1627 2/9. – 7. Kanc Brevb 1598 9/7, 1634 1/4, 26/5, 1623 29/6, 1634 29/3, 1602 16/12, 1622 19/11, 1627 s. 68, 118, 1642 s. 301. – 8. Kanc Brevb 1592 10/12. Da Saml 2. rk. III. – 9. Viborg Landstings Domb. C. 1642 30/3. – 10. Kanc Brevb 1614 22/9, Landstings Domb. C, 1616, 278 f, v. Jens Holmgaard. – 11. Sst. 1616 A, 26. – 12. Kanc Brevb 1634 29/8. – 13. Riberhus lensregn 1640-41. Landstings Domb. 1632 20/10. – 14. Kanc Brevb 1598 27/6; 1605 17/5; 1609 30/6, 1/7; 1614 30/10; 1633 14/7; 1638 s. 458. – 15. Sst. 1593 4/5; 1598 16/2. – 16. Lensregn. 1584, Kanc Brevb 1593 9/12. – 17. Kanc Brevb 1617 1/8; 1618 21/2, Landstings Domb C 1622 19/1; 1635 7/1; 1636 17/4. Om dekaner og Niels Krag se H. K. Kristensen i Årb Ribe 1940, 89-119. – 18. Kron Sk I 373, Skast tingb. v. Poul Rasmussen 1636, 45; 1640, 510, Kanc Brevb 1617 1/8, Viborg Lt Sk Pt ved J. Holmgaard 2, 113, 117, 190. – 19. Skast tingb v. Poul Rasmussen 1638, 191, 194, 211, 1639, 200, Kanc Brevb 1639, 732, 975. – 20. Sst 1631 19/3. – 21. Adels årb 1929. – 22. Kærgård birks tingb. 1651 18/6. – 23. Kvist: Veerst Sogn 277. – 24. Trap: Danmark: Ribe amt 988. – 25. Rigsark. nr. 311.58. – 26. Nygårds seddelreg, Landsark. Evald Tang Kristensen: Da Sagn. Ny rk. IV, 159. – 27. Jy Saml I 356 f. Adels Årb 1929. Malt hd. tingb. 1681 11/3, 11/6, 3/12; 1683 21/7, 27/10; 1684 1/12. Gørding-Malt tingb 1685 18/6, 9/7; 1686 11/3, 8/4, 17/6, 15/7. – 28. Mat. 1662. H. Pedersen: Da. Landbrug 1683. – 29. Markbogen 1683. Malt hd. tingb. 1762 12/8; 1683 17/2; 1686 1/4, 9/12. Kr. Hald: Stednavne og kulturhist. 47. – 30. H. K. Kristensen i Årb Ribe 1963, 546 f. Malt hd. tingb. 1690 30/5, 26/6, 17/7; 1691 14/1, 24/9, 4/6. Villads Christensen i Jy Saml. 2. rk. 299-334. H. K. Kristensen i N. Nebel og Lydum sogne 116-21. – 31. Ribe stiftsamt kopibog. –

32. Malt hd. tingb. Malt-Gørding hd. tingb. 1687 16/9. – 33. Landstings Domb. 1695. – 34. Adels årb 1911, 454, 478. – 35. Landstings Sk og Ptb. 1695. – 36. Årb Ribe IV 644. P. Rhode: Haderslev Amts Beskr. 344. Arends: Gejstligheden i Slesv og Holsten II 20. I Slesvigske Provinsialefterretn. III 24 hedder det i et brev fra hr. L. C. Lorentz, at Claus Lorentzens ene søn var „Ober-Førster i Sædland en kort tid, er død,“ og „Christian Claudi er regiments-quarteermester under Obriste Brochdorff.“ Disse oplysninger er forvekslede. – 37. Brica: Da Biogr Lex. – 38. Kron Sk III 245 f, 252, 266. – 39. Anst, Jerlev og Slaugs hd. tingb. 13/4 1699 ff. – 40. Sst 2/6 ff. – 41. Arne Sundbo i Pers Hist T 1953, 19 f. Brica: Da Biogr Lex X 246 f. – 42. Anst m. v. tingb. 1708 13/7, 1707 4/5, Årb Ribe 1967. – 43. Samme tingb. 1715 18/1. – 44. Sst. 1702 27/10. Rockstroh: Udsv. af den nat. Hær. – 45. Anst tingb. 1703 26/1. – 46. Landstings Sk. og Panteb. 33,461 (668-69). – 47. Tang Kristensen: Jy Almuev II, nr. 120. – 48. Sst. 215. – 49. Christensen (Hørholm): Agrarhist, Stud. II 227-29. – 50. Sst. 215. – 51. J. Smith: Slesvigske Amtsforvaltere 86, 267. Trap: Danmark. Slesvig (1864) 526. – 52. John Kvist i Årb Ribe 1966, 411-14. – 53. J. Smith anf. skr. 86. – 54. Max Rasch: Tonderner Mülenkronik. Årb Ribe 1928, 69. Ribe Bys Hist. 1730-1820, 147. – 55. A. Jantzen: Fam: Jantzen 5 f. – 56. Patriciske Slægter I 236. – 57: John Kvist i Årb Ribe 1962, 428-41, 1963, 567, 580 f. Fink: Udstykningen i Sønderjyll. 48, 58. – 58. Anst m. v. hd. tingb. 1717 13/10; 1719 14/3. – 59. H. K. Kristensen: Gl. sydvj. fiskerlejer 151. – 60. Kron Sk IV 74, 78, 403, 626. Auktionsprot. i Nørholms arkiv. Familien Jantzen 40. – 61. Brica Da Biogr Lex XV 249 f. – 62. Vald. Andersen: Læborg sogn 86. – 63. Ribe bispeark., Kopibog over bispe- og stiftsøvrighedssager. – 64. Alkærsig: Vejen sogne 146. – 64. Vald. Andersen: Læborg 34. – 66. Estrup fæsteprot. – 67. Venligst meddelt af geologen Jørgen Wind, der tilhører samme slægt. – 68. Skifteretsudskrift på Estrup. – 69. Sjø Årb 1913. – 70. Udskrift af domsakt, Estrup. – 71. Tychonius, her efter Hugo Mathiesen: Snapstinget 70. – 72. Fæsteprot., Estrup. – 73. Skifteretsudskr., Estrup. – 74. Konditioner på Estrup. – 75. Amtmandens skifteprot. 1771 26/11. – 76. Retsakter på Estrup. Alkærsig i Årb Ribe 1938, 142-47. – 77. Alkærsig: Askov 86 ff. – 78. Vald. Andersen: Læborg 86. Domsakter på Estrup. – 79. Årb Ribe 1908, hvor G. Schousboe-Jensen har udgivet det efterladte manuskript. – 80. Gørding-Malt hd.s auktionsprot. 1784-1800. – 81. Konditioner, på Estrup. Alkærsig: Askov 100 ff. Originalt fæstebrev på Estrup. Meddel. fra godsejer Petersen. – 82. Eliassen: Kongeåen 114. – 83. Kromann: Fanø III 383. Gørding-Malt hd.s auktionsprot. 1784-1800. Catalogus 11/7 1799 på Estrup. – 84. Meddel. fra godsejer Petersen. – 85. P. N. Thorups Levnet, udg. af S. E. Thorup og A. Leth, Thorups Efterladte Digte. – 86. Aug. F. Schmidt: Lautrupperne til Estrup, Årb Ribe 1950, 321-31. Meddel. fra pastor G. Kelstrup. – 87. Vald. Andersen: Læborg 48 f. – 88. Koncept til Ansøgn. på Estrup. – 89. C. Dalgas: Ribe Amt 2, 33 f, 77, 81, 92 f, 104, 124, 130, 157, 169, 179, 183. – 90. Original forpagtningskontrakt, Estrup. – 91. Aug. F. Schmidt: Fra Røj og Ravnholt 62 f. Povl Terp: Minder fra en dansk bondes lange Liv 160 f. – 92. Aug. F. Schmidt i Årb Ribe 1950. Kirkebogsuddrag, venligst meddelt af pastor Kelstrup, medd. af godsejer Petersen. Alkærsig: Vejen 190. Slægtstavlesamlingen 1933. – 93. Folketæll. 1801, 1834, 1870. – 94. En samling erindringer, venligst overladt til benyttelse i bogen af amtsarkitekt J. Termansen, Ribe. – 95. Udskrift af skiftet 11/5 1835 efter Chr. Termansen, venligst overladt af amtsarkitekt J. Termansen. – 96. Sst. – 97. Sst. – 98. Vald. Andersen: Læborg 87. – 99. Årb Ribe 1910, 158. – 100. Fru Anna Termansens erindringer, venligst tilsendt af

amtsarkitekt J. Termansen. – 101. Skiftebrevsudkast, arkivet på Estrup. – 102. Trap: Danmark.

LAUTRUPPERNE OG HOVERIET

General-Hoverireglem. i Overensstemm. m. Frdn. 6/5 1769, Riberhus amt; do. efter Frdn. 12/8 1773. Reglement 1791 på Estrup. Mat. 1688. C. Dalgas: Ribe Amt 67 f. J. Holmgaard: Indberetn. om kornavlen 109. J. Richter i Årb Ribe 1909, 127.

HOVEDGÅRDENS BYGNINGER

Gørding-Malt hd.s tingb. 1686 3/6, afskrift, venligst foretaget af Vald. Andersen. Trap: Danmark. Schous forordn. III.

ESTRUP SKOV

1. O. Nielsen: Malt Hd. 72. Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv. Hbd. I 97. – 2. S. Alkærsg: Sogneskel og Udskiftning. Årb. Ribe 1937, 30-50, Alkærsg: Vejen sogn 50-54. – 3. Frederik Is Reg. 453. – 4. O. Nielsen: Malt Hd., tillæg. – 5. Mat. 1688. – 6. Årb Ribe 1908, 119-64 (Wulffs erindringer). – 7. Hoverireglement 1769 og 1773. – 8. N. M. Kromann: Fanø II 349. – 9. P. N. Thorup: Efterladte Digte. – 10. Brev 18/5 1884 fra J. W. Bülow til H. Lautrup. – 11. C. Dalgas: Ribe Amt 179. – 12. Afskrift af Baastrups Indberetn. om skovene i Malt hd., Estrup arkiv. – 13. O. Nielsen: Malt Hd.

Navneliste

Stednavne uden yderligere stedsangivelse hører til Malt herred. Bøndernes navne er i almindelighed ikke medtaget.

- Abildgaard, Dorte 24; – Eggert 11, 18, 22, 26–31; – Kirsten 24; – Manderup 24, 26 f, 30; – Povl 19.
- Abramowitz, Augusta Cathrine 93 f; – Christiane Rosine 94; – Frederikke Dorothea 94.
- Adserbøl 29.
- Agerbæk, Fåborg s. 17, 20, 24.
- Agerkrog, Tistrup s. 22.
- Ajke (Aiken), Gørding s. 88.
- Alkærsg, S., forf. 56, 150.
- Almstok, Vorbasse s. 16.
- Anders Degn 42.
- Ansager by og s. 12.
- Anst by og s. 12, 30, 40, 45 ff, 49, 85, 119; – kirke 44 f, 48, 72.
- Arendt, M. F., oldforsker 95.
- Arenfeld, Helvig 26.
- Askov 17, 28, 31–34, 38 f, 42 ff, 49, 55, 60, 73, 75 f, 86–89, 99, 123, 125, 128, 148, 150, 152.
- Astrup, J. N., ridefg. 59; – L., landmåler 91.
- Baastrup, forstmd. 154 f.
- Bache, H., ridefg. 77.
- Bachmann, Christina Margrethe 54; – H., overførster 47, 52–56, 136, 138 f, 141 f, 144; – Maren H. 53; – Marie M. 54; – Peter, jægermester 54.
- Bakkebo 92.
- Barchmann, Joh. 53.
- Barritskov hgd. 18.
- Basballe, Sam., ridefg. 76 f.
- Baslund 73, 99 f.
- Bertram, P. P., forp. 97.
- Bjerrum 8, 36, 90, 95, 112, 123, 125.
- Bjerrumled 87, 100.
- Bjerring, S., forpagter 77.
- Bobøl, Føvling s. 23.
- Bolvig, Karen 75, 77, 93.
- Bramming, Jørgen Jensen, ridefg. 39.
- Bramminge hgd. 30.
- Bredenhøj 90.
- Brockdorff, Anna Margrethe 46; – Ditlev 43–46, 49, 147; – Louise 57, 59.
- Brockmann, Margrethe 47.
- Brusgård, Holsted s. 42.
- Brændgård 10 ff, 16 f, 90, 96, 123 f, 150.
- Brøddenhøj 123.
- Brøndum, J. P. 21.
- Brørup 9, 44, 62, 109, 119; – kirke 17, 85; – tiende 98.
- Brørupgård 29, 31, 153.
- Brøstrup, S. Hygum s. 55, 62.
- Buch, Jep, gmd. 44 f; – Knud H. 47.
- v. Buchwald, Anna Magd. 63; – Henrik 21.
- Bülow, J. W. 144, 146.
- Bygholm hgd. v. Horsens 51.
- Bækbølling prgd. 95.
- Bække 98.
- Bølle, Maren 19 ff, 24 ff.
- Børsmose, Ål s. 26.
- Cathrinelund 93, 95, 97–100, 104, 107, 155.
- Christensen, Jens, amtsforv. 35, 38 f.
- Christiansen, C. F., bankdir. 5, 151, 155, 157.
- Christianshøj 92, 154.
- Claudi, C. 41–43; – L. 43.
- Claudius, Samuel Nic., amtsforv. 54.
- Clausen, Adolf 48–52, 54; – Karen M. 52; – Kirstine M. 55 f.

- Dahm, E. J. 110–13.
 Dalgas, C. 99, 154.
 Darum by og s. 20, 56.
 Dollerup, Skanderup s. 47.
 Dons Christensen, forst. 116.
 Dortheasminde 98, 148, 150.
 Drabæks mølle 45 f.
 Drenderup, Ødis s. 53.
 Drostrup 51, 55 f, 59, 62, 87 f, 92, 119, 128.
 Due, J. C. 55; – Jørgen 18; – Manderup 24, 26.

 Egeris 28, 31, 34, 36, 39, 41, 48 f, 55, 61, 87, 123 f.
 Elkjær, P. P., ridefg. 45–48.
 Elkærholm, Bruskh. hd. 84.
 Endrupholm hgd., Skast hd. 23, 84.
 Engelsgård 99.
 Engelsholm 91 f, 99 f.
 Engelshøj 123, 125.
 Engvarius, prop. 64.
 Enemærket 10, 33, 36, 88, 90, 96, 153, 155 f.
 Erholt, Ditrich 21.
 Eskelund 9, 17, 28, 31, 37, 42 f, 48 f, 51, 55, 59, 73, 77, 85 ff, 89, 92, 98, 109, 119, 123, 127 f.
 Estrup gl. landsby 1–32, 39 f, 42 f, 49, 55, 127, 131, 150; – skov 7, 10, 15, 17, 76, 91 ff, 97, 100 f, 104, 110, 149–57; – skovhus 100; – sø 8, 62, 89; – vandmølle 8, 10.
 Estrupkær 91.
 Estruplund 92, 100.
 Estrupmark 87, 100.

 Fanø 154.
 Favrskov 29.
 Fenner 96, 123.
 Fitting, Vorbasse s. 55, 74, 119.
 Fog, Abalone Cath. 94; – Cathrine 102; – Christiane Jensine 102; – Dorthea 102; – H. K., pr. 98; – Jørgen 53.
 Folding by og s. 56; – kirke 20, 55; – tiende 42.
 Fovslet (Fobislet), Ødis s. 53.

 Frederik VIII 108.
 Frøsig 40.
 Føvling 151.
 Fårhus 31, 34, 36, 41.

 Gabel, C. C. 54.
 Galskyt, Otte 18; – Th. 151.
 Galten by og s. 23; – kirke 25.
 Gammelby 34, 56, 61, 64, 87, 92, 99, 124, 126, 128, 153.
 Gammelfjord 90, 96.
 Gavnsgård 126 f.
 Gejlgård 88.
 Gejsing, Anst s. 45, 47 f.
 Gelballe, Skanderup s. 45.
 Gellerup, Varde lands. 23.
 Gerndrup 29, 31, 42 f, 49, 55 f, 60 f, 73, 87 ff, 119, 128.
 Gesten by og s. 45, 47, 97; – kirke 44, 47, 72.
 Gilbjerg, Hejnsvig s. 56, 74.
 Godskesen, frue 149.
 Gravengård 29.
 Grimstrup by og s. 24.
 Grundbæk 39.
 Grundet, Hornstrup s. 43.
 Grydager 87, 90, 99 f, 123, 125.
 Grydegård 100.
 Grøndal 92, 100.
 Gudmands toft (se till. Gydmands) 36, 90.
 Gummesmark, Nykirke s. 16.
 Gundorph, H. J. 74 f, 85.
 Gydesen, Laurids, ridefg. 59, 65.
 Gydmands (se Gudmands) 91, 96, 123.
 Gørklint 29, 31.

 Hansen, H., tømmerhandler 153; – Lorents, ridefg. 51; – N., degn 101 ff; – Otto, gartner 100, 107, 146; – P., ridefg. 59; – Villum 21.
 Haraldskær, hgd., Skibet s. 19.
 Hausmann, Fr., ritmester 38 f.
 Hegelund, landbrugslærer 92.
 Hejnsvig by og s. 16.
 Hestchie vang 36.
 Hesteager 36, 90, 123, 125.
 Hjeriting, Guldager s. 23.

- Hjortlund by og s. 55.
Hjortmose 90, 93.
Hjælp, hus 88.
Hoff, Hans, ritmester 63, 70 ff, 74.
Holk, Manderup 18.
Hollænderkobbøl 90, 95, 123, 125.
Holsted 29, 31, 38, 42 f, 55, 62 f, 85, 87 f, 90, 92, 119, 128; – kirke 72; – mølle, 23, 31, 41, 48, 51, 55, 73, 84; – tiende 63.
Hoven kirke, N. Horne hd. 44.
Hovledsgård 100.
Hulkær 10, 29; – mølle 31, 42, 65.
Hulvad 77, 104, 109.
Hundsbæk, hgd. 19, 23, 64, 67 f, 104.
Hvolgård, hgd., Langskov s. 43.
Høstmark, Maren 63, 65, 74; – J. N., pr. 83 f.
Hårrøde (Hørrøde) 90, 96, 123 f.
- Ingersminde 91, 99 f.
Iversen, Stefan 98.
- Jakobsdatter, Cathrine (Kaas) 33.
Jantzen, Anna Elisabeth 53; – Hans Arnold, overførster 53, 55.
Jelshøjhus 88.
Jensen, Jørgen, ridefg. 54, 152.
Jep Nielsen, væbner 9.
Jepsen, Maren 102.
Jessen, N., forpagter 12, 32–39, 41, 131, 136, 152 f.
Juel, Christoffer 15–18, 50, 131, 136 f; – Else 26; – Erik 19, 23; – Esger 8; – Hartvig 151 f; – Jens 21; – Lene 18, 24; – Lisbeth 15 f; – Mette 18, 24; – Thomas 12, 14 f, 18–26, 50.
Jürgensen, J. W., forvalter 107, 143.
- Kaalhaug (Kalhaug) 81, 84.
Kaas, Helvig 19; – Jens, ritmester 32; – Kirsten 18.
Kalvekobbøl 90, 96.
Karen Anderskone, troldkone 12 ff; – Cornelius, troldkvinde 12.
Karensdal, Pjedsted s. 97.
Karlsgård, Øse s. 23.
- Kiholm 29.
Kirchgaard, P., ridefg. 77.
Kirsten Jørgens, troldkvinde 12 f.
Kjelst, Billum s. 29.
Klavsdatter, Bege 23.
Klelund 12, 29, 55, 60, 73 f.
Klevanggård 87.
Klyne, A. S. 21.
Knudsbøl, Jordrup s. 86.
Kofald 90, 96, 125.
Kohaven 36.
Kokkes Knude 90.
Kolding 19, 22, 32, 80.
Kollerup, hgd., Hadbjerg s. 20, 23 ff.
Korsager 90 f, 99 f.
Koustrup Andersen, S., forp. 117; – Adda 117.
Krag, Niels 22 f; – Erik 30.
Krock, Henrik, maler 109.
Krogsgård, hgd., Tjæreborg s. 20, 35.
Krogstrup, Skrave s. 35 f.
Kristianshøj 99, 101.
Kristjern, biskop 9 f.
Kærgård, hgd., Hunderup s. 20.
- Ladelund 91 f, 99 f, 110, 112, 116.
Landting, hgd., Ginding hd. 20.
Langagre 36, 95, 125.
Lange, Hans 23; – P. 20.
v. Langenberg, Maria M. 51, 53.
Langenow, kaptajnløjtn. 61.
Langeskov 49, 153; – hus 88, 99.
Lauges havemark 90, 123, 125.
Lauridsen, N., ladefoged 21.
Lautrup, Anna Magdalene 64, 71, 74 f; – Caroline Henriette Marie 94; – Christiane M. M. 109 f; – Dorothea M. C. 94, 98; – Fr. 62, 109, 111; – H. C. 63, 72; – Kr. Jacobi 104; – Maren Marie Kirstine 104 f; – Henrik H. C. 64, 74–93, 122; – H. H. C. (yngre) 94, 102–07, 142 f, 146; – H. H. C., fabrikant 109 f; – Henrik Jacob 94; – H. J. (yngre) 105; – Inger 68, 72; – Jacobine 94; – J. G. B. 105; – Karen L. J. 94; – Kristiane R. 105 ff; – Laurids 106; – Laurids Fr. 77, 79, 89, 93–100, 103, 154; – L. Kr. Fr.

- 104; – M. Marie 105 f; – M. C. A. 109; – M. C. W. 105; – N. H. 105; – Otto C. 105, 107–10, 112.
- Lassen, J., prop. 76; – J., ridefg. 77.
- Lejrskov by og s. 10.
- Lervad 23.
- Levesen, Marcus, kornskriver 51.
- Levetzow, Sophie Dorthea 43; – Theodosius 46, 52, 147.
- de Lichtenberg, Gerhard 64.
- Lilhale Buske 90.
- Lindbjerg hgd., Ølgod s. 21.
- Lindknud 119; – kirke 55, 63, 72; – tiende 63.
- Lintrup 12, 29.
- Lucas Grue 30, 61, 63, 74.
- Lunddal 87.
- Lundgård 88.
- Lykke, hus 88; – Dorthe 27.
- Lynderupgård, hgd. og s. 31.
- Lyst, hus 86, 88.
- Lytzen, Chr., løjtnant 48.
- Læborg 88, 92; – kirke 55, 63 f, 72, 76, 84, 94 f, 98; – tiende 98.
- Læborggård 59.
- Løndal, hgd., S. Vissing s. 112, 116.
- Madsen, Terman 64.
- Malt hd. 30; – s. 9, 23, 119, 126; – kirke 22 f, 35, 40, 44, 47, 56, 58, 62, 72, 93; – kirkehus 95; – tiende 22, 42, 63, 98.
- Maltbæk 8, 15, 17, 28, 31, 36 ff, 41–44, 48 f, 55, 60 ff, 73, 86 f, 99, 119, 123, 126–29.
- Mannegården 60, 62.
- Mejlund skov 55.
- Midtkær 90 f, 123.
- Mikkelsen, Kirstine 110–13.
- Moldrup, J. N. 75; – N. P., assessor 50, 75; – P. 74 f, 101.
- Mosegård 100.
- Mosehus 99.
- Mule, Henrik 63; – Maren 63, 65.
- Munk, Fr. 20.
- Mølhus 87.
- Møller, Marie Kirstine 102 ff.
- Nagbøl, Skanderup s. 44, 47 f.
- Natkobbel 90, 95, 125.
- Nebbegård, hgd., Gårslev s. 77 f.
- Nebel, Vorbasse s. 55, 74, 119.
- Nielsbygård 15, 51, 64 f, 81, 128.
- Nielsen, H., kromand 54; – O., dr. phil. 8, 18, 72, 78, 136, 156; – R. C. C., apoteker 104; – Th., herredsf. 23.
- Nissen, P., pr. 24.
- Nollund, Grindsted s. 16.
- Norby, Bendix 21; – Oluf 21.
- Nordbæk 55.
- Nyby 64.
- Nørballing 22.
- Nørholm, hgd., Torstrup s. 20, 107.
- Nørlem, ridefg. 61, 71 f.
- Nåde, hus 88.
- Oksholm, hgd., Øland 46, 51.
- Oved, Øse s. 23.
- Overgaard, J. C., forst. 112.
- Overkær 90 f, 123 f.
- Oxenvadgård 88.
- Palsgård, As s. 24.
- Parsberg, Manderup 20; – Sidsel 40.
- Paulsen, Aug. C. 54; – H. A. 54, 64; – Nic. 64; – P. 52.
- Peder (Thuresen), biskop 9.
- Pedersen, Chr., pr. 64.
- Persen, Lauers, hdsskr. 24.
- Petersen, Anna 113–17; – Chr. J. 112–17, 140 f, 147, 154 f.
- Plovslund, Grene s. 15 f, 18.
- Podebusk, Mourids 16, 18.
- Poder, P. 64, 102; – Magdalene Dorothea 98.
- Poderslund 98.
- Potager 100.
- Poulsen, Caroline 84.
- Præstehus 99.
- Raben, G. K., greve 102.
- Rask, A. 47.
- Raun, Jørgen, forp. 57–59.
- Ravn, Oluf M. 49.
- Reetz, Margrethe 31 f.

- Ribe 21, 153; – domkap. 16; – domkirke 9, 17; – hosp. 10, 17; – Puggård 10.
- Richter, J., pr. 122.
- Riis, J. F., pr. 85.
- Rodiquetz 77.
- Rogge, Elsebe 53.
- Rosenkrantz, Axel 20; – Lene 15 f, 131, 137; – Margrethe 19, 24.
- Roved, Anst s. 30, 47, 119.
- Rovsthøje, Grimstrup s. 20, 23.
- Rugballegård, Hover s. 26 f.
- Rydhave hgd., Ryde s. 32.
- Rødskov 10, 150.
- Rødsnap 150.
- Røj, Gesten s. 46, 95, 97.
- Saabye, A. N., hdsfg. 42.
- Saphede 90, 96.
- Saphus 100.
- Schmidt, Christine Elise 107, 110, 113.
- v. Scholten, Henrik 55–62, 75, 147; – Jobst Gerhard 57.
- Schoophus 36.
- Schrum, krigsassessor 93, 97.
- Sehested, Claus 11, 15, 32–44, 149; – Fr. 32, 35; – Magdalene 16; – Malte 31 f.
- Serridslevgård hgd., Nebel s. 63 f.
- Siøp 73.
- Sjørring Søgård og s. 110.
- Skallevad 30, 49, 56, 63, 74.
- Skanderup by og s. 44, 47; – kirke 44 f, 72.
- Skeel, Albret 21, 26; – Jørgensen, Chr. 21.
- Skibelund 61, 86.
- Skodborg by og s. 52 f.
- Skodborghus 11, 17–20, 24, 26 f, 30–35, 40 f, 43, 46, 48 f, 54 ff, 63, 65, 72, 74 ff, 86, 118 f, 121 f.
- Skovgård 88, 98, 151.
- Skovhøj 92.
- Skudstrup, Skodborg s. 27.
- Skødegård, Bække s. 102, 104.
- Slav, Vorbasse s. 14.
- Spiarup, Egtved s. 55.
- Stagelund 70, 74–76.
- Steffensen, A., pr. 32 f.
- Stepping by og s. 43.
- Stinelund 92, 100.
- Styck, Johan 26.
- Størsbøl, Nykirke s. 20.
- Surhave 23, 29, 52, 60, 153.
- Svejstrup, H., pr. 89.
- Søgård 8, 28, 31, 42, 48, 55.
- Søhede 90, 99, 126.
- Søhus 89, 96, 99 f.
- Sømark 99.
- Sønderskov hgd. 15, 18–27, 55, 77, 88, 98, 101, 151; – mølle 38 f.
- Sørensen, forp. 65; – Chr. 107; – Søren Jac. 109.
- Termansen, Chr. 97, 102; – Christian 100–03; – J. Th. 101; – Mads 32, 39, 51; – Marenza 106; – Marie 103–07; – N. J. 49 f, 98, 149; – Otto Jacobi 102; – Sophie 105 f.
- Terpling, Astrup 23.
- Thomsen, Herman, ridefg. 59; – Jørg. 10; – P. 91.
- Thorup, P. N. 93 f, 98, 154.
- Tobøl 55, 62, 92.
- Toft, N. L. 110.
- Tonboe, P. 64.
- Torsted, Verst s. 55.
- Tuesbøl 28, 31, 37, 42 f, 49, 55, 60, 65, 73, 85 f, 89, 92, 98, 119, 123, 127 f.
- Tved, Dalby s. 110.
- Tych, Sophia Amalie 52.
- Tågelund, Egtved s. 55.
- Vamdrup by og s. 51 f.
- Vamdrupgård 43.
- Varde 55, 80.
- Varho, Gørding s. 22.
- Veerst by og s. 54.
- Vejen 10, 17, 26, 30, 32–35, 49, 51, 54 ff, 60 f, 65, 72, 75 f, 78, 87 f, 92, 118 f, 121 ff, 126, 128, 149 ff, 155; – kirke 54 f, 63, 72, 74, 93, 98; – mølle 24, 47, 74, 102, 106; – tiende 98.
- Vejrup by og s. 35.
- Velsignelse, hus 86, 88.
- Vestervig kloster 50, 75, 78.
- Vibe, P., pr. 57–59, 68.

- Victoria, hus 88.
 Villumsen, N. 104.
 Vinderup hovgård, Ginding hd. 32.
 Vindinggård 99.
 Vittrup, Lindknud 56, 74, 119.
 Vognsen, P. 152 f.
 Vong, Nykirke 16.
 Vorbasse by og s. 55, 60, 65, 74, 119.
 Vorup 80, 88.
 Vranderup, Seest s. 19.
 Vrøgum, Ål s. 29.

 Wass, P. 81.
 Wejrup, P., forp. 95, 97.
 Wulff, H., ridefg. 77–84.

 Ødis kirke 54.
 Øllufgård hgd., V. Nebel s. 32, 65.
 Ørslevkloster hgd. og s. 51.
 Østedgård hgd., Bredstrup s. 57.
 Østerbygård hgd., Vamdrup s. 43.
 Østergård, Poul 74.
 Øster Lindet by og s. 101 f.
 Øster Snede kirke 43.

 Ågård 127.
 Ålbæk mølle, Nykirke s. 16.
 Ålegård, Skræm s. 51; – Ålegård (fiskeri)
 61, 89.
 Årre by og s. 20, 29.

Indhold

Forord	5
Nogle forkortelser og forklaringer	6
Estrup	7
Det ældste Estrup	7
Middelalderens bondeby	8
Godsejerne	15
Før enevælden	15
1662–1751	31
Under Lautrupperne til 1831	62
Efter godsopløsningen	101
Lautrupperne, hoveriet og de store landbo- reformer	118
Hovedgårdens bygninger	131
Estrup skov	149
Hjemmel og henvisninger	158
Navneliste	161

